

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY**

**VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI**

XXIX

**HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE**

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"
2026

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2026. 178 lpp.

Daugavpils Universitātes zinātnisko rakstu krājums “Vēsture: avoti un cilvēki” ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu jomā. Iznāk vienu reizi gadā latviešu un angļu valodā.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtē (Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centrs, Lietuva)
Maija Grizāne (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Marcin Jarzabek (Jagelonu Universitāte Krakovā, Polija)
Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)
Andris Levāns (Latvijas Universitāte, Latvija)
Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)
Inese Runce (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)
Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Michal Šimáně (G. Mendela Universitāte Brno, Čehija)
Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārie redaktori:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova

Tehniskā redaktore, maketētāja:

Laima Grišule

Iekļauts EBSCO datu bāzē.

ISSN 1691-9297

ISBN 978-9934-39-039-5

<https://doi.org/10.59893/vac.29>

\

© Daugavpils Universitāte 2026

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXIX*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2026. 178 p.

The collection of articles “History: Sources and People” of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian and English.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Lithuania)
Maija Grizāne (Daugavpils University, Latvia)
Marcin Jarzabek (Jagiellonian University in Krakow, Poland)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Andris Levāns (University of Latvia, Latvia)
Olaf Mertelmann (University of Tartu, Estonia)
Inese Runce (Daugavpils University, Latvia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Michal Šimáně (Mendel University in Brno, Czech Republic)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova

Technical editor, Lay-out

Laima Grišule

Included in EBSCO database.

ISSN 1691-9297

ISBN 978-9934-39-039-5

<https://doi.org/10.59893/vac.29>

SATURS / CONTENTS

Haralds Bruņinieks

- Sēlijas nacionālo partizānu morāle un militārā disciplīna:
Dvietes operācijas piemērs (1945) 6

Maija Grizāne

- Daugavpils Pedagoģiskā institūta karojošo ateistu klubs:
dibināšana un pirmie darbības gadi 18

Gintautas Jakštys

- Tripartite Authority on the Lithuanian Latvian Border
in 1919: the example of Seda.....27

Audronė Janužytė

- Discussing Characteristics of Economic Nationalism in the 1930s:
The Case of Lithuanian and Jewish Relations 33

Salvijus Kulevičius

- The Role of Cultural Heritage for Local Communities:
Insights from Recent Research..... 44

Ina Kirņičanska

- Old Believers – Soldiers of the Latvian Army (1918–1940) 57

Vladislavs Malahovskis

- Otrās Saeimas vēlēšanu peripetijas Latgalē 66

François-Pierre Melon

- Invention of a Tradition: the Communist *Subbotnik* of 12 April 1969
in the Latvian SSR..... 74

Olaf Mertelsmann

- What Do We Learn from the Official Statistics of the German Occupation
Authorities in Estonia during World War II? 86

Aleksandrs Petrovs

Latvijas PSR likumdošanas akti vides aizsardzības jomā kā vēstures avoti..... 106

Zurabi Sanadze

Interests of the United States and the Soviet Union
in Morocco during the Cold War 117

Henrihs Soms

Daugavpils 700 gadu svinības (1975): ideoloģiskā,
kultūras, saimnieciskā un zinātniskā dimensija 128

Juris Urtāns

Aglonas Ciriša ezera Upursala. Kultūrvēsturiskie ietvērumi..... 138

Andris Uškāns

1778. gada Krievijas imperatores Katrīnas II apstiprinātā ģenerālplāna
ieviešana Rēzeknē līdz 1836. gadam..... 148

Manvydas Vitkūnas

Belarusian Themes in the Lithuanian Military Press (1919–1940):
the case of the military magazines *Karys* and *Kardas* 161

Ziņas par autoriem / Authors..... 176

Haralds Bruņinieks

Sēlijas nacionālo partizānu morāle un militārā disciplīna: Dvietes operācijas piemērs (1945)*

Atslēgas vārdi: nacionālie partizāni, Dviete, partizānu karš, militārā disciplīna, vardarbība

Kopsavilkums

1945. gadā nacionālie partizāni turpināja bruņoto pretošanos okupācijas varai, ieņemot pagastu centrus, piemēram, Ilūkstes apriņķa Dvieti. Viens no uzdevumiem bija iegūt ieročus, munīciju un pārtiku, iznīcināt galvenos nacionālo partizānu apkarotājus Valsts drošības tautas komisariāta (NKGB), Iekšlietu Tautas komisariāta (NKVD) amatpersonas un iznīcinātāju bataljonu (IB) aktīvākos kaujiniekus. Pētījuma avotu bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva, Latvijas Nacionālā arhīva Valsts vēstures arhīva un privāto arhīvu materiāli, kā arī mutvārdu vēstures avoti. Avotu analīzē izmantota avotpētniecības metode, veikta avotu ārējā un iekšējā kritika, konfrontējot dažādu avotu veidu sniegto informāciju. Izmantotie avoti atklāj nacionālo partizānu gūto kara darbības pieredzi vācu okupācijas varas militārajos formējumos. Tie parāda iznīcinātāju bataljona kaujinieku vājo sagatavotību un bailes pretoties nacionālajiem partizāniem. Līdztekus pašizliedzīgai cīņai partizānu darbībā saskatāmas arī disciplīnas un morāles problēmas. Dažādas personu nepakļaušanās militārajai disciplīnai izraisīja neapdomīgu rīcību, pašiznīcinošus incidentus un liekus personālsastāva zaudējumus. Vardarbīgā attieksme pret gūsteknēm signalizēja par morāles normu degradāciju un 1907. gada Hāgas konvencijas principu pārkāpumiem. Pētījuma mērķis, analizējot izpildkomitejas un kooperatīva ieņemšanu Ilūkstes apriņķa Dvietē, atklāt nacionālo partizānu militārās disciplīnas un morāles aspektus

The Morale and Military Discipline of Selonia's National Partisans: an example of Dvieta Operation (1945)**

Key words: national partisans, Dvieta, partisan war, military discipline, violence

* Pētījums tapis projekta „Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003) ietvaros.

** This research is funded by the Latvian Council of Science, project “Navigating the Latvian History of the 20th–21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges” (No, VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

In 1945, national partisans continued their armed resistance against the occupation power by capturing parish centers. Their primary objectives included obtaining weapons, ammunition, and food, as well as neutralizing the key persecutors of the partisan movement: officials of the People's Commissariat for State Security (NKGB), the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD), and the most active fighters of the Destroyer Battalions (IB). The study is based on materials from the National Archives of Latvia (the State Archives and the State Historical Archives), private archives, and oral history sources. The research employs the source criticism method, involving both external and internal criticism and the cross-referencing of information from diverse source types. The analyzed sources reveal the combat experience national partisans had acquired within German military formations. They also highlight the poor training of the Destroyer Battalion fighters and their reluctance to resist the partisans. However, alongside the selfless struggle, issues of discipline and morale persisted. The partisan ranks were joined by various individuals whose refusal to submit to military discipline led to reckless actions, self-destructive incidents, and unnecessary loss of personnel. The violent treatment of female captives signalled degradation of moral standards and violation of the principles of the 1907 Hague Convention. By analyzing the capture of the Dviete Executive Committee and the local cooperative, this study aims to uncover the complexities of military discipline and morale within the national partisan movement.

Ievads

Partizānu karš Latvijā bija balstīts uz pašapgādi, bez jebkādas ārējo valstu palīdzības. Bruņotās pretestības vadīšanai valsts teritorijā bija izveidota Latvijas Tēvzemes sargu partizānu apvienība (LTS(p)A), taču ne vienmēr tā spējusi veiksmīgi koordinēt un vadīt partizānu grupas, pēc tās neitralizācijas lielākā daļa bruņotās cīņas tika atstāta bez vienotas vadības.

Latvijas nacionālo partizānu historiogrāfijā ir minēta Dvietes operācija, kas kopā ar citiem 1945. gada notikumiem Ilūkstes apriņķī, pēc Heinriha Stroda domām, būtu dēvējami par partizānu karu (Strods 1996, 396–397). Autors pievērsies nacionālo partizānu vadības un komandējošā sastāva izpētei, kritiski analizējis Latvijas varas struktūru gatavošanos karam un konstatēja, ka nav bijuši sagatavoti vadītāji un bāze partizānu kara apstākļiem (Strods 2012, 52). Notikumi Dvietē un Ilūkstes apriņķī skatīti arī citu Latvijas vēsturnieku darbos (Viļums 2010; 2025; Blūzma 1997, 279–280; Turčinskis 2007, 98), kuru veikums ļauj salīdzināt partizānu kara norises Sēlijā un citur Latvijas teritorijā (Turčinskis 2011, 70, 74, 100, 105, 137; Turčinskis 2021, 87–90). Līdz šim nacionālo partizānu disciplīnas pārkāpumi analizēti reti (Bruņinieks 2022, 77–205, 262–274, 320), biežāk izceļot cīņas panākumus, nevis iekšējās pretrunas vai darbības ēnas puses.

Tāpat kā historiogrāfijā par Pirmo pasaules karu un Neatkarības karu, kur šis aspekts bieži palicis neizgaismots (Lipša 2014, 55–127), minētā pētnieciskā plaisa ir attiecināma arī uz nacionālo partizānu bruņoto kustību. Līdzīgi kā Inetas Lipšas

pētījumā, partizānu kara kontekstā klusēšana par seksuālo vardarbību liecina nevis par tās neesamību, bet gan informācijas trūkumu.

Vērtējot nacionālo partizānu bruņotās kustības dalībnieku rīcību, ir būtiski skatīt to caur Hāgas konvencijas (1907) prizmu, kas noteica, ka okupācijas vai kara apstākļos ir obligāti jārespektē personu dzīvība, kā arī ģimenes gods un tiesības (*Convention 1907*, arts. 43, 46). Šis tiesiskais ietvars aizliedz jebkādu seksuālu vardarbību, interpretējot to kā smagu kara likumu pārkāpumu un pazemošanas mehānismu pret vietējo sabiedrību. Eiropas Padomes starptautiskā konsultante Elīna Fransisa Skinidere (*Aileen Francis Skinnider*) savā darbā par seksuālās vardarbības izmeklēšanu uzsver, ka piekrišanas definīcijas pamatā ir divi kumulatīvi elementi – tai jābūt sniegtai brīvprātīgi un personai jāpiemīt brīvai gribai jeb rīcībspējai izdarīt šo izvēli (Skinnider 2024, 27–29).

Karls fon Klauzevics aplūkoja ne tikai karadarbības teorētisko pusi, bet pieskārās arī morāliem aspektiem, uzsverot, ka spēka darbība cieši savijas ar morālo darbību, uz šī pamata veidojas karavadoņa gars (Klauzevics 2013, 138–139). Ilūkstes nacionālo partizānu pulka komandiera Staņislava Urbāna legalizācijas process izgaismoja fundamentālu plaisu starp komandiera pragmatisko izvēli un partizānu grupas iekšējo morālo kodeksu. Ierindas cīnītājiem legalizācija nozīmēja ne vien fizisku padošanos, bet arī to vērtību nodošanu, uz kurām balstījās Ilūkstes pulka saliedētība (Bruņinieks 2022, 51, 249).

Pētījuma mērķis ir, analizējot Dvietes izpildkomitejas un kooperatīva ieņemšanas akciju, izgaismot nacionālo partizānu militārās disciplīnas un morāles jautājumus. Pētījuma bāzi veido npublicētie avoti, kas atrodamī Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā, Latvijas Nacionālā arhīva Valsts vēstures arhīvā un privātos arhīvos, kā arī mutvārdu vēstures avotos. Avotu analīzē izmantota avotpētniecības metode, veikta avotu ārējā un iekšējā kritika, konfrontējot dažādu avotu veidu sniegto informāciju.

Uzbrukuma Dvietes izpildkomitejai dalībnieki

Cīņas turpināšanai nacionālajiem partizāniem bija nepieciešams bruņojums, nodrošinājums ar pārtiku, apģērbu un citiem materiāliem. Viens no Sēlijas nacionālo partizānu cīņas virzieniem bija uzbrukumi padomju varas iestādēm, lai rekvizētu to mantu un pārtikas krājumus partizānu grupu apgādei, kā arī iznīcināt Iekšlietu ministrijas un drošības dienestu darbiniekus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 46. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 93. op.). Pēc Ilūkstes nacionālo partizānu pulka komandiera Staņislava Urbāna (1906–?) pavēles tika organizēts uzbrukums Dvietes izpildkomitejas ēkai ar mērķi neitralizēt padomju varas iestādi, iegūt ieročus un veikt kooperatīva preču rekvizīciju (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj.; 19. op.). Uzbrukumā piedalījās vairāk par 20 nacionāliem partizāniem.

Arhīva dokumentu analīzes rezultātā izdevās noskaidrot operācijas dalībnieku sastāvu, viņu dzimšanas gadu, dzīvesvietu un dažas citas ziņas. Iegūtā informācija ir apkopota (1. tabula) un ļauj secināt, ka vienībā darbojās pārsvarā Sēlijas iedzīvotāji no Ilūkstes apriņķa Dvietes, Rubenes un Bebreņu pagasta. Bija arī atsevišķi cīnītāji no Vārkavas un Nīcgales – tepat pāri Daugavai esošo Latgales pagastu iedzīvotāji. Tie

bija 20 – 40 gadus veci vīrieši, kuru vidū iesaistījās arī divi jaunieši (dzimuši 1928. gadā) – S. Puga un S. Plonis, kas iegāja vienībā kopā ar savu tēvu.

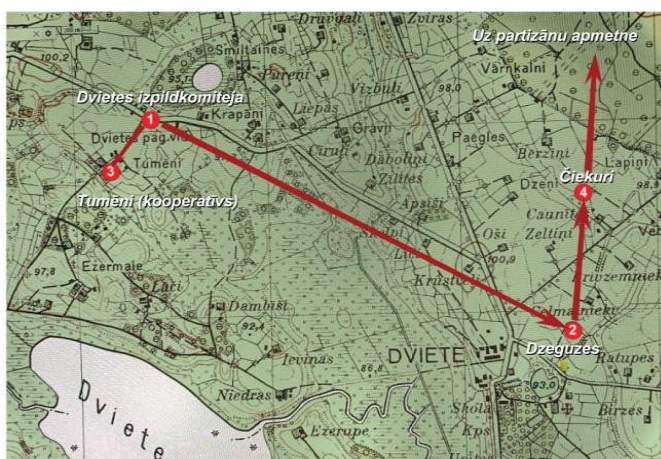
1. Tabula. Nacionālie partizāni – Dvietes operācijas dalībnieki

Vārds, uzvārds	Dzimis	Miris	Dzīvesvieta	Piezīmes
Alberts Raubišķis	1926		Rubenes pag.	
Antons Baranovskis	1908	1946	Kalupes pag.	
Antons Beļavskis	1924		Dvietes pag.	
Antons Spēks	1913		Dvietes pag.	
Antons Šults-Vaivods	1926		Vārkavas pag.	
Benedikts Vanags	?	1945		Kritis Latgalē
Francis Belkevičš	1909	1945	Dvietes pag.	
Jānis Ancāns	1912		Dvietes pag.	
Jānis Pakers	1921		Nīcgales pag.	
Jāzeps Ancāns	1911		Dvietes pag.	
Jāzeps Spēks	1912	1945	Bebrenes pag.	
Jāzeps Steļmaks	1906		Dvietes pag.	
Jāzeps Zarinka	?	1945		Iespējams, piedalījās uzbrukumā
Juris Medveckis	1924	1947	Latgale	J. Medveckis ieguva militāro pieredzi <i>Waffen SS</i> Latviešu leģionā, apbalvots ar otrās pakāpes Dzelzs krustu. Piemiņas vieta Pilskalnes pagastā.
Kazimirs Grebežs	1926		Dvietes pag.	
Kazimirs Plonis	1903		Dvietes pag.	Staņislava Ploņa tēvs
Kazimirs Skudra	1926		Rubenes pag.	
Kazimirs Vuškāns	1913	1950	Rubenes pag.	Vācu okupācijas laikā dienests latviešu policijas bataljonā; dalība aktīvās karadarbības zonā (frontē).
Pēteris Juhņevičš	1920	2005	Nīcgales pag.	
Pēteris Klaučāns	1912		Rubenes pag.	
Pēteris Kurmis	1913		Dvietes pag.	
Pēteris Marcinkevičš	?			Iespējams, piedalījās uzbrukumā
Staņislavs Puga	1928		Nīcgales pag.	
Staņislavs Plonis	1928		Dvietes pag.	Kazimira Ploņa dēls
Staņislavs Zarinka	1921		Dvietes pag.	Iespējams, piedalījās uzbrukumā
Viktors Platkans	1904		Rubenes pag.	Iespējams, piedalījās uzbrukumā
Vanags Voicehs	?	kritis		
Staņislavs Urbāns	1906			Dienējis Latvijas armijā virsdienestā virsnieka vietnieka pakāpē, vācu okupācijas laikā pildīja dienestu palīgpolīcijā kā vecākais policists Rubenes pagastā. Deva pavēli uzbrukt Dvietes izpildkomitejai un kooperatīvam.

Avoti: LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 92.–93., 96. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 2. sēj., 139., 141., 142., 145., 147. op.; 173., 175. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 145., 162. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 11., 19. op.; 39., 48. op.; 102., 172., 178., 321. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 45184. l., 1. sēj., 275., 277; turpat, 2. sēj., 208. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l. (Ilūkstes apr., Dvietes pag.), 20., 117., 128. lp.; turpat, 3230. l., 25., 40., 73., 88., 138., 171., 204., 213., 235. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3225. l. (Ilūkstes apr., Bebrene pag.), 1. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3243. l. (Ilūkstes apr., Rubenes pag.), 29., 79. 108., 128. lp.; turpat, 3244. l., 156. lp.; Blūzma 1997, 279.–280., 328., 329.; Sietiņš 2005, 175. lpp.). LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 17. lp.; (Blūzma 1997, 266; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 1. sēj., 11. lp)

Uzbrukuma plānošana un izpilde

Uzbrukums (1. att.) notika 1945. gada 27.–28. septembra naktī, Ilūkstes nacionālo partizānu pulka štāba rotas komandiera Kazimira Vuškāna (2. att.) vadībā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 45. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 19. lp.). Uzbrukuma nodrošināšanai 50 metru attālumā no Dvietes izpildkomitejas ēkas uz Dvietes–Dunavas ceļa tika izveidots bruņots postenis. Tajā atradās Antons Šults-Vaivods un Kazimirs Plonis, kuru uzdevums bija kontrolēt kustību iestādes virzienā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 161. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 102. op.). Tāpat pirms uzbrukuma sākuma

1. attēls. Uzbrukuma shēma.

2. attēls. Kazimirs Vuškāns. LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l. (Kazimirs Vuškāns), personas lieta.

Medveckis kopā ar Pugu uz tilta pārgriezta telefona vadus un ar šautenes šāvienu deva signālu par uzbrukuma sākumu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 19. op.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 1. sēj., 154. lp.; turpat, 2. sēj., 149. op.). Nacionālie partizāni sadalījās grupās, pirmā grupa komandiera Vuškāna vadībā veica uzbrukumu Dvietes izpildkomitejas ēkai. Pēc mērķa ielenkšanas no visām pusēm un noteiktā šāviena signāla saņemšanas partizāni pietuvojās ēkas durvīm un pieprasīja tās atvērt. Nesaņemot atbildi, partizāni uzlauzuši durvis un sākuši šaut pa izpildkomitejas logiem (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 45. lp.). Izpildkomitejas telpās dežūras laikā atradās IB kaujiniece – komjauniete Tekla Vuškāne (1927–2008). (3. att.) Vēstures avoti neapstiprina T. Vuškānes un komandiera K. Vuškāna radniecību, neraugoties uz uzvārdu sakritību.

Kopā ar Vuškāni atradušies Juris Gilis (1903–?), Juožs Kviliunas (1911–?), Jānis Lapoška (1901–?), Kazimirs Rinkevičs (1893–?) un bandītisma apkarošanas daļas operpilnvarotais Staņislavs Zdanovskis (?–?). Pie telefona dežūrējusi Anneļa Kalvāne (1924–?). Pirms dežūras milicis Staņislavs Žagata (1903–?) visiem izsniedzis šautenes un katram pa 60 patronām. Nacionālie partizāni metuši divas granātas, viena aizsniedza ēkas fasādi, otra iekrita milicijas telpā, bet neesot sprāgusi. Zdanovskis mēģinājis zvanīt pa telefonu, bet tas vairs nedarbojās. Skrējis uz otro telpu pie IB kaujiniekiem, tad devies uz izeju, kur ticis mežabrāļu sagūstīts. Pēc Zdanovska sagūstīšanas mežabrāļi ienākuši Dvietes izpildkomitejas ēkā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l.,

1. sēj., 51., 155. op.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 255.–258.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l., 90. lp.; turpat, 3230. l., 47., 67., 147., 232., 233., 394. lp.; Augšdaugavas nov. Dzimtsar. biroja izziņa Nr. 124.1-10.1/26).

3. attēls. Janīnas Vuškānes brālis Petras Gruodis un Tekla Vuškāne. Janīnas Vuškānes privātais arhīvs, Augšdaugavas novads, Dvietes pagasts.

4. attēls. Dvietes iznīcinātāju bataljona kaujinieki.

Pirmajā rindā no kreisās Jānis Ķeiris, Vasilijš. Otrajā rindā no labās pirmais Svētiņš, pēdējais Kārļuks. Otto Ķeira privātais arhīvs un stāsts. Dvietes pagasts. 1945.–1946. gads.

Dvietes IB kaujinieki (4. att.) pretestību neesot izrādījuši, pacēluši rokas un atdevuši savus ieročus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 21. lp.). Izpildkomitejas telpas tika izdemolētas, saplēsti padomju varas vadoņu portreti, salauzti krēsli, galdi, iznīcināti dokumenti, paņemts telefona aparāts un radioaparāts. Konfiscētas vairāk nekā 20 šautenes (tostarp PSRS un Vācijas ražojuma), viena padomju mašīnpistole, kā arī rokas granātas un

munīcija. Nacionālie partizāni sagūstīja Vuškāni un Zdanovski (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 20., 35., 44., 51. op., 52., 70. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 335. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 151. lp.). Pārējie padomju varas aktīvisti nav tikuši aizturēti, jo nebija pretojušies un to aktivitātes acīmredzot nebija vēl sasniegušas robežu, lai tos sodītu.

Otrais uzbrukums notika IB kaujinieka Antona Vuškāna (1898–1945) sētā “Dzeguzes”. A. Vuškāns bijis aizturētās IB kaujinieces Teklas Vuškānes tēvs. Sajūtot briesmas, viņš mēģinājis bēgt un, lecot pa logu, ticis nošauts. No Vuškānu mājām ticis rekvizēts sienas pulkstenis, drēbes un citas saimniecības preces (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 164., 165. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 155., 178. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l., 90. lp.). Pēteris Kurmis esot atnesis Vuškāna uniformu, kā dēļ pārējiem grupas dalībniekiem radušās aizdomas, ka viņš varētu būt saistīts ar IB kaujinieka nogalināšanu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 96. lp.).

5. attēls. Janīna Čerņavska. Valdas Tēraudas privātais arhīvs.
Augšdaugavas novads, Dvietes pagasts.

Pēc izpildkomitejas izdemolēšanas nacionālie partizāni Dvietes pagasta mājās “Tumēni” rekvizēja kooperatīva preces. Tikusi paņemta nauda, saimniecības un pārtikas preces, ieskaitot degvīnu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 34. op.; 97., 178. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 151. lp.).

Dvietes izpildkomitejas zaudējumi esot bijuši 25 000 rubļu, kooperatīva zaudējumi – 30 620 rubļu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 335. lp.). Atsavināto ieroču un mantu transportēšanai tika rekvizēti Antonam Šurkam (1888–?) piederošie zirgu pajūgi no “Upīšu” mājām (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 66. lp.; LNA LVVA, 1380. f., 15. apr., 3230. l., 172. lp.). Šurka mājās ieradās partizāns Benedikts Vanags un Juris Medveckis, abi bijuši tērpti Sarkanās armijas formā, kas izmantota kā taktiska maskēšanās (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 96; 97. lp.). Visu rekvizēto sakrāvuši divos zirgu pajūgos. Vienā bijuši ieroči, otrā

kooperatīvā rekvizētās preces, kuras vajadzējis nogādāt partizānu apmetnē (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 162. lp.).

Pirms došanās uz apmetni mežabrāļi tuvu pusnaktij iegriezušies vēl pie aktīvas komjaunietes Janīnas Čerņavskas (1927–2006) (5. att.) Dvietes pagasta mājās “Čiekuri”. Partizāns Benedikts Vanags, tērpies Sarkanās armijas leitnanta formas tērpā ar Sarkanās zvaigznes ordeni pie krūtīm un mašīnpistoli plecos, pavēlējis sagūstītai Vuškānei izsaukt Čerņavsku. Tā bija spiesta paziņot, ka viņas ceļabiedri ir pārstāvji no Ilūkstes komjaunatnes organizācijas, lai Čerņavska pošas braukšanai līdzī. Lai pārliecinātos par J. Čerņavskas sadarbību ar okupācijas varu, nacionālie partizāni pieprasīja uzrādīt komjaunatnes biedra karti. Čerņavska esot sapratusi, kas ir šie “komjaunatnes pārstāvji”, bet bijis jau par vēlu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 55., 56. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 93., 440. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l., 61., 67. lp.).

Visus sagūstītos – Zdanovski, Čerņavsku, Vuškāni – konvojēja līdzās pajūgiem. Partizāni sagūstītajām sievietēm pa ceļam paziņojuši, ka tagad pietikšot dzīvot kopā ar okupantiem, būšot citi pienākumi. Kolonna apmetnes štābā nonākusi pēc 9 – 10 km gara pārgājiena, tos sagaidījis pats Ilūkstes nacionālo partizānu pulka komandieris Urbāns (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 335. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 20., 52., 56. lp.). Gūstekņi tika nopratināti, Čerņavska vainota cilvēku nodošanā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 58. op.).

Sadarbība ar partizāniem un okupācijas varas gūstekņi

Dvietes pagastā var saskatīt duālās varas situāciju, par ko liecina lokālās varas pārstāvju sadarbība ar nacionālajiem partizāniem. Dvietes IB kaujinieks Jānis Ķeiris personīgi pazinis daudzus bruņotās kustības dalībniekus, kas veicināja neformālu “savstarpēju līdzaspastāvēšanu”, dienas laikā kontroli saglabājot padomju varas iestādēm, bet nakts stundās dominējot partizāniem (Otto Ķeira stāsts 2024). Tomēr šī šķietamā stabilitāte bija trausla, pēc uzbrukuma Dvietes izpildkomitejai sekoja represijas pret pašiem vietējās varas struktūru darbiniekiem, aizdomās par kolaborāciju ar mežabrāļiem apcietinot atsevišķus kaujiniekus (Šmits, 1992).

Nodevību nacionālo partizānu vidē nepiedeva. Spilgts piemērs tam ir uzbrukuma Dvietes izpildkomitejai dalībnieks Pēteris Juhņevičs. Pirms pievienošanās partizāniem viņš strādāja par mežsargu Dvietes mežniecībā, būdams beidzis Raiskuma mežsaimniecības skolu. NKGB izdarīja spiedienu uz Juhņeviču, pieprasot trīs dienu laikā uzrādīt partizānu bunkurus, kuros atradās arī viņa bērnības draugs Pakers. Izvēle starp nodevību un došanos mežā Juhņevičam bija skaidra, jo pirms viņa stāšanās amatā bija pazuduši divi mežziņi, kuri bija sadarbojušies ar drošības iestādēm. Šo apstākļu dēļ Juhņevičs pievienojās partizāniem (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 100. lp.; Pētera Juhņeviča stāsts 2004). NKGB terorizēja vietējos iedzīvotājus un spēja tos arī salauzt. Iespējams, tāpēc Juhņevičs pieprasījis, lai visi trīs aizturētie Dvietes izpildkomitejā tiktu nošauti uz vietas. Tam neesot piekritis Kazimirs Vuškāns. Urbāns liecinājis, ka sievietes pašas neesot gribējušas iet prom, jo baidījušās, ka milicija tās arestēs (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 2. sēj., 133., 173. lp.). Urbāna liecība ir apšaubāma, jo aizturētās tika nogādātas ar piespiedu līdzekļiem. Pratināšanā

Zdanovskis centies slēpt savu patieso amatu, stāstīdams, ka viņš esot skolotājs un ieradies Dvietes pagastā, lai pārnakšnotu. Mežabrāļi tam neesot ticējuši un pieprasīja sniegt ziņas par NKVD karaspēka daudzumu Ilūkstes apriņķī. Zdanovskis sapratis, ka liegties ir bezjēdzīgi, bet atteicies atbildēt uz jautājumiem un teica, ka zinot, ka netikšot atstāts dzīvs. Zdanovskim tika piespriests nāves sods, un 30 metru attālumā no bunkura viņu nošāva (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 35., 52., 54. op.; 58. lp.). Nacionālie partizāni okupācijas varas amatpersonas un to aktīvos atbalstītājus nesaudzēja un rīkojās pēc kara laika likumiem.

Militārā disciplīna un morāle

Nacionālo partizānu apmetnēs pastāvošā militārā disciplīna un morāles normas tika pārbaudītas attiecībās ar gūstā esošajām personām. Abas sievietes apmetnē veica saimnieciskos darbus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 59. lp.); diemžēl, pret viņām tika pastrādāta seksuālā vardarbība, kurā iesaistījās pulka un štāba rotas komandieri (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 61. op.). Vuškāns liecina, ka sievietes no sākuma bijušas kā gūsteknes, bet vēlāk pēc viņu pašu labprātīgas piekrišanas tikušas izmantotas dzimumsakariem. Taču šajā gadījumā nevar runāt par brīvprātīgām attiecībām, bet gan par komandieru Urbāna un Vuškāna īstenotu seksuālu vardarbību, izmantojot sieviešu neaizsargātību (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 2. sēj., 171. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 61.–62., 95., 96., 178. op.; 408. lp.). Apšaubāma ir Vuškāna liecība par sieviešu brīvprātīgu piekrišanu stāties dzimumsakaros ar partizāniem. J. Čerņavska liecinājusi, ka Urbāns to izvarojis, līdzīgi noticis arī ar T. Vuškāni (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 3. sēj., 87., 311. lp.). Tāpat viņas bija brīdinātas, ka apmetnes patvaļīgas atstāšanas mēģinājuma gadījumā tikšot nošautas (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 21. lp.). Arhīva dokumentus apstiprina T. Vuškānes brāļa sievas Janīnas Vuškānes rakstiskā liecība, ka T. Vuškāne tikusi pakļauta seksuālai vardarbībai. Čerņavska pēc 3 nedēļām tikusi atbrīvota, jo bijusi stāvoklī, Vuškāne izbēga no gūsta 1945. gada 4. decembrī (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 3. sēj., 307., 311. lp.; Janīnas Vuškānes rakstiskā liecība). Iespējams, Janīnas Čerņavskas (Urules) vēlākā alkohola atkarība un mizandrija bija gūtās seksuālās traumas sekas (Marikas Čerņavskas liecība; Celmiņa 1974). T. Vuškānes (Baturas) gadījumā biežā partneru maiņa un nestabilās privātās attiecības kalpo par indikatoru specifiskam pēctraumas uzvedības modelim (Ilgonas Sāres liecība).

Militārās disciplīnas trūkums un morāles pagrimums spilgti izgaismojas incidentā pēc kooperatīva preču rekvizīcijas, kad partizāni J. Ancāns, F. Belkevičs, brāļi Spēki, J. Steļmahs un B. Vanags lietoja alkoholu. Reibumā izcēlās kautiņš, kura laikā Jāzeps Spēks ar granātu iesita Jāzepam Ancānam pa galvu. Sprādziena rezultātā J. Spēks no šķembu ievainojumiem vēderā gāja bojā, savukārt J. Ancāns guva smagus abu kāju augšstilbu ievainojumus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 95., 96. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 39., 45. op.). Partizāns Juhņevičs apgalvo, ka grupās nav valdījusi stingra disciplīna un pēc operatīvās darbības veikšanas partizāni bieži zaudēja modrību (Pētera Juhņeviča stāsts 2004). Aplūkotās epizodes ļauj labāk saprast nacionālo partizānu pieļautās kļūdas un vājo sagatavotību partizānu

kara apstākļiem. Redzams, ka komandējošais sastāvs ir pieļāvis būtiskus disciplīnas pārkāpumus un morāles principu neievērošanu. Urbāns pat draudējis ar nošaušanu un ģimenes represijām pret tiem, kas pārkāps disciplīnu un patvaļīgi atstās grupu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 102. lp.). Diemžēl, nespēja kritiski novērtēt savu padoto un paša pretrunīgo rīcību.

LTS(p)A centās izveidot strukturētu organizāciju ar militārai disciplīnai līdzīgu iekšējo kārtību un skaidru komandvadību, lai efektīvāk cīnītos par Latvijas neatkarību. Aplūkotās epizodes neliecina par to, ka kāds no incidentos iesaistītajiem partizāniem būtu saņēmis sodu pēc kara lauka tiesas sprieduma, lai gan šādu rīcību par disciplīnas pārkāpumiem paredzēja viena no partizānu pulka pavēlēm Nr. 002 no 1945. gada 15. jūnija. Gluži pretēji, pēc LTS(p)A inspekcijas ziņojuma 1945. gada 11. novembra sēdē Ilūkstes nacionālo partizānu pulkā esot konstatēta priekšzīmīga kārtība (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28785. l., 3. sēj., 33., 34. op.; 253., 254. lp.). LTS(p)A nespēja nodrošināt visu apakšvienību pārraudzību, un Ilūkstes pulka vadības negatīvais piemērs mazināja disciplīnas un morāles normu ievērošanu.

Nobeigums

Nacionālo partizānu karš balstījās uz pašapgādi un frontē gūto militāro pieredzi, kas ne vienmēr bija efektīvi adaptējama asimetriskas karadarbības apstākļos. Tomēr operāciju izpilde liecināja par koordinētu rīcību – sakaru neitralizēšanu, posteņu izvietojumu un pretinieka pārsteigšanu. To spilgti apliecina Dvietes izpildkomitejas ieņemšana, kuras laikā IB kaujinieki bez pretošanās nodeva bruņojumu. Iespējams, ka atsevišķi IB kaujinieki pat uzturēja slepenus sakarus ar partizāniem.

Bruņojums un pārtika galvenokārt tika iegūta rekvizīciju ceļā, vērsties kā pret okupācijas varas saimnieciskajiem objektiem, tā arī pret režīma atbalstītāju saimniecībām, tostarp Antona Vuškāna sētu. Savukārt padomju represīvo orgānu īstenotais terors spieda iedzīvotājus izvēlēties starp kolaborāciju vai pievienošanos mežabrāļiem, kā to darīja P. Juhņevičs. Resursu trūkums un neiespējamība uzturēt ieslodzītos noteica sodu izpildi pēc lauka kara tiesas parauga, kā tas fiksēts Zdanovska gadījumā. Vardarbība pret gūsteknēm norāda uz disciplīnas un morāles degradāciju, kā arī 1907. gada Hāgas konvencijas normu pārkāpumiem.

Tā kā Latvijas valstij trūka iepriekš izstrādāta pretošanās plāna un sagatavotu vadītāju, partizānu bruņotā kustība cieta no vājas saziņas starp LTS(p)A štābu un pulkiem, kas veicināja neobjektīvas informācijas apriti. S. Urbāna vadītajā Ilūkstes pulkā pastāvēja vien formāla hierarhija, kas pieļāva patvaļīgu lēmumu pieņemšanu, savukārt vājā izpratne par disciplīnu izraisīja seksuālu vardarbību un savstarpēju kautiņu, kas beidzās ar partizāna nāvi. Tiesībsargājošo institūciju trūkuma dēļ tiesiskumu aizstāja kara apstākļu diktēta partizānu izpratne par taisnīgumu.

Pētījuma novitāte izpaužas mikrovēstures pieejā, kurā mutvārdu avotu kritiskā konfrontācija ar arhīva materiāliem ļauj atklāt partizānu kara iekšējos procesus. Šī perspektīva dod iespēju atteikties no vienpusējas idealizācijas, tā vietā izgaismojot tiesiskā vakuuma radītās morālās dilemmas, disciplīnas eroziju un individuālo izvēļu sarežģītību asimetriskas karadarbības apstākļos.

Saīsinājumi

IB – Iznīcinātāju bataljons

LTS(p)A – Latvijas Tēvzemes sargu partizānu apvienība

NKGB (*Narodnyj komissariat gosudarstvennoy bezopasnosti*) – Valsts drošības tautas komisariāts

NKVD – (*Narodnyj komissariat vnutrennih del*) – Iekšlietu tautas komisariāts

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

Avotu un literatūras saraksts

LNA LVA, 1986. f. (Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas), 1. apr., 28049. l. (Antons Baranovskis), 1. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28785. l. (Antons Juhņevičs), 3. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l. (Donāts Ķeiris), 1. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l. (Kazimirs Vuškāns), 1. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l. (Staņislavs Urbāns), 1., 2. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 45184. l. (Jānis Vārslavāns), 1., 2. sēj.

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l. (Ilūkstes apriņķa Dvietes pag. personu dokumenti)

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3230. l. (Ilūkstes apriņķa Dvietes pag. personu dokumenti)

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3225. l. (Ilūkstes apriņķa Bebrene pag. personu dokumenti)

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3243. l. (Ilūkstes apriņķa Rubenes pag. personu dokumenti)

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3244. l. (Ilūkstes apriņķa Rubenes pag. personu dokumenti)

Pētera Juhņeviča stāsts, (Bebrene 2004, 35 min.), ierakstīja autors, glabājas autora arhīvā.

Otto Ķeira stāsts, (Dvieta 2024, 13 min.), ierakstīja autors, glabājas autora arhīvā.

Marikas Čerņavskas stāsts, (Ape 10.07.2025., 5 min.), ierakstīja autors, glabājas autora arhīvā.

Ilgonas Sāres stāsts, (Valmiera 15.06.2025., 7 min.), ierakstīja autors, glabājas autora arhīvā.

Janīnas Vuškānes rakstiskā liecība, Dvieta 25.05.2025., glabājas autora arhīvā.

Alūksnes novada pašvaldības iestādes “Spodra” personāla mutiska liecība par Janīnas Urules (Čerņavskas) miršanas gadu 27.05.2025.

Augšdaugavas novada Dzimtsarakstu nodaļa izziņa no 29.04.2025. Nr. 124.1-10.1/26 par Teklas Baturas (Vuškānes) miršanas reģistrāciju.

Augšdaugavas novada Dzimtsarakstu nodaļas izziņa no 29.04.2025. Nr. 124.1-10.1/26 par Teklas Vuškānes (Baturas) miršanas apliecināšanu.

Celmaņa, A. (1974) Tiesības gan. Bet pienākums? *Oktobra Karogs* (Alūksne), 15. janv.

Blūzma, G. (1977) *Nacionālo partizānu karš Sēlijā. Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā: atmiņās un dokumentos no 1941. līdz 1956. gadam.* Rīga: Sol Vita.

Bruņinieks, H. (2022) *Nāvi mānot. Sēlijas – Aknīstes, Biržu, Elkšņu, Gārsenes, Saukas, Susējas un Viesītes pagasta – nacionālie partizāni 1944.–1952. gads.* Rīga: Latvijas mediji.

Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907.

Klauzevics, K. (2013) *Par karu.* Rīga: Jumava.

Lipša, I. (2014) *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914–1939.* Rīga: apgāds “Zinātne”.

Sietiņš, U. I. (2005) *Par zemi, ko mīlam... latviešu dzelzskrustnieki.* Rīga: LDKS.

Skinnider, E. F. (2024) *Good practice guidelines for the investigation and prosecution of sexual violence offences based on the lack of consent of the victim.* Council of Europe international consultant. Strasbourg: Council of Europe.

Šmits, U. (1992) Šeit karš notiek dienu un nakti. *Lauku Avīze.* 17. jūl.

Strods, H. (1996) *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956.* Rīga: Preses nams.

Strods, H. (2012) *Nacionālo partizānu karš, 1944–1956.* Latvijas vēstures mazā bibliotēka. Rīga: LU.

Turčinskis, Z. (2007) *Karš pēc kara: Latvijas nacionālo partizānu cīņas 20. gadsimta 40. gadu beigās – 50. gadu sākumā.* Latvijas okupācijas muzeja biedrība.

Turčinskis, Z. (2011) *Ziemeļvidzemes mežabrāļi, 1944.–1953. gads.* Rīga: Latvijas mediji.

Turčinskis, Z. (2021) *Ziemeļlatgales Neatkarības vienība. Pretošanās padomju okupācijai, 1944.–1954. gads.* Rīga: Latvijas mediji.

Viļums, J. *Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienība.* Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/114995> (skatīts 29.01.2026.).

Viļums, J. (2010) *Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības Ilūkstes partizānu pulka Dvietes rotas vēsture. Ilūkstes novada vēstis, jūlijs.*

Maija Grizāne

Daugavpils Pedagoģiskā institūta karojošo ateistu klubs: dibināšana un pirmie darbības gadi*

Atslēgas vārdi: sovetizācija, Latgale, ateisti, karojošo ateistu klubs, Daugavpils Pedagoģiskais institūts

Kopsavilkums

Kopš 1950. gadu otrās puses ateistiskās pasaules ainās propaganda kļuva par vienu no galvenajiem instrumentiem Latvijas sovetizācijas procesā. 1959. gadā Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā tika dibināts karojošo ateistu klubs (turpmāk – Klubs), kura mērķis bija sagatavot aktīvus ateisma propagandistus, kuri strādātu ar bērniem, jauniešiem un pieaugušajiem. Klubs kļuva par pievilcīgu vietu, kurā piedāvāja studentiem iesaistīties dažādās publiskās aktivitātēs: lekcijas, diskusijas, izrādes, sacensības u. c. Padomju Latvijas periodiskie izdevumi apraksta Klubu kā veiksmīga mērķtiecīgas propagandas centra piemēru ar augstu efektivitāti, kurš kļuva populārs Latvijas un citu padomju republiku izglītības iestāžu vidū. Kluba vadītāji iedomājās sevi par karavīriem, kuri cīnījās pret “religiskiem aizspriedumiem”, izmantojot loģiskus argumentus un zinātnes sasniegumus, kā arī pasargājot jaunākās paaudzes no reliģiskās prakses. Pakāpeniski Klubs kļuva par izklaidējošo, nevis propagandiska rakstura biedrību.

**The Club of Militant Atheists of Daugavpils Pedagogical Institute:
foundation and first years of activities****

Key words: Sovietisation, Latgale, atheists, club of militant atheists, Daugavpils Pedagogical Institute

Summary

Since the second half of the 1950s, the propaganda of atheistic worldview became one of the main instruments in the course of Latvia's Sovietisation. In 1959, the Club of Militant Atheists was founded at Daugavpils Pedagogical Institute with the aim of educating active propagandists of atheism who would work with children, youth, and

* Pētījums tapis ar Lienes Neilandes Fonda (Stiftelsen till minne av Lena Neuland, lēmums 2023-09-28) un Valsts pētījumu programmas projekta “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003) atbalstu.

** This research was supported by Lena Neuland Foundation (Stiftelsen till minne av Lena Neuland, decision 2023-09-28) and Latvian State Research Programme project “Navigating the Latvian History of the 20th–21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges” (VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

adults. The Club became an attractive place offering the students to organize and participate in various public activities: lectures, discussions, performances, competitions, etc. Soviet Latvian periodicals depict the Club as a successful example of a purposeful and fruitful propaganda centre with high efficiency which became popular among educational bodies in Latvia and other Soviet Republics. The leaders of the Club presented themselves as militarists who were fighting against “religious prejudices” using logical arguments and scientific achievements, and protecting younger generations from religious practice. Gradually, the Club turned into an entertainment rather than a propaganda community.

Ievads

Latvijas sovetizācija paredzēja politisko, ekonomisko un kultūras (tostarp reliģiju) reorganizāciju, kas sekmētu jaunā padomju cilvēka *Homo Sovieticus* izveidošanos. Ja otrās okupācijas sākumposms (1944/45–1953) raksturojams ar represīvu metožu izmantošanu, tad kopš 1950. gadu vidus sākās nosacītā liberalizācija un stabilizācija (Bleiere 2025), kad priekšplānā izvirzījās propagandiska rakstura aktivitātes. Viens no komunistiskās ideoloģijas pīlāriem bija ateistiskais pasaules uzskats, kurš bija jāiedveš Latvijas sabiedrībā līdz ar reliģisko organizāciju un to pārstāvju publisko vajāšanu, kā arī izmaiņām izglītības sistēmas saturā un metodoloģijā (Runce 2012; Saleniece 2017; Krūmiņa-Koņkova & Runce 2019).

Pēc 1956. gadā notikušā Padomju Savienības Komunistiskās partijas 20. kongresa sāka mainīties attieksme pret reliģiju. Ņikita Hruščovs (1957–1964) uztvēra reliģisko pasaules ainu par padomju ideoloģijas draudu, kas varētu kļūt par sociālistiskās sistēmas politiskās nestabilitātes faktoru, tāpēc līdz ar Ņ. Hruščova izvirzīto mērķi celt komunisma materiāltehnisko bāzi pastiprinājās ateistiskā propaganda un antireliģiskās politikas izpausmes (Ostroukhova 2020). Latvijā sāka izmantot dažādus spiegošanas mehānismus, kuru mērķis bija kontrolēt visas reliģiskā rakstura aktivitātes, kuras notika publiski (Tēraudkalns 2021). Paralēli tiešai cīņai ar reliģiskajām organizācijām sāka atjaunot ateistu kustību, kura bija izplatīta Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskajā Republikā starpkaru un pēckara perioda sākumā (1925–1947) un kuru vadīja *Karojošo bezdievju savienība* [*Sojuz voinstvujushhih bezbozhnikov*]. Šīs organizācijas pamatuzdevums bija propagandēt ateismu kā neatņemamu kultūras revolūcijas sastāvdaļu: organizēt sistemātisku antireliģisko darbu, kurš ietvēra antireliģiskās literatūras sagatavošanu un izdošanu, publisko aģitēšanu vietējās kopienās, cīņu pret tradicionāliem (reliģiskiem) rituāliem un “padomju rituālu” popularizēšanu utt. (Apanasenok & Krasil'nikova 2023). Latvijas PSR austrumu teritorijā ateistu kustību oficiāli aizsāka 1959. gadā Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā dibinātais (turpmāk – DPI) karojošo ateistu klubs [*klub voinstvujushhih ateistov*], kurš lielākoties tika saukts par KVAT (turpmāk – Klubs), latviskojot krievu nosaukumu, un viņa biedri – par kvatoviešiem vai kvatovciem¹.

¹ Apzīmējums “kvatovci” tiek izmantots rakstā *Karojošo ateistu klubs*, kurš ir publicēts žurnālā “Liesma” (Bušmane 1962, 20–21).

Šajā rakstā tiek apskatīta Kluba dibināšana, biedru dalības motivācija, kā arī pirmās Kluba aktivitātes un to rezultāti. Tas ir pirmais mēģinājums aplūkot līdz šim maz pētīto karojošo ateistu kustības aizsākumus Latvijā un papildināt datus par DPI vēsturi. Raksta avotu bāzi veido periodiskie raksti no padomju Latvijā izdotajiem laikrakstiem *Sovetskaja molodezh'*, *Rīgas viņņi*, *Rīgas Balss*, *Padomju Mediķis* un *Padomju Students*, Daugavpils Universitātes muzeja dokumentu kolekcija un Mutvārdu vēstures centra dzīvesstāsti. Periodiskie izdevumi ļoti detalizēti apraksta Kluba darbību, kaut gan ir jūtama padomju ideoloģijas ietekme un vēlme izcelt Kluba biedru vērtīgo pienesumu padomju pasaules ainās nostiprināšanā. Pētījuma metodes iekļauj ievāktās informācijas kritisko analīzi un sintēzi, kā arī vēstures naratīva veidošanu, ievērojot hronoloģisko pieeju ar mērķi secīgi rekonstruēt notikumu norisi. Pētījums neaplūko Kluba aktivitāšu ietekmi uz vietējām reliģiskām grupām, bet apraksta pašu Kluba biedru darbību un to atspoguļojumu atlasītajos vēstures avotos.

Kluba dibināšana

Kluba pirmā sēde notika 1959. gada 27. maijā, kaut gan tā iecere radās divus gadus agrāk. DPI komjaunatnes komitejas sekretāra vietnieks I. Bajkovs laikrakstā *Sovetskaja molodezh'* atsaucās uz 1957. gada studējošo sapulci, kuras laikā DPI komjaunieši izrādījās “vāji apbruņoti” vietējās baptistu draudzes locekles priekšā: jaunieta atklāti stāstīja par savu reliģisko praksi un izteica pamatotus pretargumentus visiem kursabiedru apgalvojumiem par reliģisko uzskatu “aplamību”. Šī situācija vēlāk tika atstāstīta vairākās publikācijās kā iemesls, kurš mudināja vietējos aktīvistus aizdomāties par speciālistu sagatavošanu, kuri mērķtiecīgi īstenotu antireliģisku propagandu (Bajkov 1959a, 3; Minaev 1969, 2). Vēlāk 1959. gada novembra publikācijā tika paziņots, ka studente “atbrīvojās no saviem maldiem”, iestājās komjaunatnē un pabeidza mācības DPI². Šis gadījums kā leģenda tika pārstāstīts vairākos preses izdevumos kā nozīmīgs notikums, kurš iedvesmoja studējošos pieņemt lēmumu, ka būt par ateistiem ir par maz – katram studentam bija jāklūst par karojošo bezdievi (Barushko, 1959, 2). Ne tik emocionālu iemeslu Kluba dibināšanai izteicis kādreizējais šī Kluba vadītājs, DPI lektors Boriss Volkovičs (1936–2013), kurš savās atmiņās norādīja uz vairākiem PSRS valdības rīkojumiem par ateistiskā darba pastiprināšanu (DU MV: 491). Tiesa, vēl 1954. gada 7. jūlijā tika izdots Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (turpmāk – PSKP CK) lēmums “Par nopietniem trūkumiem zinātniski ateistiskajā propagandā un pasākumiem tās uzlabošanā” [*O krupnyh nedostatkah v nauchno-ateisticheskoj propagande i merah ee uluchshenija*]. Drīz Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas birojs apņēma aktīvi stāties pret reliģiju un “atmaskot tās reakcionāro būtību”, kā arī pastiprināt audzināšanu skolās un augstskolās „karojošā materiālisma garā” (Vīksne 2017, 53–54). Tomēr aktīvs ateistisks darbs sācies pēc PSKP CK propagandas un aģitācijas nodaļas slepenā ziņojuma “Par trūkumiem zinātniski ateistiskajā propagandā” [*O nedostatkah nauchno-ateisticheskoj propagandy*], kurš nācis klajā

² Savās atmiņās DPI un Daugavpils Universitātes Vēstures katedras docente Genovefa Barkovska (1935–2021) norādīja, ka jaunieta bija spiesta mācīties neklātienē un viņai bija liegts strādāt ar bērniem reliģiskās piederības dēļ (DU MV: 489a).

1958. gada 4. oktobrī (Chemodanov 2018). Līdz ar to DPI Kluba dibināšana iekļāvās ateisma politikas tendencēs, un tā biedru aktivitātes atbalstīja PSRS pieņemto lēmumu pastiprināt ateistisko propagandu.

Pirms oficiālās Kluba dibināšanas tika organizēti divi pasākumi: lektoru konkurss un “Literārā tiesa pār reliģiju”. Desmit studenti ar pasniedzēju palīdzību sagatavoja lekcijas, kurās kritizēja reliģiskus, lielākoties uz kristīgo mācību balstītus uzskatus. Atsevišķu lekciju laikā topošie kvatovieši veica ķīmiskos eksperimentus, kuri “atmaskoja” tādas kristiešu reliģiskās prakses priekšmetu brīnumainas izpausmes kā asins tecēšana no ikonām vai ūdens pārvēršana par vīnu. Ja ticīgajiem šādi gadījumi kalpoja par dievišķās žēlastības klātbūtnes zīmi, tad ateisti to uztvēra par cilvēku maldināšanu, kura bija jāatklāj un jānosoda, apliecinot zinātnes pārākumu pār reliģiju.

Lekcijas kļuva par interesantu notikumu gan DPI, gan ārpus tā: kopumā tika nolasīti 39 referāti, kurus novērtēja visi klātesošie, aizpildot speciālas formas. Uzvarēja trīs autores, kuras saņēma prēmijas par lekcijām “Ķīmija cīņā ar māņticību”, “Par reliģiskiem svētkiem” un „Zinātne un reliģija par dzīvības izcelšanos” (Bajkov 1959a, 3). Uzvarētāju tēmas saskan ar padomju varas iestāžu antireliģiskās kampaņas virzieniem – reliģisko svētku aizvietošana ar jaunām padomju tradīcijām un zinātniskā, padomju paraugam atbilstošā pasaules uzskata indoktrinēšana.

Savukārt “Literārā tiesa pār reliģiju” notika izrādes formā: lai to uzvestu, vecāko kursu studenti sadalījās apsūdzētajos, aizstāvjos un ekspertos, analizēja Bībeli un antireliģisko literatūru, novadīja divas tikšanās ar baznīcas pārstāvjiem un sagatavojās atbildēt uz publikas jautājumiem, izmantojot piemērus no literārajiem un mākslas darbiem, kuri nepārprotami kritizēja reliģisko dzīvi un ticīgos cilvēkus. “Tiesas dienā” – 1959. gada 6. maijā – piecu stundu garumā bija uzdoti 80 jautājumi, kas liecināja par dalībnieku un klausītāju interesi (Bajkov 1959a, 3).

Drīz pēc izrādes parādījās paziņojums, ka 1959. gada 27. maijā notiks Kluba pirmā organizācijas sapulce ar piezīmi, ka Kluba biedri nodarbosies ar pilsētas un rajona darbaļaužu antireliģisko audzināšanu, organizējot antireliģiskus vakarus un reliģijas literārās tiesas, gatavojot lekcijas par zinātniskā ateisma tematiku, rīkojot diskusijas ar baznīcas pārstāvjiem, palīdzot studentiem padziļināt viņu zināšanas par zinātnisko ateismu (Bajkov 1959a, 3). Par Kluba vadītāju kļuva DPI Marksisma-ļeņinisma katedras pasniedzējs Vladimirs Ņikitins, kurš vadīja Klubu no 1959. līdz 1967. gadam; pēc tam viņu nomainīja B. Volkovičs (DU MV: 491). Tomēr patiess Kluba darbs sākās 1959. gada rudenī, jaunu studiju gadu sākot.

Pirmās Kluba aktivitātes

1959. gada rudenī Kluba biedri sadarbībā ar Vissavienības politisko un zinātnisko zināšanu izplatīšanas biedrību³ organizēja “Ateistisko izstādi” [*Ateisticheskaja vystavka*], kuru divu dienu laikā apmeklēja ap 900 Daugavpils pilsētas iedzīvotāju: skolēni, arodskolu audzēkņi, strādnieki u. c. Izstādē stāstīja par cilvēka izcelšanos,

³ Vissavienības politisko un zinātnisko zināšanu izplatīšanas biedrība [*Vsesojuznoe obshhestvo po rasprostraneniiju politicheskikh i nauchnykh znaniy*] tika dibināta 1947. gadā ar mērķi veicināt antireliģisko propagandu ar publisko lekciju un speciālo izdevumu izdošanas palīdzību.

relīģijas sociālo būtību un senlatviešu ticējumiem, rādīja dokumentālas un spēlfilmās, pārdeva zinātniski ateistiskus izdevumus, tomēr lielāko interesi izraisīja ķīmiskie eksperimenti, kuri “atmaskoja” baznīcas brīnumus (Bajkov 1959b, 2). Izstādei veltītais raksts atzīmē, ka Daugavpils pilsētas un rajona skolas, uzņēmumi un rūpnīcas sūtīja kolektīvus pieteikumus izstādes apmeklēšanai, kas liek domāt, ka daļība šāda tipa pasākumos nebija brīvprātīga, bet drīzāk formāla, kas bija raksturīgs vairākiem ideoloģiski nozīmīgiem pasākumiem padomju kultūrtelpā (Procevska 2006, 129).

Kluba biedru aktivitāšu lokā iekļāvās vietējo reliģisko grupu novērošana. Jau 1959. gadā viens no Kluba biedriem ziņoja par Jehovas liecinieku aktivizēšanos Daugavpils rajona Silenes ciemā. Klubs ātri organizēja publisku sarunu ar vietējiem iedzīvotājiem, savācot negatīvus faktus par Jehovas liecinieku darbību. Pēc trim dienām sekoja publikācija vietējā Silenes avīzē, kur kolhoza “Uzvara” strādnieks paziņoja, ka “apzinājās [šīs reliģiskās grupas darbības] visu kaitīgumu”, kas, viņaprāt, bija vērsta uz pretvalstisku politisku mērķu sasniegšanu; par pārējiem Silenes iedzīvotājiem ziņu nebija (Barushko 1959, 2). Zīmīgi, ka šajā gadījumā tika izcelts tieši politiskais aspekts, nevis zinātniskais, kas bija saistīts ar to, ka ASV dibinātā Jehovas liecinieku organizācija tika pakļauta vajāšanai visā PSRS teritorijā (Tēraudkalns 2024). Līdzīgs gadījums aprakstīts sakarā ar Daudzeses ciema (mūsdienu Aizkraukles novads) luterāņu draudzi, ar kuru “cīnījās” jaunais vietējās skolas direktors, kurš ar karojošo ateistu palīdzību panāca to, ka vietējais garīdznieks publiski atzina savus “maldus” (Vavere 1965, 3). 1960. gadu otrajā pusē Kluba biedriem bija jānovēro dievkalpojumi Daugavpils un tās apkārtnes baznīcās un lūgšanas namos. DU muzeja krājumā glabājas nekatalogizētas atskaites par šīm vizītēm, kas liecina par DPI studējošo iesaisti lauka pētījumos par vietējo reliģisko dzīvi 1960. gadu otrajā pusē. Pagaidām nav izdevies atklāt, kas bija šo aktivitāšu iniciators un kādiem nolūkiem tika izmantota vākumā gūtie dati.

Kluba darba organizācija

Katram Kluba biedram bija sava personīgā lieta ar karojošā ateista plānu, kura izpildei uzmanīgi sekoja: ja četru mēnešu laikā, ko sauca par “kandidāta stāžu”, students nebija izdarījis kaut ko Kluba labā, viņu izslēdza (Barushko 1959, 2). Tomēr interese par Klubu ātri auga: 1960. gadā Klubā darbojās 56 studenti (Vedina 1960, 3), bet 1963. gadā – ap 150 studentu, kuri nodarbojās ar organizatorisko darbu un jauno lektoru sagatavošanu (Tribis 1963, 3). Līdztekus lekcijām, publiskām diskusijām un teatrālajām izrādēm (Gaver 1961, 3), ar kurām DPI studenti viesojās Latgales un Latvijas pilsētās un ciemos, Kluba biedri ceļoja uz Ļeņingradu (mūsdienās Sanktpēterburgu), kur sacentās ar vietējiem karojošajiem ateistiem (Chernobaeva 1969, 4), un apmeklēja citas padomju republikas (Kutuzov 1963, 6). Turklāt Kluba biedri regulāri uzstājās Latvijas radio un vadīja jauniešiem veltīto raidījumu ciklu par ateisma jautājumiem (b. a. 1962, 2).

Klubam raksturīgā militārā retorika izpaudās to biedru publicētajos rakstos. Darbs ar ticīgajiem tika uztverts kā zināms karš ar “pagātnes paliekām” (Ostris 1960b, 2), kas lika atcerēties kādreizējo krusta karu laiku, kad katra kristieša pienākums bija cīnīties ar neticīgajiem un panākt viņu konvertēšanos kristietībā, taču karojošie ateisti gluži

otrādi vēlējās “konvertēt” ticīgos cilvēkus padomju civilajā reliģijā: “Mūsu devīze – nenolikt ieročus kamēr cilvēki, ejot garām baznīcai, klanīsies, novilks cepures” (Tribis 1963, 3). Īpaši aktīvi Kluba biedri bija gatavi cīnīties ar tā saucamajiem “sektantiem”: “Sektantu saldajiem un melīgajiem vārdiem jānostāda pretī kaujiniecisku, uzbrūkošo antireliģisko propagandu” (Hizhinskij 1963, 4). Kluba biedri uzskatīja, ka viņu galvenais ierocis bija loģika, kura ir „spēcīgāka pār aizspriedumiem”, jo viņuprāt reliģija bojāja cilvēku dvēseles⁴ un nogalināja viņu tieksmi aktīvi darboties (Kutuzov 1963, 6). Vienā publikācijā pat parādās apzīmējums “kaujas ateisti” [*boevye ateisty*], kuriem bija jācīnās nevis pret ticīgajiem, bet ar antizinaiskām idejām un „reliģisko ideoloģiju” (Motel’ 1964, 1), tādējādi padomju ideoloģijai bija jāuzvar tradicionālā kultūra.

Pirmie darbības rezultāti

Jauniešu ateistiskā audzināšana bija viena no padomju kultūras prioritātēm, tāpēc DPI Kluba pirmie panākumi tika uzskatīti par labās prakses piemēru, kurš būtu jāpārņem arī citām Latvijas augstskolām, jo “komunistiskā morāle” tika uzskatīta par pamatu padomju komunisma celšanai (Vedina 1960, 3; b. a. 1961, 1). Klubs veiksmīgi ieņēma vietu aktuālajā iekšpolitiskajā dzīvē: tas kļuva populārs iedzīvotāju vidū un ļoti pieprasīts propagandiska rakstura pasākumos skolēnu un strādnieku vidū. Padomju Latvijas 20. gadadienai veltītajā rakstā bija izteikta doma, ka karojošo ateistu filiālēm būtu jābūt katrā pilsētas skolā (Ostris 1960a, 2). Šādas filiāles parādījās arī citur Latgalē, piemēram, 1963. gadā Krāslavas 2. vidusskolas Kluba biedri sarakstījās ar Ļeņingradas 43. internātskolu un lūdza padalīties pieredzē ateisma muzeja un ateisma vakaru organizēšanā, kā arī minēja sadarbību ar DPI Klubu, kurš palīdzēja organizēt vietējos pasākumus (Dumpe 1966, 240–241). Klubs kļuva par vienu no padomju Daugavpils vizītkartēm (b. a. 1964, 1).

Kopumā Kluba atmosfēra šķita īpaši pievilcīga jauniešiem, jo ļāva iejusties dažādās lomās – žurnālistu, aktieru, dziedātāju, lektoru. Tajā pasludinātā demokrātija un vienlīdzība, kur valdīja likums “katrs KVAT biedrs – profesors, katrs KVAT biedrs – apkopēja”, kā arī iespēja apmeklēt dažāda veida pasākumus Latvijā un ārpus tās piesaistīja aizvien vairāk jauniešu (Kulik 1967, 3). Kluba biedri bija gatavi eksperimentēt un meklēt jaunas iespējas cīņai ar iedzīvotāju reliģiozitāti, kas jo vairāk cēla viņu autoritāti citu jauniešu klubu priekšā (Meksh 1967, 3).

1969. gadā Klubs svinēja savu pirmo jubileju: DPI uzņēma topošos pedagogus no Rīgas, Maskavas, Ļeņingradas, Orlas, Viļņas, Arzamasas. Tikšanas laikā tika atzīmēts, ka Daugavpils karojošie ateisti ir vieni no labākajiem PSRS; savas darbības laikā viņi paguvuši nolasīt vairāk nekā divus tūkstošus lekciju, uzstājās ar izrādēm, organizēja konkursus, disputus un izstādes. Tikšanās laikā “studentu KVAT veterāni” dalījās pieredzē un plānoja nākamās ateistiskās aktivitātes (b. a. 1969, 5). Preses izdevumos

⁴ Kluba biedri bieži lieto ticīgajiem cilvēkiem raksturīgus jēdzienus, kā “dvēsele”, “elle”, “grēcinieki”; viņiem pat ir bijuši savi “baušļi”, kuri bija jāievēro katram biedram (Obolovich, 1961, 2; Simhovich, 1969, 3); savu darbu vasaras laikā mēdza salīdzināt ar grēcinieku mokām ellē (Tribis, 1963, 3).

Kluba veiksmīgu darbību skaidroja ar to, ka katrs students jutās kā saimnieks (Minaev 1969, 2), katra entuziasms un pastāvīgums tika atbalstīts (Filippova 1969, 3).

Laika gaitā Klubs mainīja savu būtību: no organizācijas, kura cīnījās ar reliģisko pasaules uzskatu, tā pārtapa par izklaidējoša rakstura biedrību, kurā jaunieši jautri pavadīja laiku un turpināja uzturēt kontaktus arī pēc Kluba slēgšanas 1990. gadu sākumā (DU MV: 691).

Secinājumi

Karojošā ateisma kustība padomju kultūrtelpā aizsākās vēl 1920. gados, un līdz ar N. Hruščova proklamēto antireliģiskās politikas pastiprināšanos atdzima pēckara periodā. Klubi, kurus dibināja izglītības iestādēs, kalpoja par PSRS antireliģiskās propagandas instrumentu un kļuva par sovietizācijas veicinātājiem. DPI Klubs bija viens no vecākajiem, kura ietvaros jaunieši varēja radoši izpausties un sajūst īpašu atbalstu propagandas aktivitātēm: publiskās lekcijas un ķīmiskie eksperimenti, teātra izrādes un diskusijas ar reliģisko kopienu pārstāvjiem, sadarbība ar varas iestādēm un iespēja apceļot citas padomju republikas. Kluba biedru aktīva darbība ateistisko ideju izplatīšanā 1950.–1960. gados bija augsti novērtēta un plaši aprakstīta padomju periodiskajos izdevumos krievu un latviešu valodā. Šo publikāciju mērķis bija pasvītrot zinātnes pārākumu par reliģiju un izsmiet Latvijas iedzīvotāju tradicionālo, uz reliģiskām vērtībām balstītu kultūru. Tomēr padomju presei raksturīgs izteikti pacilājošs notikumu izklāstījums un vienveidīgs faktu atstāstījums ierobežo iespējas analizēt karojošo ateistu darbības efektivitāti Latvijas iedzīvotāju reliģiozitātes apkarošanā. Laika gaitā Klubs kļuva par vienu no DPI interešu pulciņiem, un propagandas darbs bija drīzāk formāls, tomēr kopumā karojošo ateistu rindās līdz pat 1990. gadu sākumam bija vairāki DPI studējošie un pasniedzēji, kas ir turpmāko pētījumu objekts.

Avotu un literatūras saraksts

- Apanasenok, A., Krasil'nikova E. (2023) Istorija Sojuza voinstvujushhij bezbozhnykov v zerkale otechestvennyh i zarubezhnuh issledovanij. *Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literatura. Ser. 5, Istorija: Informacionno-analiticheskij zhurnal*, (3): 136–152.
- [B. a.] (1961) Molodezhi – nauchno-ateisticheskie znaniya. *Sovetskaja molodezh'*, 27. maijs.
- [B. a.] (1962) Nashi peredachi na russkom jazyke. *Rīgas viļņi*, 22. decembris.
- [B. a.] (1964) Televīzija. Uzmanību – konkurss! *Rīgas Viļņi*, 20. marts.
- [B. a.] (1969) Studencheskie KVATy. *Rīgas Balss*, 25. novembris.
- Bajkov, I. (1959a) Chto takoe KVAT. *Sovetskaja molodezh'*, 27. maijs.
- Bajkov, I. (1959b) Za dva dnja 900 posetitelej. *Sovetskaja molodezh'*, 23. oktobris.
- Barushko, P. «KVAT» razoblachaet. *Sovetskaja molodezh'*, 21. novembris.
- Bleiere, D. (2025) Padomju otrreizējā okupācija Latvijā. Nacionālā enciklopēdija. (Atjaunots 2025. gada 30. janvārī). <https://enciklopedija.lv/skirklis/22220-padomju-otrrreiz%C4%93j%C4%81-okup%C4%81cija-Latvij%C4%81> (12.06.2025).
- Bušmane, V. (1962) Karojošo ateistu klubs. *Liesma*, 1. februāris.

- Chemodanov, P. (2018) Priemy antireligioznoj propagandy hrushhevskoj jepohi (po materialam GASPI KO). Grām.: *Obretenie svjatyh – 2017: sbornik materialov IX Mezhhregional'noj cerkovno-nauchnoj konferencii*. Kirov: «Loban'». S. 73–77.
- Chernobaeva, L. (1969) S zadaniem spravilis'. *Padomju Students*, 17. aprīlis.
- Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra krājums (turpmāk – DU MV), O. R. dzīvesstāsts, ierakstīts Daugavpilī 2010. gadā; ieraksts (206 minūtes, krievu valodā) glabājas DU MVC arhīvā, numurs krājuma katalogā 72, saīsināti DU MV: 691. DU MV: 489a, G. B. dzīvesstāsts, ierakstīts Daugavpilī 2015. gadā; ieraksts (87 minūtes, latviešu valodā).
- DU MV: 491, B. V. dzīvesstāsts, ierakstīts Daugavpilī 2008. gadā; ieraksts (77 minūtes, krievu valodā).
- Daugavpils Universitātes muzeja dokumentu kolekcija. Nekatalogizēta.
- Dumpe, L. sast. (1966) *Tautas izglītība Latvijā agrāk un tagad: dokumentu un materiālu krājums*, Rīga: Liesma. 250 lpp.
- Filippova, L. (1969) Daugavpilsskomu KVATu – 10 let. *Padomju Students*, 11. decembris.
- Gaver, A. (1961) Na scene kvatovcy. *Sovetskaja molodezh'*, 16. decembris.
- Hizhinskij, J. (1963) Gubiteli dush chelovecheskih. *Sovetskaja molodezh'*, 17. aprīlis.
- Krumina-Konkova, S., Runce, I. (2019) Socio-political and Religious Ideas and Movements in the 20th–21st Centuries. *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. 25: 5–7.
- Kulik, L. (1967) Otricanie boga, UTVERZH DENIE CHELOVEKA. *Sovetskaja molodezh'*, 30. jūnijs.
- Kutuzov, A. (1963) Spor s verujushhimi. *Rīgas Balss*, 3. decembris.
- Meksh, E. (1967) “I s nebom gordaja vrazhda ...”. *Sovetskaja molodezh'*, 17. marts.
- Minaev, V. (1969) KVATu – 10 let. Voinstvujushhie. *Sovetskaja molodezh'*, 28. novembris.
- Motel', J. (1964) Ne oboronjat'sja, a nastupat! *Sovetskaja molodezh'*, 13. marts.
- Obolevich, A. (1961) Za cheloveka – v otvete. *Sovetskaja molodezh'*, 4. decembris.
- Ostris, P. (1960a) Eto nashe, komsomol'skoe delo! *Sovetskaja molodezh'*, 18. maijs.
- Ostris, P. (1960b) Uchit'sja zhit' v kommunizme. *Sovetskaja molodezh'*, 13. decembris.
- Ostroukhova, N. (2020) Peculiarities of the Normative-Legal Regulation of the State-Church Relations in the USSR (1953–1963). *Via in Tempore. History and Political Science*, Nr. 47 (1): 160–169.
- Procevska, O. (2006) No rīta himna, vakarā pasaciņa: jaunā padomju cilvēka audzināšana. *Latvijas arhīvi*, Nr. 4: 117–137.
- Runce, I. (2012) Valsts un Baznīcas attiecību teorētiskie modeļi. Grām.: *Reliģiozitāte Latvijā: vēsture un mūsdienu situācija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 99.–115. lpp.
- Saleniece, I. (2017) Teachers' religious behaviour in the Latvian SSR (1945–1985). *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. 23: 197–217.
- Simhovich, B. (1969) Uchit'sja, uchit'sja. *Padomju Mediķis*, 11. aprīlis.
- Tēraudkalns, V. (2021) Scientific Atheism in Soviet Latvia as a Strategic Element of Khrushchev's Anti-Religious Campaigns. *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. 31: 203–231.

- Tēraudkalns, V. (2024) Jehovas liecinieki. *Nacionālā enciklopēdija*.
<https://enciklopedija.lv/skirklis/244086-Jehovas-liecinieki> (15.07.2025).
- Tribis, D. (1963) Nash družnyj KVAT. *Sovetskaja molodezh'*, 17. aprīlis.
- Vavere, V. (1965) Selo bezbozhnikov. *Sovetskaja molodezh'*, 26. marts.
- Vedina, T. (1960) KVAT v Rige. *Sovetskaja molodezh'*, 27. novembris.

Gintautas Jakštys

Tripartite Authority on the Lithuanian Latvian Border in 1919: the example of Seda

Key words: Lithuanian Armed Forces, Seda, Povilas Plechavičius, Commandant of Seda, Lithuanian Wars of Independence

Summary

At the end of December 1918, when the German army began its withdrawal from the territory of Lithuania, the local population was faced with a situation in which the occupant administration was no longer able to maintain order in the regions, whereas the institutions of independent Lithuania did not have the resources to take over the governance in a very short period of time. In this uncertain situation, the tripartite rule developed in many parts of Lithuania. Often, three different authorities were operating in Lithuania at the same time, trying to consolidate their power in one way or another. Firstly, there was the still active German occupation administration, supported by German troops. Secondly, it was the militant revolutionaries who organized local councils and militias. And the third authority were the supporters of the independent Lithuania, who set up military commanderies and local self-defense units (they called themselves partisans or guerillas). The analysis of the activities of the Seda Commandant's Office in 1919 shows that the commandant's offices, which had been established at the end of 1918 (as self-defense units of partisans), played an important role not only in the struggle against the invading Red Army troops, but also prevented the pro-Bolshevik forces from taking root in the local self-governance. Due to Commandant's Headquarters, it was possible, in a relatively short time, not only to legitimize but also to consolidate the activities of the institutions of the independent Lithuania throughout Lithuania. Commandant's Offices played an equally important role in protecting the local population from individual and organized gangs of looters. This gave the local population greater confidence in the independent Lithuanian State and its institutions.

Trīspusējā vara uz Lietuvas un Latvijas robežas 1919. gadā: Sedas piemērs

Atslēgas vārdi: Lietuvas bruņotie spēki, Seda, Povils Plechavičius, Sedas komandieris, Lietuvas neatkarības kari

Kopsavilkums

1918. gada decembra beigās, kad vācu armija sāka atkāpšanos no Lietuvas teritorijas, vietējie iedzīvotāji saskārās ar situāciju, kad okupācijas administrācija vairs nespēja uzturēt kārtību reģionos, savukārt neatkarīgās Lietuvas institūcijām nebija resursu, lai ļoti īsā laikā pārņemtu pārvaldību. Šajos nenoteiktajos apstākļos daudzās Lietuvas daļās attīstījās trīspusēja vara. Lietuvā vienlaikus darbojās trīs dažādas iestādes, kas mēģināja nostiprināt savu varu. Pirmkārt, joprojām darbojās vācu okupācijas administrācija, ko atbalstīja vācu karaspēks. Otrkārt, tieši kaujinieciskie revolucionāri organizēja vietējās padomes un miliciju. Trešā vara – neatkarīgās Lietuvas atbalstītāji, kas izveidoja vietējās paš aizsardzības vienības (sevi dēvēja par partizāniem). Sedas komandantūras darbības analīze 1919. gadā liecina, ka komandantūras, kas tika izveidotas 1918. gada beigās (kā partizānu paš aizsardzības vienības), spēlēja svarīgu lomu ne tikai cīņā pret iebrukušajiem Sarkanās armijas karaspēkiem, bet arī neļāva proboļševiku spēkiem iesakņoties vietējā pašpārvaldē. Pateicoties komandantūras štābam, relatīvi īsā laikā bija iespējams ne tikai leģitimēt, bet arī nostiprināt neatkarīgās Lietuvas institūciju darbību visā Lietuvā. Komandantūrai bija svarīga loma vietējo iedzīvotāju aizsardzībā no individuālām un organizētām laupītāju bandām. Tas nodrošināja vietējiem iedzīvotājiem lielāku pārliecību par neatkarīgo Lietuvas valsti un tās institūcijām.

Introduction

At the outbreak of World War I, almost the entire territory of present-day Lithuania was occupied by the Kaiser's German army. In 1915, Germany established an administrative-territorial unit in the territories of the Russian Empire occupied by the Eastern Front troops – *Oberost* (German: *Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten*), imposing a strict occupation regime on its territory. Despite the fact that the Council of Lithuania, chaired by Jonas Basanavičius (1851–1927), proclaimed the restoration of the independent State of Lithuania on 16 February 1918, the territory of Lithuania was actually controlled by the German occupation army. The situation changed dramatically after the November 1918 revolution in Germany. The new geopolitical realities created real opportunities for the full realization of Lithuanian independence. In order to take over the control of the territory, commandant's headquarters were established to consolidate the independent Lithuanian governance in the restored state. At the end of December 1918, the demoralized German army began to retreat from the Lithuanian territory, followed by the Red Army, which captured Vilnius on 5 January 1919, and later most of Lithuania. Lacking both financial and human resources, the Lithuanian government and the nascent Lithuanian army retreated from Vilnius to Kaunas. In this uncertain situation, the tripartite rule developed in many parts of Lithuania. Often, three different authorities were operating in Lithuania at the same time, trying to establish their power in one way or another. Firstly, there was the still functioning German occupation administration, supported by German troops. Secondly, the militant revolutionaries who organized local councils and units of Militia. The supporters of the independent Lithuania were the third authority, who set up military commandant's headquarters and

local self-governance offices. The situation was further complicated by the fact that the occupying German army was not only demoralized, but also actively engaged in the so-called “Spartacists”, who not only created soldiers’ councils, but also actively hindered the state institutions of the independent Lithuania from taking over the control of the state power. Refugees returning from Russia also played a significant role in destabilizing the situation in Lithuania. Some of them were fascinated with revolutionary ideas and became active in helping the approaching Red Army to establish “people’s power” in Lithuania. The local population, seeing the chaos and seeking to defend themselves against arbitrary and marauding gangs, started to set up local self-defense units (who called themselves partisans) and the so-called “Republics”. In 1918–1923, the Republics of Joniškėlis, Perloja, Raseiniai, Veliuona, Babtai, Vandžiogala, and Varviskė were functioning in Lithuania.

The aim of this article, by referring to the example of the commandant’s headquarter of Seda (Mažeikiai district), is to analyze the conditions and circumstances under which the governance of the independent Lithuania was established in the remote regions of the state.

The situation in Seda

On 22 December 1918, the German army withdrew from Seda and Skuodas. When the German army began to withdraw from the region, the local population faced a new problem. The weakening of the German military administration created not only favorable conditions for the establishment of local self-governance, but at the same time increased the activity of criminal elements. At the end of December 1918, the local population began to encounter ever increasing cases of looting (LMA VB RS 193-13-2). The population was plundered by retreating demoralized German soldiers, prisoners of war travelling home from prisoner-of-war camps of Germany, and gangs of various criminal elements who sought to take advantage of the situation and plunder the population with impunity. The situation was aggravated by the fact that there was very little news or information from the Lithuanian Provisional Government, and even that reached the local population very belatedly. In addition to the gangs organized by criminal elements, local councils and militia units organized by militant revolutionaries sympathizing with the Bolsheviks began to spring up in smaller towns. With no other source of funding, these revolutionary councils used to tax richer local farmers. Militiamen coming from small towns would flog farmers if they found weapons the latter needed to defend themselves against marauders (LMA VB RS 193-13-2).

On 1 January 1919, the Bolshevik Party Conference of Samogitia was held in Seda, during which the Samogitia Military Revolutionary Committee was established. This course of events was a source of anxiety and fear for local farmers and business people. In the face of this situation, local farmers began to look for persons who could organize and lead the so-called local partisan detachment to fight against criminal plunderers and to defend against the self-proclaimed local authorities of militant revolutionaries and their militiamen. In addition to that, the local farmers committed themselves not only to provide the self-defense units (partisans) with food and equipment, but also to pay a monthly salary of 200 marks. Eventually, the organization

of the partisans' unit was undertaken by Povilas and Aleksandras Plechavičiai, former officers who had returned from the front of the Russian Imperial Army. It should be noted that their parents were local landowners near Seda in Bukončiai, which also suffered from arbitrariness and robbers (LMA VB RS 193-13-4). In a relatively short period of time, the brothers Povilas and Aleksandras Plechavičiai organised a group of several dozen local partisans, covering the districts of Skuodas, Mažeikiai, and Akmenė. The number of fighters in Officer Povilas Plechavičius's partisan detachment can be seen from the oath-taking ceremony held on 11 January 1919 in the church of Skuodas, during which Officer Plechavičius, his brother Aleksandras, and about 20 other partisans took the oath (LCSA, 930-2P-79a-32). In January 1919, the detachment, organized and led by Officer P. Plechavičius, took part in 15 battles against the Red Army units and those supporting them. This activity was soon duly noticed. On 24 January 1919, the Bolshevik leadership issued a proclamation promising a reward of 300,000 gold roubles to whoever would shoot or deliver P. Plehavičius alive (LCSA, 930-2P-79a-65).

Establishment and activities of Seda Commandant's Headquarters on the Lithuanian-Latvian border

As a professional officer, Povilas Plechavičius was aware of the legitimacy of his actions. Therefore, as early as 19 January 1919, he received permission from the German administration in Liepāja to travel to Gdańsk and from there to Kaunas. After stabilization of the situation in the Seda district, he was granted by the local German administration permission to go to Kaunas. On 16 February 1919, he arrived in Kaunas, the provisional capital of Lithuania, where on 18 February he was officially appointed as the Commandant of the Seda District by Order of the Ministry of Defense No. 44 (Orders for Army 1919). This change in the situation caused considerable confusion in the councils led by the militant revolutionaries, whose legitimacy was called into question. By becoming an official Lithuanian state official and ensured the support of the German VI Army Corps stationed in Liepaja, officer P. Plechavičius *de facto* took control of the region into his hands. With several dozen armed partisans under his command, he became a real force capable of asserting the jurisdiction of the independent Lithuania in the region. It must be admitted that Officer Plechavičius was exceptionally opposed to the Bolsheviks and their sympathizers. The militant revolutionaries tried to influence the Provisional Government of Lithuania in Kaunas and to convince it that they were not supporters of the Bolsheviks in order to replace Plechavičius with a more moderate commandant. For that reason anonymous signed complaints were written "about the activities" of Officer Plechavičius, the Commandant of Seda. There were so many complaints accumulated that on 28 August 1919 all the material was handed over to the interrogator of the Army Court, who was to carry out a detailed investigation (LCSA, 384-3-44; 1-76). Augustinas Bounovenauskas in his complaint concerning the activities of the Commandant of Seda, Officer P. Plechavičius, written on 25 April 1919, stated, among other things, that in Seda, from January to 20 April 1919, 50 persons were shot to death without trial, yet the number would be approximately 100 persons if the surrounding areas were

taken into account. However, in the provided complaint he was able to specifically identify only 7 persons (LCSA, 384-4-44-4). On 6 June 1919, an officer of the Legal Division of the Ministry of Defense, arrived at the scene and, after the investigation, stated that on the personal order of the Commandant P. Plechavičius only his maid had been shot to death after it had been established that she had been collecting and providing intelligence information to the Bolsheviks. The other 6 persons named in the complaint were executed by German soldiers (LCSA, 384-4-44-56).

The study reveals a complex situation that emerged by the Lithuanian-Latvian border. The data collected suggest that the Seda Commandant's Office under the command of Officer Plechavičius operated in three directions. Their first task was to fight against the advancing Red Army in order to prevent them from gaining a foothold in Skuodas, Mažeikiai, Akmenė, Kretinga, and Telšiai. These operations were often supported by the troops of the German VI Army Corps stationed in Liepāja. This cooperation was motivated by a mutual interest in deterring the Red Army's further westward drive towards Germany. As already mentioned, an equally important task was to establish the jurisdiction of the Republic of Lithuania in this region. It should be noted that the councils led by the militant revolutionaries did not recognize the appointed representatives of the Lithuanian Republic. They strictly instructed the Commissioner appointed by the Lithuanian Minister of the Interior, Ferdinandas Kauneckas, and the Commandant of Seda, Officer Povilas Plechavičius, to move out of the county with all their credentials, certificates, and appointments (Jankauskas 1997, 193). For these reasons, Officer P. Plechavičius focused on disbanding these committees and disarming the militias they had formed. It often happened that soldiers under the command of Commandant Plechavičius used force to disperse various rallies organized by left-wing organizations. Finally, in order to win the favour of the local population, much attention was paid to protecting the inhabitants from the gangs of looters that had formed and were torturing and marauding the local population. In order to ensure maximum area control and to react promptly to attacks by criminal elements, the Seda Commandant's partisans were deployed in small groups at the checkpoints where they were to protect the local population from organized gangs of robbers and looting by individual criminal elements (LMA VB RS 193-97-3). One such public execution of a gang of robbers took place in Seda on 25 April 1919 at noon, when seven persons were shot dead in accordance with the wartime law (LCSA, 384-3-44-32). Another gang of five was executed in Skuodas at a similar time, at the request of the head of the Skuodas police station. However, neither the earlier nor the later complaints mentioned the names of those executed for criminal offences. It is most likely that they were "included" in the total number of persons executed.

Conclusion

The analysis of the activities of the Seda Commandant's Headquarters in 1919 shows that the commandant's offices, which were established at the end of 1918 as self-defense (partisan) units, played not only an important role in the struggle against the invading Red Army troops, but also prevented the pro-Bolshevik forces from taking root in the local self-governance. Owing to the commandant's offices, it was possible

in a relatively short time not only to legitimize but also to consolidate the activities of the institutions of the independent Lithuania throughout the entire Lithuania. Commandant's Offices played an equally important role in protecting the local population from individual and organized gangs of robbers. This gave the local greater confidence in the independent Lithuanian State and its institutions.

Source and literature list

Lithuanian Central State Archives (hereafter – LCSA), 930. f. (Officer Povilas Plechavičius personal file)

LCSA, 384. f. (Ministry of Defense)

Orders for Army (1919) Kaunas.

The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences Manuscripts department (hereafter – LMA VB RS), 193. f. (Memoirs of volunteers)

Jankauskas V. (1997) *Sedos apskrities komendantūros veikla 1918-1919 m.* Seda, 206 p.

Jurgėla, P., Jurkus, P. (1978) *Gen. Povilas Plechavičius.* Brooklyn, New York, 300 p.

Skipitis, R. (1961) *Nepriklausomą Lietuvą statant.* Chicago, 468 p.

Audronė Janužytė

Discussing Characteristics of Economic Nationalism in the 1930s: The Case of Lithuanian and Jewish Relations

Key words: nationalism, economic nationalism, ethnic conflicts, anti-Semitism in Lithuania

Summary

The purpose of the article is to highlight the characteristics of economic nationalism through an analysis of the relations between Lithuanians and ethnic minorities (Jews) in cases of the protectionist economic policy of the Lithuanian government as well as ethnic discrimination and ethnic conflicts in 1930–1940. The author of the article has highlighted the general characteristics typical of economic nationalism in a number of forms. Firstly, the protectionist economic policy of the government, the aim whereof was to oust entrepreneurs of other nationalities, especially Jewish, and to increase the relative number of Lithuanians in the trade and banking business sectors. Secondly, the discriminatory policy of the authorities against Jewish individuals to ensure that the latter could not take civil service positions in state and municipal institutions (which in fact eliminated them from working within the authorities). Thirdly, causing ethnic discord in the media, shaping a negative and hostile opinion about ethnic minorities, e.g. by accusing Russians of Russification and labelling them as invaders; by accusing Jews of stealing businesses from Lithuanians and labelling them as exploiters of Lithuanians; by accusing Poles of Polonization and anti-Lithuanian attitudes, etc. Fourthly, activities of economic organizations or movements targeting ethnic minorities and demanding to restrict their businesses, boycott their goods and services. Fifthly, public rallies and demonstrations instigating the nationalist sentiment, e.g. the typical slogan of nationalist rallies “Lithuania for Lithuanians”, “making the business Lithuanian again”, “Lithuania to become Lithuanian”. Finally, provoking ethnic conflicts or acts of violence against ethnic minorities (including damaging property by arson or otherwise, and physical violence against representatives of ethnic minorities. The author of the article has drawn several conclusions, the main being that there were multiple reasons which prompted the rise of economic nationalism. They were primarily related to the economic, social, and cultural gap between ethnic minorities and Lithuanians. In particular, the protectionist economic policy (which exhibited certain aspects of ethnic discrimination) pursued by

the Lithuanian government with the aim of ousting entrepreneurs of several nationalities from industrial, financial, and trade sectors widened the economic gap between ethnic minorities and Lithuanians. Another important reason for the development of economic nationalism was the building of a nation state, where ethnic minorities were perceived as an obstacle to an ethnocentric state, its economic modernization, and to Lithuanians competing with representatives of other nationalities. At the local level, ethnic conflicts would sometimes escalate into physical violence, essentially against one ethnic minority (Jews). This was, to some extent, affected by the anti-Semitic sentiment instigated in the press, the anti-Semitic activities of some organizations, and, partly, the protectionist economic policy pursued by the government that aimed to restrict or oust Jews from key businesses. The study of Lithuanian-Jewish relations from the perspective of economic nationalism expands the field of research on anti-Semitism as a phenomenon in interwar Lithuania. And looking ahead, we must show zero tolerance for the acts instigating national hatred and they must always entail criminal prosecution to prevent the nationalist sentiment (anti-Semitism) from spreading in our society.

Ekonomiskā nacionālisma raksturīgās iezīmes 20. gadsimta 30. gados: lietuviešu un ebreju attiecību piemērs

Atslēgas vārdi: nacionālisms, ekonomiskais nacionālisms, etniskie konflikti, antisemitisms Lietuvā

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir izcelt ekonomiskā nacionālisma raksturīgās iezīmes, analizējot attiecības starp lietuviešiem un etniskajām minoritātēm (ebrejiem) saistībā ar Lietuvas valdības protekcionistisko ekonomisko politiku, kā arī etnisko diskrimināciju un etniskos konfliktus 20. gadsimta 30.–40. gados. Rakstā aplūkotas vispārīgās iezīmes, kas raksturīgas ekonomiskajam nacionālismam: 1) valdības protekcionistiskā ekonomiskā politika. Tās mērķis bija izspiest citu tautību, īpaši ebreju, uzņēmējus un palielināt lietuviešu īpatsvaru tirdzniecības un banku sektorā; 2) varas iestāžu diskriminējošā politika pret ebrejiem, kas liedza ieņemt civildienesta amatus valsts un pašvaldību iestādēs (kas faktiski tos izslēdza no darba varas iestādēs); 3) etniskās nesaskaņas veicināšana plašsaziņas līdzekļos, veidojot negatīvu un naidīgu viedokli par etniskajām minoritātēm, piemēram, apsūdzot krievus rusifikācijā un dēvējot tos par iebrucējiem; apsūdzot ebrejus uzņēmumu atņemšanā lietuviešiem un dēvējot tos par lietuviešu ekspluatētājiem; apsūdzot poļus polonizācijā, pretlietuviešu noskaņojumā utt.; 4) ekonomisko organizāciju vai kustību darbība, kas bija vērsta pret etniskajām minoritātēm un pieprasīja ierobežot to uzņēmējdarbību, boikotēt to preces un pakalpojumus; 5) publiski mītiņi un demonstrācijas, kas kurināja nacionālistiskus noskaņojumus, piemēram, tipiski saukļi: „Lietuva lietuviešiem”, „padarīt uzņēmējdarbību atkal lietuvisku”, „Lietuvai jāklūst lietuviskai”; 6) etnisku konfliktu provocēšana vai vardarbības akti pret etniskajām minoritātēm (tostarp īpašuma bojāšana, piemēram, dedzināšanas vai citā veidā, kā arī fiziska vardarbība pret etnisko minoritāšu pārstāvjiem). Ekonomiskā nacionālisma pieaugumu veicināja vairāki

iemesli, galvenokārt saistīti ar ekonomisko, sociālo un kultūras plaisu starp etniskajām minoritātēm un lietuviešiem. Jo īpaši Lietuvas valdības īstenotā protekcionistiskā ekonomiskā politika (kurai piemita arī etniskās diskriminācijas elementi), kuras mērķis bija izspiest dažādu tautību uzņēmējus no rūpniecības, finanšu un tirdzniecības sektoriem. Vēl viens būtisks ekonomiskā nacionālisma attīstības iemesls bija nacionālas valsts veidošana, kurā etniskās minoritātes tika uztvertas kā šķērslis etnocentriskas valsts izveidei, tās ekonomiskajai modernizācijai un lietuviešu spējai konkurēt ar citu tautību pārstāvjiem. Vietējā līmenī etniskie konflikti dažkārt pārauga fiziskā vardarbībā, galvenokārt pret vienu etnisko minoritāti (ebrejiem). To zināmā mērā ietekmēja presē kurinātais antisemitiskais noskaņojums, dažu organizāciju antisemitiskā darbība, kā arī daļēji valdības īstenotā protekcionistiskā ekonomiskā politika, kuras mērķis bija ierobežot vai izspiest ebrejus no nozīmīgām uzņēmējdarbības jomām. Lietuviešu un ebreju attiecību izpēte no ekonomiskā nacionālisma perspektīvas paplašina pētījumu lauku par antisemitismu kā parādību starpkaru Lietuvā. Raugoties nākotnē, jāievēro nulles tolerance pret darbībām, kas kurina nacionālo naidu, un tām vienmēr ir jāparedz kriminālatbildība, lai novērstu nacionālistisku noskaņojumu (antisemitisma) izplatīšanos sabiedrībā.

Introduction

In the present-day Europe, there is a tendency for intensifying anti-Semitism due to conflicts in the Middle East. This also raises concerns for the Lithuanian community, as politicians with a noticeable influence on public opinion get involved in the inciting discord between nations. The anti-Semitic comments and Holocaust denial by Remigijus Žemaitaitis (born 1982), which were treated by the Constitutional Court of Lithuania as a breach of the oath of the Lithuanian parliament (*Seimas*) member and a gross violation of the Constitution, did not prevent him from being elected to the Seimas in October 2024 along with the candidates of his newly founded political party “The Nemunas Dawn” (*Nemuno aušra*). To make things worse, they were invited by the Social Democratic Party to form the governing majority and the coalition government. Such a position of the Social Democratic Party is viewed highly negatively by the Lithuanian politicians, political scientists, journalists, intellectuals, representatives of public organizations, residents, and some politicians of the United States, Germany, Poland, and Israel¹. The situation has provoked criticism for the damage to the reputation of the state, causing tensions, confrontations, and protests in Lithuania. The question is what consequences the Lithuanian community may face in the future from a historical perspective, i.e., where we need to look for answers in the

¹ According to Ben Cardin, the chairman of the U.S. Senate Foreign Affairs Committee, when “the tide of anti-Semitism is rising in the world, providing a platform for anti-Semitic rhetoric and hate speech is not only a betrayal of common democratic ideals, but also a physical threat to the security of Jewish and minority communities”. According to the Chairman of the Foreign Affairs Committee of the German Bundestag, Social Democrat Michael Roth, the coalition of the Lithuanian Social Democrats with the party “Nemuno Aušra” is incompatible with left-wing values. Polish Senate Vice Marshal Michał Kamiński expressed concern about the involvement of “openly chauvinistic and anti-Semitic forces” in the formation of the Lithuanian government. Yuli Edelstein, the chairman of the Committee on Foreign Affairs and Defence of the Israeli Parliament, is concerned about “the rise and influence of a party with anti-Semitic ties in Lithuania” (Socialdemokratai pritarė koalicijai 2024; Skėrytė, Jakučionis 2024; Jakučionis 2024; Perminas, Jakučionis, 2024).

policy of the interwar Lithuanian governments regarding ethnic minorities. The economic nationalism approach might explain the ways in which national politics affects economics, and what discussions about the relationships between national identities and economic processes were taking place in Lithuania during the interwar years of the twentieth century. The purpose of the article is to highlight characteristics of economic nationalism through an analysis of the relations between Lithuanians and ethnic minorities (Jews) in cases of the protectionist economic policy of the Lithuanian government as well as ethnic discrimination and ethnic conflicts in 1930–1940. Characteristics of economic nationalism are examined based on the research methods of document analysis, qualitative content analysis, and the comparative method. The document analysis method is used to collect empirical data and analyse the protectionist economic policy of the Lithuanian government as well as the cases of ethnic conflicts in society. The method of qualitative content analysis is applied to examine ways in which the growing tendency of ethnic tensions, hostilities, and conflicts in the society between Lithuanians and Jews were covered for a broad audience in media. The comparative method serves to reveal attitudes of the Lithuanian government and the inhabitants towards the ethnic minorities (Jews). The sources and literature may be classified into two groups: the first includes journalist articles in the weekly newspaper “Business” (*Veršlas*)² discussing economic issues of everyday life related to ethnic minorities (Jews). The second group encompasses research articles of such authors as Liudas Truska, Vygantas Vareikis, Gediminas Vaskela, Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, and others, examining the social and economic policies and economic relationships between Lithuanians and ethnic minorities in the interwar period. Liudas Truska analysed the interwar relations between Lithuanians and Jews, discussed aspects of discrimination against Jews in the state governance, economic sector and daily life, and revealed the xenophobic and anti-Semitic views expressed by Lithuanians in the pages of the weekly newspaper “Business” (*Veršlas*) in the 1930s (Truska 2003, 2004, 2005). Gediminas Vaskela examined the origins of economic nationalism in the emerging modern Lithuanian society and discussed cases of discrimination against ethnic minorities by Lithuanians (Vaskela, 2006). In the introduction of their book “When xenophobia turns into violence. The dynamics of Lithuanian-Jewish relations in the 19th and first half of the 20th centuries” (*Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*), its authors Vladas Sirutavičius and Darius Staliūnas discussed the pre-conditions for anti-Jewish pogroms in Lithuania from the 19th century to 1940 (Sirutavičius, Staliūnas 2005). Vygantas Vareikis revealed the features of anti-Semitic instances of violence in interwar Lithuania (Vareikis 2005). Dangiras Mačiulis

² *Veršlas*, a weekly newspaper of the Lithuanian Business Association, was published in Kaunas in 1932–1940. It had the supplements *Amatininkas* (Craftsman), *Jaunasis prekybininkas* (Young Merchant), *Jaunasis verslininkas* (Young Entrepreneur). 457 issues were published with circulation of 5000–10,000 copies (*Veršlas*). It analysed the business situation in Lithuania, wrote on cooperation, banking, trade issues, expressed a negative and discriminatory attitude towards businessmen of different nationalities, especially Jews. Algimantas Kasparavičius described the weekly *Veršlas* as “a mouthpiece for economic, cultural, and political anti-Semitism” (Kasparavičius 2005, 127).

examined the anti-Semitic collective (pogrom) case of Leipalingis on 18 June 1939, and identified the reasons, acts of violence against Jews and the people involved in them, also the punishments that were imposed on them (Mačiulis 2005). Audronė Janužytė analysed and compared the features of economic nationalism in the 1930s, 2008–2009, 2015, highlighting their similarities and differences (Janužytė 2021).

Characteristics of economic nationalism

We can notice the growing tendency of ethnic tensions, hostilities, and conflicts in society in the process of building the nation-state of Lithuania. This tendency was prompted by global and national economic situations, the political and democratic crisis in Europe with the establishment of authoritarian regimes in Lithuania and other European countries, as well as the anti-Semitic and aggressive foreign policy of Nazi Germany against neighbouring states (Janužytė 2021, 49). As can be seen from numerous articles, conflicts between Lithuanians and ethnic minorities increased in the economic sector in the 1930s. It could be maintained that economic nationalism was emerging as a phenomenon inspired by the protectionist economic policy actively pursued by the Lithuanian Government with respect to Lithuanian business people since the 1930s. Gediminas Vaskela, studying national aspects of strengthening the economic positions of Lithuanians, discerns the origins of economic nationalism which, in his opinion, are characteristic of “any nation that is reborn and on its way to modernity” (Vaskela 2006, 149). Liudas Truska refers to the economic policy pursued by the Government as Lithuanisation of businesses or “making the business Lithuanian again” (Truska 2003, 40; 2005, 148). However, it is difficult to agree in full with the concept of Lithuanisation of businesses since the protectionist economic policy of the government and the movement of Lithuanians for the restriction of the rights of ethnic minorities and groups in the economic sector in the 1930s was mainly directed against banking, trade, and other business sectors operated by entrepreneurs of other nationalities. The processes taking place in the economic policy and in the society may be referred to as economic nationalism. According to Andreas Pickel, “[E]conomic nationalism can be understood as a specific ideology and policy doctrine [...] in light of a specific case study [...] because it responds to problems situated in a particular historical, political, cultural and social context.” (Pickel 2005, 2, 4). We can define some characteristics of economic nationalism by analysing the case of Lithuania in the interwar period.

The first characteristic is the protectionist economic policy of the government of Lithuania. Its aim was to oust entrepreneurs of other nationalities, especially Jewish, and to increase the relative number of Lithuanians in the trade and banking business sectors. The active state-wide protectionist economic policy manifested in the regulation of the agricultural sector, incorporation of state-owned enterprises, management of foreign trade through licenses and permits as well as in supporting and enabling Lithuanian businesses by means of the policy of concessionary credits and investments, state orders, also permits and concessions. It has produced results: up to 60% of the entire industry, including crafts, was owned by Lithuanians at the end of the 1930s. Lithuanian companies dominated in exports and imports; for example, in

the spring of 1939, exports of Lithuanian companies accounted for 81.2% of the country's exports, and the volume of their imports constituted 52.2% of the country's imports. Jewish businesses of that period accounted for 15% of exports and 35.5% of imports in the country, whereas companies owned by entrepreneurs of other nationalities accounted for 3.8% of exports and 10.9% of imports³ (Truska 2003, 40). Assessing the protectionist economic policy of the time, Prof. Steponas Kolupaila (1892–1964) argued that laws were created to protect the country's masters (i.e., Lithuanians – the author's remark) from the interests of foreign competitors (Kolupaila 1937, 1). In the opinion of Liudas Truska, most Lithuanian politicians and intellectuals of that time perceived Lithuania as a state of only Lithuanians, while the right-wing radicals even demanded the expropriation of Jewish capital (Truska 2004, 72, 74).

The second characteristic is the discriminatory policy of the authorities against Jewish individuals, which ensured that the latter could not take civil service positions in state and municipal institutions (which in fact eliminated them from working within the authorities) (Sirutavičius, Staliūnas 2005, 18). As shown by the research of L. Truska, individuals of Jewish nationality actually could not work at the offices of the president and ministers, military schools, or diplomatic establishments, and very few of them were employed in state and municipal institutions⁴. The same can be seen from the statistical data of the period: in 1934, for instance, 477 out of 35,200 civil servants in state and municipal institutions were Jewish, including 290 working as school teachers. The Ministry of National Defence had 1,800 civil servants, and only 9 were Jewish; the Ministry of Interior employed 5 Jews among its 5,600 civil servants (and 2 Jews out of 3,600 police officers); the Ministry of Foreign Affairs had 3 Jews among its 162 employees; and municipalities employed 60 Jews among their 3,000 civil servants, and only 1 Jew worked among 1,300 military officers although soldiers of Jewish ethnicity made up 4–5% of the army at that time (Truska 2004, 73). Another example of discrimination is associated with the restrictions placed on Jewish individuals when acquiring land (Vareikis 2005, 160). It should also be pointed out that, although the relative number of Jews in the economy of Lithuania decreased due to their emigration,⁵ business bankruptcies, and protectionism with respect to Lithuanian businesses and economic nationalism, the Jews still owned 40% of the industry and crafts in the country, and more than 50% of the retail trade in the late 1930s. Many Jews were specialists of free professions, lawyers, educators, or doctors. In 1937, for instance, 341 out of 798 doctors in Lithuania or 42.73% were Jewish (Truska 2003, 40). All of this affected the domestic policies of Lithuania with respect to its ethnic minorities, specifically in the form of restrictions of their civil rights and

³ Based on the 1923 census, Lithuanians owned 13.3% of trade, 61.8% of industry and crafts, 14.3% of transport, communications and other enterprises (Truska 2003, 39). The majority was owned by businessmen of other nationalities, especially Jews.

⁴ Based on the data of the population census of 17 September 1923, the total of 2,028,971 inhabitants lived in the territory of Lithuania (excluding Vilnius region), of which Lithuanians constituted 83.88 per cent (1,701,863), Jews constituted 7.58 per cent (153,743), Poles constituted 3.23 per cent (65,599), Russians constituted 2.49 per cent (50,460), Germans constituted 1.44 per cent (29,231), Latvians constituted 0.73 per cent (14,883), Belarussians constituted 0.22 per cent (4,421), and 0.1 per cent of the population were of other nationalities (Lietuvos gyventojai 1923, XXXVI–XXVIII).

⁵ Between 1920 and 1940, some 30,000 Lithuanian Jews left the country, most moving to South Africa and Palestine, and the Jewish populations fell to approximately 150,000 (Polonsky 2012, 229).

discrimination against them as representatives of ethnic minorities; shaping negative attitudes towards ethnic minorities in the mass media; and even provoking physical violence against them at the local level.

The third characteristic is causing ethnic discord in the media, prompting a negative and hostile opinion about ethnic minorities. It should be noted that the pages of the “Business” (*Veršlas*) weekly were in general marked by a negative attitude towards entrepreneurs of various ethnic minorities, and often published discriminatory statements against them, suggesting that the Government should make all public contracts with Lithuanians, prohibit the Lithuanian youth from working for individuals of other nationalities, adopt laws favouring Lithuanians in competition against representatives of other ethnic groups, and enable Lithuanians to gradually take over the businesses of ethnic minorities. For instance, the idea was that “if over 85% of all assets could be accumulated in the hands of Lithuanians [...]”, it would be “the most democratic requirement” (Ko mes norime 1938, 1). Others argued that it would be quite democratic to require that Lithuanians owned at least 90% of the entire economy of the country (Kovas 1939, 4). The wishes expressed by Emilija Putvinskaitė-Marcinkevičienė (1908–1995), the head of the Riflemen organization, for Lithuanian entrepreneurs to implement the idea of Lithuania being only for Lithuanians are a particularly illustrative claim (Kapitalai 1939, 2).

A negative attitude towards ethnic minorities was also reflected in the media. For instances, articles in “The Motherland Guardian” (*Tėvynės sargas*) referred to Russians as those who bring Russification, oppose to and persecute Catholicism, lie, steal, and are lazy exploiters willing to rob Lithuanians of their land. Jews were blamed for economic hardships, exploiting Lithuanians, taking capital out of the country, granting favourable credit only to people of their nationality (other Jews), abusing the trading monopoly in rural areas, and undermining Lithuanian entrepreneurs, preventing business growth and the creation of economic prosperity in the country. They were accused of swindling, cheating, and stealing, and people were encouraged to boycott Jewish goods, restrict the rights of Jews to lease or acquire land, and even to limit their civil rights. Poles were accused of Polonising Lithuanians, being unwilling to speak Lithuanian, and poaching famous historic figures of Lithuanian origin, and people were invited to abstain from buying goods from Polish traders (Vaskela 2006, 150–153, 155).

The fourth characteristic concerns activities of economic organizations or movements aimed at ethnic minorities and demanding to restrict their businesses and boycott their goods and services. One example of this is the Lithuanian Business Society founded in 1930, which chose the phrases “Lithuania for Lithuanians”, “making the business Lithuanian again”, “Lithuania to become Lithuanian” as its slogans and was active from 1930 to 1940. It promoted economic nationalism with obvious features of economic anti-Semitism. Members of this organization demanded economic reforms in the country that would enable businesspeople of other nationalities (especially Jewish) to be pushed out from the industrial, commercial, and business sectors. They even suggested confiscating the assets of Jewish people based on the Law on Land Reform of 1922, which allowed the expropriation of land from

Polish landlords for a symbolic fee (Po žemės reformos 1935, 2). In the 1940s, this society had over 100 divisions, with its membership exceeding 5,000 (Truska 2023, 40). Their ideas were also supported by conservative Christian political parties and organizations such as the Lithuanian Nationalist Union, the Lithuanian Christian Labour Party, the “Young Lithuania” association of national Lithuanian youth, etc.

The other characteristic is linked with public demonstrations instigating nationalist sentiment; e.g. the typical slogan of nationalist demonstrations – “Lithuania for Lithuanians” – is insulting both to the feelings and the dignity of people of various nationalities and also violates the Constitution of Lithuania which states that all persons are equal before the law and their rights may not be restricted, nor may they be granted any privileges on the ground of nationality or belief. For instance, Juozas Markulis (1913–1987), one of the lecturers of the Lithuanian Christian Workers’ Union, made a public promise not to buy goods from people of other nationalities at a lecture on “making the business Lithuanian again” in 1935, which was attended by 200 members of the Lithuanian Catholic youth federation (Pavasarininkai 1935, 3; Truska 2003, 45). On 19 February 1939, a resolution addressed to the government was adopted and signed by 500 participants at a festival of Skaudvilė. It was demanded in the resolution to impose restrictions on the rights of Jews, i.e., by prohibiting trading on Sundays, shifting the market day from Sunday to Saturday, banning ritual slaughtering of cattle, and depriving Jews who illegally settled in Lithuania after 1918 of their citizenship (Skaudviliečių rezoliucija 1939, 5; Lietuviškų verslų diena 1939, 4). On 15 August 1939, proclamation leaflets of the Business editorial board containing the slogan “Lithuania for Lithuanians” were distributed at a cooperation festival held in Jurbarkas, which was attended by 4,500 people (Truska 2003, 43).

Another characteristic is related to national conflicts and anti-Semitic acts of violence. Examples of anti-Semitic campaigns include the dissemination of leaflets against Jews, defacing non-Lithuanian signs, breaking windows in Jewish houses, companies, and shops, as well as acts of brutality and collective violence. Most of the violence against Jews was carried out by lower-middle-class Lithuanians in small towns, and by gymnasium learners and university students in Kaunas (Vareikis 2005, 165). One example of collective violence (a pogrom) is the incident in Leipalingis on 18 June 1939, where local Jews were assaulted and the windows of their homes were smashed (the window panes of 22 Jewish houses and the synagogue were broken). The Jews were protected from physical attacks only by police intervention. Five individuals were sentenced to one month of imprisonment or a fine of 1,000 Lithuanian litas each, and 13 individuals were sentenced to 1 week in custody or a fine of 200 Lithuanian litas.⁶ Another example of collective violence was the pogrom of 30 October – 1 November 1939 in Vilnius during which 22 Jews were seriously injured and 13 were left with minor injuries at the hands of Polish aggressors. The Jews accused the Lithuanian Government of failing to prevent the violence and blamed the Lithuanian police for supporting the aggressive crowd. The passivity of the authorities can be explained by their attempts to reduce ethnic tensions and to stabilize the situation in the recently regained Vilnius Region (Vareikis 2005, 179). Nonetheless, it should be

⁶ For more, see: Mačiulis 2005, 181–212.

pointed out that no deaths occurred in anti-Jewish riots or pogroms in the interwar period in Lithuania.

Conclusions

There were several reasons which prompted the rise of economic nationalism. They were primarily related to the economic, social, and cultural gap between ethnic minorities and Lithuanians. In particular, the protectionist economic policy pursued by the government with respect to Lithuanian businesspeople did not consolidate the society of Lithuania. On the contrary, it deepened the economic gap between Lithuanians and ethnic minorities, and exhibited certain aspects of ethnic discrimination, with the aim of ousting entrepreneurs of several nationalities, especially Jewish, from industrial, financial, and trade sectors. Another important reason for the development of economic nationalism was the building of a nation state, where ethnic minorities were perceived as an obstacle to an ethnocentric state, its economic modernization, and to Lithuanians competing with representatives of other nationalities.

At the local level, ethnic conflicts would sometimes escalate into physical violence, essentially against one ethnic minority (Jews). This was, to some extent, affected by the anti-Semitic sentiment instigated in the press, the anti-Semitic activities of some organizations, and, partly, the protectionist economic policy pursued by the government that aimed to restrict or oust Jews from industrial, banking, and trade businesses.

The study of Lithuanian-Jewish relations from the angle of economic nationalism expands the field of research on anti-Semitism as a phenomenon in interwar Lithuania. And looking ahead, there must be zero tolerance for the acts instigating national hatred and they must always entail criminal prosecution to prevent the nationalist sentiment (anti-Semitism) from spreading in the society.

Source and literature list

Jakučionis, S. (2024) Izraelio Kneseto komiteto vadovas reiškia nerimą dėl “Nemuno aušros” iškilimo ir įtakos. [The head of the Israeli Knesset committee expresses concern about the rise and influence of “The Nemunas Dawn”]. *LRT.lt*, 10. Lapkritis. <https://www.lrt.lt/naujienos/pasulyje/6/2410139/izraelio-kneseto-komiteto-vadovas-reiskia-nerima-del-nemuno-ausros-iskilimo-ir-itakos?srsId=AfmBOorYbIssV2UyEljjgcCYUGaWhxVRtTaStjzxnGHhOVc19YgNnzdN> (2026.03.03.)

Kapitalai turi būti lietuvių rankose. [Capital must remain in Lithuanian hands]. (1939) *Veršlas*, nr. 25, 24. Birželis: 1–2.

Ko mes norime. Lietuvių verslininkų dabartiniai siekiai. [What we want. Current aspirations of Lithuanian entrepreneurs]. (1938) *Veršlas*, nr. 50, 16. Gruodis: 1.

Kolupaila, S. (1937) Dar vienas pralaimėjimas. [Another defeat]. *Veršlas*, nr. 3, 15. Sausis: 1.

Kovas, J. (1939) Neabejokim miestų reformos reikalingumu. [Let us not doubt the necessity of urban reform]. *Veršlas*, nr. 27–28, 8. Sausis: 4.

Lietuviškų verslų diena Skaudvilėje. [Lithuanian Business Day in Skaudvilė]. (1939) *Verslas*, nr. 8, 25. Vasaris: 4.

Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys = Population de la Lituanie. Données du premier recensement du 17 septembre 1923. (1923). Kaunas: P. Sokolovskienės ir G. Lano spaustuvė. LXIX, 312 p.

Pavasarininkai remia mėlynuosius ženklus. [Springers support blue signs]. (1935) *Verslas*, nr. 7, 14. Vasaris: 3.

Perminas, P., Jakučionis, S. (2024) Socialdemokratai pasirašė koalicijos sutartį su demokratais ir “Nemuno aušra” (papildytas). [The Social Democrats signed a coalition agreement with the Democrats and “The Nemunas Dawn” (updated)]. *BNS*, 11. Lapkritis. <https://bns.lt/naujiena/socialdemokratai-pasirase-koalicijos-sutarti-su-demokratais-ir-nemuno-ausra-papildytas-a0dgmf1f> (2026.03.03.)

Po žemės reformos turime reformuoti miestus ... [After land reform, we must reform our cities ...]. (1935) *Verslas*, nr. 47, 31. Lapkritis: 31: 3–4.

Skaudvilės rezoliucija. [Skaudvilė's resolution]. (1939) *Verslas*, nr. 8, 25. Vasaris: 5.

Skėrytė, J., Jakučionis, S. (2024) Koalicijai su demokratais ir “Nemuno aušra” nėra alternatyvos, sako V. Blinkevičiūtė. [There is no alternative to a coalition with the Democrats and “The Nemunas Dawn”, says V. Blinkevičiūtė]. *BNS*, 9. Lapkritis. <https://bns.lt/naujiena/koalicijai-su-demokratais-ir-nemuno-ausra-nera-alternatyvos-sako-v-blinkeviciute-43gpvk7m> (2026.03.03.)

Socialdemokratai pritarė koalicijai su “Nemuno aušra” ir demokratais. [Social Democrats approve coalition with “The Nemunas Dawn” and Democrats]. (2024) *15 min.* 9. Lapkritis. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/socialdemokratai-pritare-koalicijai-su-nemuno-ausra-ir-demokratais-56-2339694> (2026-03-03)

Janužytė, A. (2021) Polarising features of nationalism: the Cases of independent Lithuania in the 1930s, 2008–2009, and 2015. *Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai*, t. 12, nr. 1: 48–67.

Kasparavičius, A. (2005) Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: Iššūkiai ir įvaizdžiai. [Lithuanians and Jews on the eve of the catastrophe: Challenges and images]. In V. Sirutavičius and D. Staliūnas, ed. *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje.* [When xenophobia turns into violence. The dynamics of Lithuanian-Jewish relations in the 19th and first half of the 20th centuries]. Vilnius: LII leidykla. Pp. 117–156.

Mačiulis, D. (2005) Žvilgsnis į vieno pogromo anatomiją tarpukario Lietuvoje. [A look at the anatomy of a pogrom in interwar Lithuania]. In V. Sirutavičius and D. Staliūnas, ed. *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje.* [When xenophobia turns into violence. The dynamics of Lithuanian-Jewish relations in the 19th and first half of the 20th centuries]. Vilnius: LII leidykla. Pp. 181–212.

Pickel, A. (2025) Introduction: False Oppositions. Recontextualizing Economic Nationalism in a Globalizing World. In E. Helleiner and A. Pickel, ed. *Economic Nationalism in a Globalising World.* Ithaca; London: Cornell University Press. Pp. 1–18. <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv3s8rx6.5> (28.03.2025)

Polonsky, A. (ed.) (2012) *Jews in Poland and Russia 3: 1914 to 2008*. Oxford; Portland; Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization. 998 p.

Sirutavičius, V., and Staliūnas, D. (2005) Antižydiškų pogromų prielaidos Lietuvoje (XIX a.–1940 m. (Vietoj įvado). [The preconditions for anti-Jewish pogroms in Lithuania (19th century–1940) (Instead of an introduction)]. In V. Sirutavičius and D. Staliūnas, ed. *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*. [When xenophobia turns into violence. The dynamics of Lithuanian-Jewish relations in the 19th and first half of the 20th centuries]. Vilnius: LII leidykla. Pp. 7–24.

Truska, L. (2005) *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*. [Lithuanians and Jews from the end of the 19th century until June 1941]. Vilnius: VPU leidykla. 322 p.

Truska, L. (2003) Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų “atlietuvinimo” sąjūdis (1930–1940 m.). [The Lithuanian Business Society and the movement to “Lithuanize” businesses]. *Istorija*, t. 58: 39–49.

Truska, L. (2004) A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940). [A. Smetona’s and his Government’s policy towards Jews in 1927–1940]. *Istorija*, t. 59–60: 67–81.

Vareikis, V. (2005) Žydų ir Lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje. [Jewish and Lithuanian clashes and conflicts in interwar Lithuania]. In V. Sirutavičius and D. Staliūnas, ed. *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*. [When xenophobia turns into violence. The dynamics of Lithuanian-Jewish relations in the 19th and first half of the 20th centuries]. Vilnius: LII leidykla. Pp. 157–180.

Vaskela, G. (2006). Lietuvių ir žydų santykiai visuomenės modernėjimo ir socialinės sferos politinio reguliavimo aspektais (XX a. pirmoji pusė). [Lithuanian-Jewish relations in terms of social modernization and political regulation of the social sphere (first half of the 20th century)]. In V. Sirutavičius and D. Staliūnas, ed. *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje. Tarp tarpininko ir konkurento*. [Jews in Lithuania's economic and social structure. Between mediator and competitor]. Vilnius: LII leidykla. Pp. 133–175.

Verslas [Business]. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [General Lithuanian Encyclopaedia]. <https://www.vle.lt/straipsnis/verslas/> (07.05.2025)

Salvijus Kulevičius

The Role of Cultural Heritage for Local Communities: Insights from Recent Research*

Key words: local communities, cultural heritage, role of heritage, importance of heritage, Lithuania

Summary

At the turn of the 20th and 21st centuries, the paradigm of heritage protection changed significantly. At the same time, the idea took root that it is important to include communities (heritage protectors ‘from below’) in heritage preservation processes, and not only include them, but treat the communities as an equal – or even the most important – factor and actor in heritage protection. What exactly those communities are, which in this context are sometimes called heritage communities, is open to broad interpretation and can be defined in the context of specific countries and cases. The subject of the present study is those local communities which are officially established and registered in Lithuania and which operate in accordance with the Law on Associations. This is probably the largest group of official communities in Lithuania. They are not usually established for the purpose of heritage preservation. However, this study aims to establish to what extent theories or assumptions about the importance of heritage for the sense of community within groups or for their identity are well-founded. And also to what extent heritage is important for their self-perception and their activities in general, and to what extent they naturally have the potential and will to be heritage communities. The findings of this research question the importance of heritage for local communities and reveal a specific perception of the benefits of heritage, when action within the sphere of heritage is primarily related not to the preservation of the heritage itself, but to the benefits of the heritage to the community. Heritage is not a value in itself. It is important to the extent that it can contribute to the realisation of the basic needs of the community.

*This research was conducted within the framework of a project “Enhancing Lithuanian Society through Heritage Communities: Challenges and Opportunities” funded by the Research Council of Lithuania (programme “Strengthening Public Resilience and Crisis Management in the Context of Contemporary Geopolitical Events”; financing agreement No. S-VIS-23-13).

Kultūras mantojuma nozīme vietējo kopienu skatījumā: jaunāko pētījumu atklājumi**

Atslēgas vārdi: vietējās kopienas, kultūras mantojums, mantojuma nozīme, mantojuma vērtība, Lietuva

Kopsavilkums

20. un 21. gadsimta mijā mantojuma aizsardzības paradigma mainījās. Parādījās ideja par nepieciešamību iekļaut kopienas (mantojuma sargātājus “no apakšas”) mantojuma saglabāšanas procesā; ne tikai iekļaut, bet uztvert kopienas kā līdzvērtīgu vai pat svarīgāko faktoru un aktoru mantojuma saglabāšanā. Kas tās ir par kopienām, kuras šajā kontekstā bieži vien tiek sauktas par *mantojuma kopienām*, ir interpretācijai atvērts jēdziens, kura skaidrojums ir atkarīgs no konkrēto valstu un piemēru konteksta. Šī pētījuma objekts ir tās vietējās kopienas, kuras ir oficiāli dibinātas un reģistrētas Lietuvā un kuras darbojas, pamatojoties uz “Likumu par apvienībām”. Iespējams, tā ir lielākā oficiālu kopienu grupa Lietuvā. Šīs kopienas parasti netiek dibinātas ar mērķi saglabāt mantojumu. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, cik lielā mērā ir pamatotas teorijas vai pieņēmumi par mantojuma nozīmi grupu kopības izjūtai vai to identitātei, kā arī cik lielā mērā mantojums ir svarīgs pašuztverei un aktivitātēm, kāds ir potenciāls un vēlme būt par mantojuma kopienām. Pētījuma rezultāti liek apšaubīt kultūras mantojuma nozīmi vietējām kopienām un atklāj īpašu izpratni par kultūras mantojuma priekšrocībām, kad aktivitātes mantojuma jomā pirmām kārtām tiek attiecinātas nevis uz mantojuma saglabāšanu kā tādu, bet uz tiem labumiem, kurus kopiena saņem no mantojuma. Mantojums pats par sevi nav vērtība. Tas ir svarīgs, ciktāl tas var veicināt kopienas pamatvajadzību apmierināšanu.

Introduction

The 1948 Universal Declaration of Human Rights, alongside other fundamental issues, paid attention also to the field of culture. The document declared that ‘everyone has the right freely to participate in the cultural life of the community’ (Universal Declaration of Human Rights 1948, article 27). This provision perfectly corresponds to the principles of a modern democratic society and pluralism. At that moment of its adoption, it was an ideal that was ahead of its time, but since then, at least in some places, it has gained an increasingly solid foundation. Almost 50 years later, at the turn of the 20th and 21st centuries, this ideal also came within the ambit of the discourse on heritage, when it was recognised that ‘every person has a right to engage with the cultural heritage of their choice, while respecting the rights and freedoms of others’, and ‘the need to involve everyone in society in the ongoing process of defining and managing the cultural heritage’ was affirmed. At that time, the concept of heritage

**Pētījums veikts projekta “Lietuvas sabiedrības stiprināšana ar mantojuma kopienu palīdzību: problēmas un iespējas” (*Enhancing Lithuanian Society through Heritage Communities: Challenges and Opportunities*) ietvaros, kuru atbalsta Lietuvas Zinātnes padome, programma “Sabiedrības noturības un krīžu pārvarēšanas stiprināšana mūsdienu ģeopolitisko notikumu kontekstā” (*Strengthening Public Resilience and Crisis Management in the Context of Contemporary Geopolitical Events*); līgums Nr. S-VIS-23-13.

communities also emerged. However, when it comes to the implementation of these principles, the focus is more often on the state or on experts, raising the question how much they have created appropriate conditions for individuals and communities to participate in heritage processes (for example, *Calling on the Community 2023*). But in this context, it is important to see the other side – the communities themselves with their realities and expectations. To what extent do they have the desire and need to actualise heritage and take care of it? To what extent is this relevant to them? Otherwise, we may start speaking for them, and the discourse that seeks to open up opportunities for communities may become a discourse that imposes views and obligations. On the other hand, in the context of various contemporary crises and challenges, perhaps the appropriate interaction between communities and heritage can serve to strengthen society itself, thus giving relevance to this topic.

Thus, the aim is to explore the interactions between communities and heritage from the perspective of the communities themselves – their realities and needs. This means verifying the issue and trends ‘from below’. Key questions that are raised include – to what extent is heritage essential for the emergence and functioning of communities themselves; to what extent is it relevant to communities in general; and how do communities treat and evaluate officially designated heritage, which is identified by heritage experts and included in official lists? Answers will be sought through the milieu of local communities in Lithuania.

Accordingly, the theoretical basis and context of this research are best suited to a study whose object is not to ask how to better involve communities, or how to create more suitable or more equal conditions for them, but to ask whether they in principle want and are able to participate in heritage-related processes, or what motivates them to participate (for example, *Brumann 2015*). However, the present research focuses on the communities of a specific country, and in this case, broader contexts or trends do not always help to identify and understand the subtleties and local specificities which arise from local contexts. In this case, the research presented takes on an additional set of issues or meanings by, in the process of trying to verify established theories, identifying to what extent they are suitable and applicable in specific cases. And, as we will see, local cases can change such theories or encourage us to reconsider their absoluteness. If we talk about the research conducted in Lithuania, it is also more focused on the issues of the exclusion or inclusion of communities from heritage (*Daubarytė 2016; Ščiglienė 2017*). The main source of this research is the material produced by the project ‘Enhancing Lithuanian Society through Heritage Communities: Challenges and Opportunities’, which commenced in 2023, and mainly the interviews with local communities themselves (discussed in more detail below).

Steps towards heritage communities

Since, in principle, any group of people whose members are connected at least by a common interest can be recognised as a community, we will, in our case, understand this phenomenon as it is defined in the contemporary heritage discourse. The focus has shifted from state institutions and heritage professionals to groups that can be called simply interested publics or those concerned with heritage ‘from below’. So, first of all, we are talking about groups or communities that are interested in

heritage but are not heritage professionals or specialists. Usually, these are formations which are smaller than states or whose borders do not coincide with those of a state, but do not grow into international transboundary institutions. The emergence of this entity in heritage discourse only became possible at the turn of the 20th and 21st centuries. In a broader social context, and from an academic or theoretical point of view, the corresponding perspective is considered as the overcoming of the discourse of power or the overcoming of the authorised heritage discourse (in the sense of the approach proposed by Laurajane Smith; Smith 2006), where more power is given, or acquired by those at the ‘bottom’. This is also known as the democratisation or liberalisation of society (for more about these processes, see: Poškienė 2025, 17–22; Kulevičius 2009).

We are talking here about a fundamental shift from heritage as a kind of sacrality or ‘value in itself’, entrusted exclusively to the domain of ‘priests’-experts, to a reversal of power, where the ‘ordinary’ person no longer has to obey the authorised discourse, but heritage and experts have to obey this person. Or at least the heritage system and the experts have to take them into account as an entity, and thus create the environment and opportunities for them to participate in the field. And this involvement can range from recognising the ‘ordinary’ person as an important or equal partner to transforming them into a key factor and actor. In contemporary heritage discourse, this actor is referred to in terms of community, group, or culture.

Let us trace how the content of these concepts has evolved over the past decades, and maybe this will help us to understand even better what kind of communities we are considering.

The concept of community was already used in 1972 in the famous UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. And here it is used in several senses. It appears in contexts such as ‘all the peoples of the world’, ‘humanity as a whole’, ‘the international community as a whole’, and essentially refers to the whole of humanity. It is quite an abstract concept. And the main actors with real powers are UNESCO itself and the specific states. In one case, the wording ‘international community’ refers to UNESCO itself. In another case, the term ‘community’ is used as a synonym for the state (?) and refers to the efforts of states to ‘to adopt a general policy which aims to give the cultural and natural heritage a function in the life of the community’. Until the term community began to be applied in the plural, it was used to refer only to official institutional entities and rhetorical concepts.

It took about 20 years for this plurality to appear. In 1994, through the efforts of the same UNESCO, the Nara Document on Authenticity appeared, challenging ‘traditional thinking’ about heritage. In particular, it challenged the dominance of experts and Eurocentric thinking on heritage, opening the way for new heritage actors, no longer just international and national institutions. As heritage came to be understood through the lens of diversity (a key innovation and challenge to traditional thinking), heritage entities became plural – as equal communities, each with their own culture, values, needs and concept of heritage. The previous two-entity scheme (UNESCO – political state) has been replaced by a different scheme (expert – community). The concept of community is not specified, but it is clear that it is no longer just a political

state or UNESCO. Another important change is that communities have been included in the decision-making sequence, where decision-making goes beyond the experts and requires them to take into account the values or concepts of authenticity attributed to communities.

The Council of Europe is another international organisation trying to develop and implement its own heritage doctrine. While UNESCO uses heritage as a tool to promote a culture of peace, the Council uses heritage as a tool to achieve greater unity among its members, to shape European identity and culture, and to promote European values (such as human rights, democracy and the rule of law). The Council of Europe, like UNESCO, brought communities to the forefront of heritage discourse. The key document of the Council on this issue is the Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (the so-called Faro Convention; 2005). The provisions of this document seem quite radical or revolutionary:

(1) The understanding of the relationship between society and values (heritage) is changed, as the elitist or sacralised concept of values is abandoned and priorities are accordingly reversed. If previously a person had to obey values (heritage), now a person themselves acquires the right to create values. The value of heritage is no longer considered as certain or unquestionable. It is replaced by a human being with their own values and needs, and heritage is treated as a tool to ensure the quality of human life. Now heritage is subservient to the human.

(2) In the relationship between society and man, even greater individualisation occurs, and the central actor or entity becomes a distinct person – the individual. The scheme – heritage and society – is replaced by the scheme – heritage and the individual.

Perhaps in an attempt to soften the transition from heritage as a collective phenomenon (which is how it had been treated before) to heritage as an individual matter, and to make these innovative attitudes more practicable, the Convention invents an ‘intermediate’ or ‘more flexible’ entity – the heritage community. As defined in the Convention, ‘a heritage community consists of people who value specific aspects of cultural heritage which they wish, within the framework of public action, to sustain and transmit to future generations’ (Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society 2005, article 2).

To summarise the trends in heritage discourse over the last 30 years, there is a clear will to distinguish and establish communities as actors or entities in the heritage field. Whether they intend this or not, these documents create the image that communities are conscious, with their own identities and value systems, and that they are willing to act on heritage. And in all cases, the new discourse speaks for the communities themselves. This raises the question whether the desire to ‘help’ communities and to see them as heritage communities is not imposing on them something they are not or do not want to be. To what extent is there a need and will in some communities to participate in heritage, and to what extent is this an expectation imposed from above? Do communities want it and what benefits do they receive? Given the diversity of community forms themselves, the answers may be quite different.

Lithuanian perspective: a case study and contexts

As concerns the Lithuanian perspective, first, a brief introduction needs to be given explaining what local communities are in Lithuania. In the cases mentioned above, the concept of communities has been used in the most general sense. In Lithuania, groups of people with a common interest can formalise themselves by acquiring the status of a juridical person. The reason for this is that legal status opens up more opportunities. Legally, they are associations and operate in accordance with the Law on Associations (2004). Associations include organisations such as associations, public organisations, unions, societies, and others. However, local communities are probably one of the most common type of associations in Lithuania. It is estimated that there are currently about 2,200 of such organisations in Lithuania (Bendruomeninės ir savanoriškos veiklos Lietuvoje tyrimas, 2020, 4–5).

Local communities are established as official legal entities on the initiative of residents themselves, based on a territorial principle. What establishes the principle of defining a community/area varies: it can be a community of a single settlement (village, town), a community of a part of a settlement (a city microdistrict), a community of several neighbouring settlements, or a community of settlements of the whole eldership (seniūnija). The boom in the establishment of such communities in Lithuania started around 2001-2003. This was related to the efforts of state institutions to establish such entities in Lithuania, to the possibilities of getting funding for projects, and to the improvement of the local infrastructure, which was the most important issue for communities at that time.

Next, we will present the generalisations formulated after conducting interviews with 50 local communities (their representatives) and for better understanding, as an example, we will use one specific case. These interviews were conducted with local communities that have a longer-standing or more consistent connection with cultural heritage, that is, they carry out activities or projects of this type. And the purpose of these interviews was to identify the role that heritage plays in communities. Only in this case, we will no longer rely on the expectations of dominant heritage discourses, but rather look ‘from below’, trying to grasp the concepts and meanings of the communities themselves.

The ‘Alantas’ community of the Kuliai region of Plungė district (Plungės rajono Kulių krašto bendruomenė ‘Alantas’) is chosen as an illustration. A brief résumé of this community (association) is as follows. It was founded in 2003. The area of the community is the whole Kuliai eldership, which consists of one town (Kuliai) and 13 villages. In the whole eldership, there are 962 residents, of which 526 live in Kuliai (according to 2021 data). And the community currently has about 70 members, or about seven percent of the total population of the eldership.

Around 2016, a new phase of the community began, when ‘mothers who had raised children and wanted to be active’ joined its activities (Source, here and below: Interview with Agnė Alčauskienė). As a result, one proactive representative of this group was offered the position of a community chair. The main motivation for this group of women was the welfare of children. This was the direction in which the whole community was heading at the time: a children’s playground was built, a pumpkin

lantern festival was organised, Užgavėnės (a pre-Lent festival) was celebrated, the edges of the town's ponds were adapted for recreation, and so on. In the previous phase of the community's development (up to 2016), there were also important achievements in relation to the well-being of the community or area, but the heritage appeared only in this new stage of the community and not immediately.

In general, it is rare to find a heritage factor or aspect present at the origins of local communities in Lithuania. Heritage usually enters their horizons later and through other routes (if at all). In the search for what mobilises the members of a group to be a community or in the explanation of the mechanisms for the functioning of a community, again heritage will be the exception rather than the norm. The main driving force behind the existence of communities is its core – a group of a few proactive individuals. And the core itself is brought together by (1) the challenges facing the community and their solution, and (2) the close camaraderie between the members of the core ('it is nice to be together'). Making heritage a challenge for the core is only one possible (and rare) option. Another possibility is that, among the friends of the core, there will be a heritage enthusiast who might involve ('infect') others with it – this again just among the rare coincidences. So heritage is not written into the nature of communities and is not an existential necessity.

In addition, there is statistical support for this thesis. In this research, we are talking about communities that have stronger connections with heritage, but such communities make up at best up to 20 percent of all official local communities (associations). In practice, heritage does not fall within the horizons of other local communities, or these connections are random and episodic. The existence of communities without heritage would contradict a number of academic theories that argue about the importance of heritage for identity or memory, and thus for the communities themselves (for example: Lowenthal 1985; Lowenthal 1996; Tunbridge, Ashworth 1995; Smith 2022). But this now seems to be the case for larger communities such as the nation.

Returning to the community of Kuliai region, today it owns (on a leasehold basis) part of the church complex of Kuliai, which has an official heritage status: the former rectory, the former servants' house and the park. In 2021–2024, the community carried out the project 'Open Community Creative Space in Kuliai', funded by grants from Iceland, Liechtenstein, and Norway, 968,400 EUR altogether. The aim of the project was to improve the cultural entrepreneurship skills of the community, contributing significantly to the strengthening of the local cultural-historical identity. The main result was the restoration and adaptation of the former servants' house. It was previously called the 'White House' by locals (because of its colour), but was renamed the 'Kultūros virenė' ('Culture Kitchen') during the project (Picture 1). The educational programme prepared by community and named 'Tales from the Pastor's Kitchen' is now running in the Kultūros virenė. The community also offers excursions (on seven different themes) introducing visitors to Kuliai and its history (see: Kultūros virenė). And right here, we would propose to call this community not only a local

community, but also a heritage community. But what made the ‘Mothers’ club’ initiative expand into heritage?

1. Picture. The church servants’ house in Kulai, built in the 17th or 18th century. Later called the ‘White House’ by the local community, and today known as the Kultūros virenė. Photo by Salvijus Kulevičius, 2025.

Before the project began, Kultūros virenė was known to the locals as a canteen. It operated in the building during the Soviet era, but over time became its main feature. It was only around 2016 that the community discovered this building as a venue for events, which were organised here whenever there was bad weather outside. It was then that the building also attracted attention for its more interesting spaces, like vaulted cellars. A pumpkin lantern festival, Užgavēnēs, and a concert were organised. The community also arranged collective voluntary help, which created more suitable conditions for the events just mentioned. And yet this was not the main impetus for the community’s turning to heritage. If the community had done anything in this direction, then as the community itself admitted: ‘We might have done it in small steps. Little by little.’ The community itself was not prepared, morally and practically, for such a large project. They were frightened by the mere thought of such ‘millions’ of funds and how to manage them.

As the analysis of various cases reveals, heritage initiatives rarely come from the communities themselves, as focused and targeted action. In the first case, the push towards heritage might occur due to external factors or a rather random set of circumstances. Alternatively, the root cause of such initiatives is often not the heritage itself, although it seems to be influenced by heritage. For example, a hillfort is cherished by a community, but not because it forms part of the archaeological heritage, but simply because it is a traditional or attractive venue for community events. Or such initiatives are driven by the interests of one particular person, using the name or capacity of the community to implement them. The story of Kultūros virenė belongs to the former case.

2–4. Pictures. Signs of heritage, memory and culture in the Kultūros virenė. Photo by Salvijus Kulevičius, 2025.

Around 2017, Valentinas and Raimonda Masalskiai moved to Kuliai. Valentinas Masalskis is an actor, and also founder and director of Klaipėda city Youth Theatre. Raimonda Masalskienė is the head of the creative industries incubator ‘Kultūros fabrikas’ in Klaipėda. Since 2017, they have been organising the ‘Sofia Festival’ in Kuliai (see: Sofijos festivalis). It was Raimonda Masalskienė who took the initiative and prepared the project application for ‘Open Community Creative Space in Kuliai’. The community was plagued by doubts and fears about the possibility of organising and implementing a such big project. However, this barrier was overcome and the application was submitted on behalf of the community. The credit for the actual implementation of the project goes to the community itself, together with the goodwill of the other institutions involved. If we were to put everything into a clearer (and simplified) cause-and-effect chain, this story might look like this:

(1) thanks to the impetus from Raimonda Masalskienė, a building of interest to the community is renovated; the ‘White House’, a Soviet-era canteen and simply an exotic place, becomes the Kultūros virenė;

(2) during the renovation, unknown and quite impressive historical elements or layers of the building are uncovered, giving the building itself new meanings and values; the uncovering of a previously unseen element of the kitchen also gives a new name to the object – Kultūros virenė;

(3) the grand project-challenge, its successful implementation, all of which is immortalised or materialised through the renovated building, and the impressive

building itself, provide a very important stimulus for the community, namely pride and confidence; visitors gasp when they learn about the ‘million-euros’ project and see the renovated building;

(4) when applying for funding, the community has to take over the building from the diocese (under a loan for use agreement). However, circumstances develop in such a way that additional elements of the complex are offered and transferred to the community; and thus, quite unexpectedly, the community becomes the manager of a bigger heritage complex than anticipated;

(5) the community is faced with the challenge of finding the funds to maintain the renovated building and has to take on the additional activity of creating an educational programme presenting the history, personalities and heritage of the town – a new experience for the community, but one which it is very happy about.

This is how a local community became a heritage community without even planning for it (Pictures 2–4).

Cultural heritage and its perception in communities

At the beginning, we considered the dominant heritage discourses and their trends. These discourses have brought communities into focus. But through whose eyes do the communities themselves see heritage – through the same dominant discourses or do they have their own systems? The emphasis of the Nara Document on Authenticity on the existence of multiple concepts rather than a single concept, and on the idea that values attributed to heritage may vary from one culture to another, encourages us to look at the perspective of the communities themselves. ‘Cultural heritage diversity exists in time and space, and demands respect for other cultures and all aspects of their belief systems. In cases where cultural values appear to be in conflict, respect for cultural diversity demands acknowledgment of the legitimacy of the cultural values of all parties.’ (The Nara Document on Authenticity 1994, article 6).

Let us try to understand how communities see what is or might be considered as heritage in formal heritage discourse. We are talking about what incentivises communities to act on heritage and what makes heritage meaningful to communities. Summarising the experiences of the Kuliai region and other communities, the following scheme can be drawn.

Beauty and order. Essence of the incentive: Communities want what is in their environment to be beautiful and orderly. This also applies to the heritage that enters their spaces. Expression: When something lacks this quality (beauty and order), it becomes an incentive to act – to make it beautiful. In the case of officially designated heritage, due to heritage protection requirements, heritage protection requirements make the undertaking of conservation or restoration work inevitable.

External recognition and internal pride. Essence of the incentive: For the communities themselves, the success of a heritage project is not to be judged by the fact that it has been properly or improperly restored, but rather by external recognition – whether it is visited, admired, mentioned, and so on. External recognition generates within communities a sense of pride, and this feeling is very important for

strengthening the community spirit of the communities themselves – the very existence of the community acquires meaning. Expression: External recognition becomes an incentive for the development of community activities and the initiation of new projects. In respect of heritage, the community's perception that heritage is important and that it can be beneficial becomes stronger, which raises the community's awareness of heritage protection. The community's ties to a specific heritage also becomes stronger. A desire to do more emerges.

Action. Essence of the incentive: What sustains the focus and efforts of communities is what ensures action (activity) for their members – whether permanent or periodically recurring (e.g. annual celebrations). And the opportunity to act creates interest in what is related to it, even in static things (e.g. buildings). Expression: If something is to remain relevant or important to the community, it must provide opportunity for the community to have permanent or periodic activities carried out through it or within it. Heritage in itself does not have much value or significance for the community if no action takes place through it or within it. For this reason, communities often readily draw on intangible heritage, which is by nature a heritage-as-action.

In summary, the heritage that is significant for communities is:

- (1) that which is beautiful and has become so through the efforts of the community itself or with its participation;
- (2) where this effort (the result of the improvement) is seen and appreciated by others who are not members of the community; and
- (3) in which the community is actively engaged, and where that activity is permanent or periodic.

This is probably what the ideal model of heritage would look like according to local (village and town) communities in Lithuania.

Conclusions

When speaking about small territorially based communities or local communities, their origins and existence usually have nothing to do with local or other forms of heritage. If a sense of community in such formations is created through a shared identity, then such identity is not based on heritage (contrary to what is often claimed in various theories – that heritage is an important factor in shaping identities and a sense of community). Heritage, at least as it is understood and defined by heritage experts and specialists themselves, is not necessary here.

What nevertheless brings such communities to heritage usually does not result from interests of heritage protection or heritage awareness (except in cases where such an initiative comes from a community member with a clear interest in heritage), but rather from the benefits which the communities themselves understand and value, such as the desire to have a well-maintained environment around them, prestige, employment opportunities, and so on.

However, turning to heritage can provide additional values to local communities, when, in cases of successful activities (such as those introduced by the Kuliai region

community), heritage becomes a catalyst for the community, giving it additional inspiration, self-esteem, and feelings of pride. Although the same can be achieved by carrying out other activities, in the general context, heritage projects are still a relative rarity and therefore they receive greater and broader attention in society.

Source and literature list

Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. (1972) The General Conference of UNESCO, Paris.

Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. (2005) Council of Europe, Faro.

Interview with Agnė Alčiauskienė (member of the 'Alantas' community of the Kuliai region of Plungė district). (2025) Conducted by Salvijus Kulevičius. Transcribed with the Tilde Transcribe programme, checked by Rugilė Strazdaitė. Collection of the Faculty of History, Vilnius University.

Kultūros virenė. <https://www.kulturosfirene.lt/en/> (30.09.2025.)

Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas. (2004) Seimas of the Republic of Lithuania.

The Nara Document on Authenticity. (1994)

Sofijos festivalis. <https://www.sofijosfestivalis.lt/> (30.09.2025.)

Universal Declaration of Human Rights. (1948) The United Nations General Assembly, Paris.

Bendruomeninės ir savanoriškos veiklos Lietuvoje tyrimas. Vilnius. 27 p. [http://www.3sektorius.lt/docs/BendruomeninėsirsavanoriškosveiklosLietuvojetyrimas\(1\)_2020-12-04_10:44:47.pdf](http://www.3sektorius.lt/docs/BendruomeninėsirsavanoriškosveiklosLietuvojetyrimas(1)_2020-12-04_10:44:47.pdf) (30.09.2025.)

Brumann, Ch. (2015) Community as Myth and Reality in the UNESCO World Heritage Convention. In: N. Adell, R. F. Bendix, Ch. Bortolotto, M. Tauschek, ed. *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage*, Universitätsverlag Göttingen. Pp. 273–289.

Calling on the Community. Understanding Participation in the Heritage Sector, an Interactive Governance Perspective (2023). Eds. Jeroen Rodenberg, Pieter Wagenaar, Gert-Jan Burgers. Berghahn Books. 290 p.

Daubarytė, K. (2016) Vietos ir bendruomenės įtaka vertinat reikšmingus, didelės apimties architektūros paveldo objektus. *Kultūros paminklai*, vol. 20: 32–42.

Kulevičius, S. (2009) Reliatyvistinė paveldosaugos samprata: prielaidos, principai, galimybės. *Lietuvos istorijos studijos*, vol. 24: 150–166.

Lowenthal, D. (1985) *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press. 516 p.

Lowenthal, D. (1996) *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press. 358 p.

Poškienė, J. (2025) Nuo Valetos iki Faro: archeologijos paveldas ir bendruomenės. *Archaeologia Lituana*, vol. 25: 15–22.

Smith, L. (2006) *Uses of Heritage*, Routledge. 368 p.

Smith, L. (2022) Heritage, the Power of the Past, and the Politics of (Mis)recognition. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, vol. 52: 623–642.

Ščiglienė, V., et al. (2017) In Pursuit of the Heritage and Place Synergy: The Environmental Impact of Panemunė Castle as a Heritage Property and Entirety of Values. A Study, *Budownictwo i Architektura*, vol. 16: 59–92.

Tunbridge, E., Ashworth, G. J. (1995) *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. John Wiley & Sons. 314 p.

Ina Kirņičanska

Old Believers – Soldiers of the Latvian Army (1918–1940)

Key words: Old Believers, Latvian army, War of Independence, civil society, integration

Summary

Old Believers in Latvia have served in the Latvian Army since its inception, notably participating in battles for independence in 1918. Many from Courland and Latgale joined Prince Anatoly Lieven's volunteer rifle detachment, including politician Melety Kallistratov. Following the War of Independence, the Latvian army transitioned to peacetime operations. Army personnel were established through universal military service, which applied to all citizens of Latvia. In Tsarist Russia, military service was mandatory for men, but typically only eldest sons served due to various exemptions. Families could also pay for someone else to serve on their behalf, a practice especially common among Old Believers. The Latvian army did not offer special benefits, and most young Old Believers served dutifully, learned Latvian, and earned rewards for good conduct. Military service was respected and often helped young people advance, as exemplary soldiers received recommendations to local governments. However, access to war schools and officer positions remained limited. The methodology of the article is a historically analytical synthesis.

Vecticībnieki – Latvijas armijas karavīri (1918–1940)

Atslēgas vārdi: vecticībnieki, Latvijas armija, Neatkarības karš, pilsoniskā sabiedrība, integrācija

Kopsavilkums

Latvijas vecticībnieki aktīvi piedalījās Latvijas armijas izveidē un neatkarības cīņās 1918. gadā. Baltās kustības dalībnieka pulkveža Anatolija Līvena vadītajā brīvprātīgo šautenes pulkā dienēja ievērojams skaits vecticībnieku no Kurzemes un Latgales, tostarp politiķis Meletijs Kaļistratovs. Pēc Neatkarības kara Latvijas armija tika veidota, balstoties uz obligāto militāro dienestu visiem pilsoņiem. Cara Krievijā vīriešiem bija obligāts militārais dienests, taču nereti dienēja tikai vecākie dēli, un bija iespējams "atpirkties" vai atrast aizvietotāju; šo iespēju īpaši izmantoja vecticībnieku ģimenes. Latvijas armijā gandrīz katrs jaunais vecticībnieks dienēja, apguva latviešu valodu un saņēma atzinību par labu dienestu. Armija kalpoja kā sociālais "lifts", bet bija ierobežojumi virsnieka karjerai un mācībām kara skolās. Raksta metodoloģija – vēsturiski analītiskā sintēze.

Introduction

This article discusses how the Latvian army contributed to integrating young Old Believers into Latvian civil society.

Old Believers are Russian Christians who rejected Patriarch Nikon's 17th-century reforms of the Russian Orthodox Church and faced persecution from church and state. Many fled abroad to preserve their traditional faith in foreign lands. In 1918 they found themselves in the territory of the newly-proclaimed independent Republic of Latvia. The Old Believers, after being oppressed for about 250 years and living in closed communities, stepped into a civil society with laws, duties, and traditions that were different from their own. This transition was significant as it marked their integration into a broader societal framework, which included participating in military service and adapting to new social norms and responsibilities.

In Christianity, any murder is absolutely prohibited. Anyone who commits murder (whether voluntary or involuntary, legal or illegal, intentional or accidental) is guilty and must be cleansed by repentance. One of the Church Fathers, St. Athanasius the Great (circa 295–373) wrote in his "Epistle to the Monk Amun": "It is not permissible to kill, but to exterminate the enemy in war is both lawful and worthy of praise" (<https://azbyka.ru/otechnik-afanasy>). Another Church Father, St. Basil the Great (circa 330–379) stated in the thirteenth canon: "Our fathers did not impute murder in battle as murder, excused, as it seems to me, the champions of chastity and piety. But perhaps it would be good to advise them, as having unclean hands, to refrain from communion of the Holy Mysteries for three years" (<https://azbyka.ru/otechnik-vasily>). The Old Believers followed the teachings of the Church Fathers, who condemned murder but allowed the lawful extermination of enemies in war, with spiritual consequences for those participating in the battle, along with strict repentance for the murders committed.

The methodology of the research can be described as a historically analytical synthesis, based on primary archival sources/documents research, supported by quantitative data, and enriched by biographical and material culture evidence. It is also reflecting an interdisciplinary methodology, including religious studies, sociology, and education. The narrative is chronological, tracing developments from the Russian Empire through the Latvian War of Independence and into the interwar period of the Republic of Latvia.

Old Believers' participation in the War of Independence

After the proclamation of the independent Republic of Latvia on 18 November 1918, to protect the new-born state, small units of troops loyal to the new government began to form. Over the course of several key months, the formation and first battles of various Latvian military units took place, and on 10 July 1919, a united Latvian army was officially established.

Parallel to the Latvian formations, other formations arose with participation of ethnic Russians and Old Believers among them. They took up the fight against their enemies – the Bolsheviks. The reason for the participation of Latvian Old Believers in the resistance against the Bolsheviks was primarily their denial of religion,

consequently – the removal of Bible lessons from schools, repressions against clergy as well as against Old Believers.

Latvian historian Andrejs Gusačenko gives them their due, acknowledging that it was Russian Colonel Mikhail Afanasyev's (*Михаил Афанасьев*, 1884–1941) partisan unit of 300 horsemen, which became the first military force in Latvia to engage in the fight against the Red Army from 13 October 1918 (Gusačenko 2019, 68). The unit consisted mainly of residents of Russian ethnicity from Latgale (Rezekne County mostly), wealthy landowners donated horses and crops for the maintenance of the unit. According to the results of the first census in the Rezekne County, in 1920 Old Believers made up 80% of the residents of Russian ethnicity (Latvijas statistiskā gada grāmata 1921, 4-5), so their active participation in the Afanasjev's unit is obvious, though it needs more detailed investigation.

On 9 December 1918, M. Afanasyev's cavalry unit was included in the provisional government's service with the task of defending Latvia's borders from the Bolsheviks. (Jekabsons 1996, 49, 52)

In the contract on the establishment of the Landeswehr (National Guard, a German-led military formation operating in Latvia) of 7.12.1918, it was planned to divide Latvians, Germans, and Russians living in the Latvian state, including company officers, into separate companies according to nationality (Līgums starp Latvijas Pagaidu valdību un Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto A. Vinnigu par landesvēra dibināšanu, p.2). Captain (later Colonel) Kliment Dydorov (*Климент Дыдоров*, 1885–1938) was appointed the commander of the Russian company (Volkov, D-408). So, Kliment Dydorov stood at the origins of the creation of the Latvian army and the Latvian state. Dydorov did not belong to Old Believers himself, but his Russian company included rather many Old Believers. Dydorov's Russian company joined the Lieven's division established by Prince Anatoly Lieven (1872–1937) and later became part of the Baltic Landeswehr (Volkov, L-224). The unit was purely Russian, with Old Believers among them as well; the soldiers of that division called themselves "liventsy" and were proud of that belonging. On the general list of officers and volunteers of the Russian company of the Baltic Landeswehr, who went to the front on 23 January 1919 to fight against the Bolsheviks, there were the names of two prominent Old Believers from Daugavpils, Melety Kallistratov and Grigory Eliseev (LNA LVVA, 5434. f., 1.apr., 984. l., 70. lp.). The religion of the other soldiers remains unknown, it was not mentioned on the list, so it presents an objective for future investigations.

Later, Dydorov wrote about those remarkable days, about that necessarily important and fruitful collaboration of Latvians, Russians, Poles, and Germans during operations near Ventspils, Jelgava, and the strategic capture of Riga: "The fighting was fierce. Prince Lieven's detachment got the order to survey the Tyrel Marsh to find a way to move troops through it to strike at the Bolsheviks from the road from Kalnciems to Riga." An Old Believer, Grigory Eliseev, a warrant officer (*прапорщик*) of Lieven's unit, knew the paths through the Tyrel swamp best; so he managed to find the way and the Lieven's unit fighters successfully maneuvered through the enemy's rear in the swamps considered impassable for troops and especially for heavy artillery (Tiurin 2012, 8). On 22 May 1919, the Russian detachment of Prince Anatoly Lieven and the

Latvian Jānis Balodis regiment, which advanced through Piņķi, together with German units, liberated Riga from the Red Army (Volkov 2023, 45-46).

Latvian historian Jānis Šiliņš evaluates the liberation of the capital as one of the most brilliant military operations of its time, carried out by the ethnically and socially fragmented Latvian society, united for the sake of the supreme goal. This liberated the course of Latvian development from the communist alternative for 20 years (Šiliņš 2013, 201).

After the War of Independence, Grigory Eliseev (*Григорий Елисеев*, 1896–1967) became a politician, a well-known figure in public education, and a member of the Latvian Parliament (*Latvijas Republikas Saeima*). Melety Kallistratov (*Мелетий Каллистратов*, 1896–1941) became a permanent leader of the Old Believers List and served as a member of the 1st to the 4th Saeimas (Kuznecov 1992, 2).

Another remarkable Old Believer, Stefan Tsvetkov (*Стефан Цветков*, 1892–1982), joined the Latvian army voluntarily on 13 June 1919. He took part in fighting against the Bermontians and distinguished himself during the regiment's engagements. For example, on 20 November 1919, near Jelgava, Tsvetkov led a group of just twenty men behind enemy lines, capturing several buildings under heavy fire, seizing a machine gun, and taking forty-three prisoners. For his bravery, Tsvetkov was awarded the Order of Lāčplēsis – the highest Latvian military award for heroism during the War of Independence; he was among only fifteen Russians to receive this award in 1922 (LKOK nr.3/1418).

By 1920, the Latvian army had grown to 73,446 soldiers, with ethnic Russians accounting for about 4% – approximately 3,000 individuals, reflecting the diverse backgrounds of those who fought for Latvia's independence, not separated by religion. 3,029 soldiers lost their lives in the battles of the War of Independence (Jēkabsons 2021, 43). How many Old Believers were among them? Rather many Old Believers sacrificed their lives for Latvian independence, their names and even number remain unknown, history has saved so far the name of Sergey Kolosov (*Сергей Колосов*, ?–1919) from Rēzekne, a son of Illarion Kolosov (*Илларион Колосов*, 1866–?), who headed the Central Committee for Old Believers' Affairs of Latvia in 1926–1934 (Gusačenko 2019, 68).

Military service as a new social experience for Latvian Old Believers

After the War of Independence, the Conscription Law was adopted on 17 July 1923 (*Kara klausības likums 1923*) mandating service for males aged 17 to 50.

Old Believers had some experience of serving in the Russian Army. Universal military service was introduced in the Russian Empire in 1874, instituting selective conscription with exemptions for clergy and professionals. Government records show that only 20-25% of conscripts were called up, while 30% of those conscripted did not join the army. Ultimately, only about 14-17% truly became soldiers, highlighting widespread avoidance or exemption from service. For Old Believer families, this meant diligently seeking all available legal avenues for their children to avoid military service – a practice rooted in both religious convictions and a desire to preserve their community's autonomy (Baidarov 2006, 32).

However, unlike in Russia, there were no legal ways to avoid joining the Latvian Army. The Conscription law required all male citizens of Latvia between 17 and 50 years of age to participate in national defence. Young men reaching 21 (in some cases, 20) were drafted into compulsory military service for a period of 18 months (in 1931 it was reduced to 12-15 months), all the others were enrolled in the reserve or National Guard (*zemessardze*). Unlike the Russian system prior to Latvian independence, the Latvian conscription law did not allow for legal exemptions on religious or other grounds. As a result, all eligible young Old Believers were required to serve in some capacity (Kara klausības likums, pp.15-22). The lack of exemptions forced Old Believer youth to reconcile their religious convictions with the obligations of citizenship and military duty. It was forcing Old Believer youths to navigate a new set of social and cultural expectations.

One of the main challenges faced by young Old Believers and the broader Russian minority was a low literacy rate compared to their Latvian peers. In 1920, the literacy rate among Latvian young men was 78%, rising to 85% by 1925. In contrast, the literacy rate among Russians was significantly lower – 41% in 1920 and only reaching 58% by 1925. Government educational statistics from the period show that these disparities primarily stemmed from historical disadvantages (Ceturtais tautas skaitīšana 1935, 366).

The structure of military ranks in the Latvian Army included three main categories: soldiers, instructors, and officers. For ethnic Russians, including Old Believers, the opportunities to enter even instructor roles – or to pursue advancement through the non-commissioned or commissioned ranks – were limited (Jekabsons 2017, 155-164). This was often due to factors such as language barriers, lower literacy rates, and at times, social discrimination within military institutions. Historical studies of the interwar Latvia note that such barriers made it difficult for Russian-speaking conscripts to move beyond basic enlisted ranks, despite the formal equality promised by the new state.

By breaking down these aspects, we can better understand the complexities Old Believers faced as they navigated the demands of military service and integration into Latvian society in the years after independence.

Military authorities made deliberate choices about where soldiers would serve. For example, people from Latgale, a culturally distinct region in eastern Latvia, were sent to serve in other regions such as Vidzeme, Kurzeme, or Zemgale. Newcomers from those regions were sent to Latgale (LNA LVVA, 1500.f., 1. apr., 228. l., 605.lp.). This approach was meant to introduce young men, both Latvians and representatives of ethnic minorities, to the life, traditions, and society of other parts of the country and unite the entire nation as one common unit. It also aimed to help integrate young Old Believers – a Russian-speaking religious minority group with distinct traditions – into the broader Latvian society.

At the end of the recruits' training period, they gave a solemn oath to the state to protect Latvia: "I solemnly promise to protect the State of Latvia..." Only after signing this oath, were they officially recognized as soldiers. For a contemporary researcher to

discover a familiar signature – their father’s signature – in the archive must be an exceptionally emotional moment (LNA LVVA, 1500.f., 1. apr., 228. l., 1278. lp).

As a result of these integration efforts, many recruits gained a stronger sense of Latvian national identity and a deeper understanding of the country’s diverse cultural landscape. This process united various ethnic and religious groups, strengthening cohesion in the Latvian army and society.

The command respected Old Believer soldiers’ religious needs and made special arrangements for their spiritual life. Given the historical marginalization of Old Believers within Russian society, these accommodations marked a notable step toward religious inclusivity within the military and reflected a broader commitment to recognizing Latvia’s religious diversity.

In Daugavpils Fortress, which housed several military units, the Fortress Cathedral was assigned to the Lutheran garrison; the left side chapel of the Cathedral went to the Catholics, while, upon the request of Archpriest (future Metropolitan), Augustine Peterson (*Augustīns Pētersons*, 1873–1955), the right side chapel was allocated to the Orthodox. Inside the Fortress, there was no place for praying for Old Believers. So they had to visit the house of prayer (*моленная*) of the 1st Novostroyeniye community (*Первая Новостроенская община*). Before religious holidays, city residents could often witness a small but orderly column of Old Believer soldiers making their way through the city.

In 1936, Grigory Romanov (1869–1942) was appointed as the spiritual leader (*духовный наставник*) of the military Old Believers by order of the Commander of the 4th Zemgale Infantry Division in the Daugavpils garrison (LNA LVVA, 1500.f., 1. apr., 228. l., 421. lp.).

In Jelgava, Ioann Alexeev (*Иоанн Алексеев*, 1865–1932) was first appointed as the spiritual leader of the military Old Believers in 1929; after his death, Simeon Rys (*Симеон Рысь*, 1875–1936) succeeded him (LNA LVVA, 1370.f., 1. apr., 1367. l.). These actions provided not only for the practical religious life of Old Believer soldiers but also affirmed their place within the broader military community, fostering a sense of belonging and mutual respect.

Many photographs can still be found in Old Believer families with images capturing their ancestors’ days of military service. There are some examples in the collection of Daugavpils University Oral History Centre. These include individual and group portraits, scenes from parades, training exercises, summer camps, and moments of rest during marches. Families took great pride in their sons who served as soldiers in the Latvian Army. It is difficult to explain, how people managed to save these photographs throughout the Soviet period, when only the Soviet Army was officially recognized. They must have shown remarkable courage to keep these old pictures instead of destroying them. Such cases highlight the deep sense of pride and resilience in Old Believer households, even during the most restrictive times.

For modern researchers, these photographs are an invaluable historical source. In one Old Believer household visited by the author of the article, a picture of a soldier in uniform with aiguillettes (decorative shoulder cords) was displayed on the wall. The children of that soldier, Ignaty Mikhailov (*Игнатий Михайлов*, 1914–1970), did not

know the meaning of the aiguillettes at first. With help from the staff of the Latvian War Museum, they learned that their ancestor had been recognized as an excellent marksman and winner of shooting competitions. To encourage skill and foster a spirit of excellence, annual shooting competitions were organized within military units. Participants who obtained the highest results received special aiguillettes, cash awards, and additional recognitions. These competitions were a prestigious tradition in the military, and earning an aiguillette was considered a mark of honour among soldiers, symbolizing both exceptional skill and dedication to service.

For Old Believers, the opportunities for promotion, pursuing advancement were limited, but still possible. The document presented to the 1st battalion commander of the 12th Bauska Infantry Regiment on 12 November 1936 about soldiers rising to the next rank includes the list of them, mostly instructors: “I ask for your care to raise the following soldiers for dedication, good knowledge of the service, and performance to the next ranks [the list of soldiers followed]. All the above soldiers, apart from the last two (Andreev and Remskus), graduated from the instructors’ adornment” (LNA LVVA, 1500.f., 1. apr., 229. l., 262. lp.).

But still there were cases of getting promotion without being an instructor. One of such cases is exemplified by Sergey Andreev (*Сергей Андреев*, 1914–2005) who was an Old Believer from Vishki parish (*Višķu pagasts*). He was able to overcome all the difficulties of the military service, even not being educated enough, and deserved the next rank of a lance corporal (*dižkareivis*) marked by adding a single narrow vertical stripe to a soldier’s white stripe on the dark red collar insignia. This official request for promotion illustrates that Old Believer soldiers were not only integrated into military structures but also recognized for their merit, challenging common stereotypes about their social status or capabilities. Such recognition is significant, as it demonstrates that, despite facing barriers in education and advancement, Old Believer conscripts could earn respect and opportunities within the army based on their performance. One can imagine the joy of soldier Sergey Andreev and his family, who reunited on Trinity, one of the most important Old Believer holidays, their son and brother came on a well-deserved vacation. For Old Believers, Trinity is a time for family and community to come together, making such reunions especially meaningful in the context of military service.

When soldiers were discharged from military service, those who had distinguished themselves received an official extract from the commander’s order. This document acted as a social elevator by highlighting their abilities to local authorities. These extracts were highly valued, as they often helped demobilized soldiers secure positions in public service or local administration by formally recognizing their conduct and skills. At the end of the required 12 months of service, the regiment commander would issue an order sending the soldier on leave until further notice and removing their name from the regiment’s list. The official record often included comments such as: “Behaviour is very good, duties performed very well. Fit for public service and municipal work. Moral character is impeccable. Mental development good.” (LNA LVVA, 1500. f., 1. apr., 119. l., 3.lp.).

For many young Old Believers, service in the Latvian Army was not just a duty – it was a transformative period filled with moments that shaped their lives. One might imagine an Old Believer conscript from Daugavpils, struggling at first with the Latvian language, but gradually mastering it through daily interactions with fellow soldiers from across the country. Shared experiences during military exercises were helping break down barriers of faith and ethnicity, young people bonded during rare times of rest after tough days. Those days spent together during military service often lead to lasting friendships in the civilian life after the service.

Conclusions

Latvian Old Believers played a significant part during the War of Independence, serving both as soldiers and in supporting roles, motivated by a desire to protect their community and help secure Latvia's sovereignty. Their involvement not only demonstrated loyalty but also fostered cooperation with other ethnic groups within the country.

Old Believers in Latvia, despite facing barriers such as lower literacy rates, language difficulties, and limited advancement within the ranks, were able to integrate into the military and wider society through merit, resilience, and active participation. Old Believers made significant contributions achieving distinction and even leadership. The compulsory nature of Latvian military service forced Old Believer youths to adapt, fostering integration and greater national unity. Through these experiences, young people from diverse communities played a vital role in shaping Latvia's armed forces and strengthening the cohesion of the newly independent state.

Old Believers in Latvia developed a unique approach to military service, guided by religious teachings that distinguished between murder and lawful combat. Their participation in the Latvian War of Independence and subsequent peacetime army service reflected both the challenges they faced and their integration into Latvian society.

Sources and literature list

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (henceforth – LNA LVVA), 1370. f. (Iekšlietu ministrijas Baznīcu un konfesiju departaments), 1.apr., 1367.l.
LNA LVVA, 1500. f. (Zemgales divīzijas 12. kājnieku pulks) 1.apr., 119. l., 228. l., 229. l.
LNA LVVA, 5434. f. (Kara ministrijas Kara muzejs, 1853-1940), 1. apr., 984. l.
Ceturtnā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. (1939) Rīga
Kara klausības likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr.154 (20.07.1923)
Latvijas statistiskā gada grāmata 1921. (1922) Rīga
Līgums starp Latvijas Pagaidu valdību un Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto A. Vinnigu par landesvēra dibināšanu 7.12.1918. *Historia.lv*
<https://www.historia.lv/dokumenti/ligums-starp-latvijas-pagaidu-valdibu-un-vacijas-valdibas-generalpilnvaroto-avinnigu-par> (09.04.2026.)

Baidarov, S. (2006) Problemy komplektovaniya armii v Rossii. *Vojenno-istorichesky zhurnal*, Nr. 8, 20.-24., 32.-35. lpp.

Gusachenko, A. (2019) Latvijas Neatkarības Karš krievu iedzīvotāju skatījumā 1919. gada pirmajā pusē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr.1.

Jēkabsons, Ē. (1996) Latgale vācu okupācijas laikā un pulkveža M. Afanasjeva partizāņu nodaļas darbība Latvijā 1918. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr.1, 42.–59.lpp.

Jēkabsons, Ē. (2017) Virsnieki -veticībnieki Latvijas armijā 1919.-1940.gadā. In: Saleniece, I., ed. *Vēsture: avoti un cilvēki. XX*. Daugavpils. 155.–164.lpp.

Jēkabsons, Ē. (2021) Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu iespaidā 1914.–1920. gadā – priekšstati un realitāte. In: Jēkabsons, Ē., ed. *Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Kuzņecovs, S. (1992) Kaļistratova ēnā: [par bijušajiem daugavpīliešiem, sabiedr. un polit. darbin. Grigoriju Jeļisejevu (1896–1967) un Meletiju Kaļistratovu (1896–1941)]. *Latgales Laiks*. 12. septembrī.

Šiliņš, J. (2013) *Padomju Latvija 1918 – 1919*. Rīga: Vēstures izpētes popularizēšanas biedrība.

Tjurin, M. (2012) Zhizn i smert russkogo oficera. *Russkije.lv* chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.russkije.lv/files/images/text/PDF_Files/Didorovs_Tjurins.pdf. (14.03.2026).

Volkov, S. ed. (2023). *Beloje dvizhenije v Rossii. Belaja borba na severo-zapade Rossii. T.10*. 45.-46. lpp.

Lācplēša kara ordeņa kavalieri: biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Jāņa sēta, 1995. (LKOK nr.3/1418 : Cvetkovs, Stefans)

Sviatitel Afanasy Veliky. *Azbuka very*. <https://azbyka.org/otechnik-afanasy>. (13.03.2026).

Sviatitel Vasily Veliky. *Azbuka very*. <https://azbyka.ru/otechnik-vasily>. (14.03.2026).

Volkov, S. (2005) *Baza dannyh Nr 2 Uchastniki Belogo dvizhenija v Rossii*. Bukva D (Dydorov), 408. lpp. www.swolkov.org (13.03.2026)

Volkov, S. (2005) *Baza dannyh Nr 2 Uchastniki Belogo dvizhenija v Rossii*. Bukva JI (Lieven), 224.lpp. www.swolkov.org (13.03.2026)

Vladislavs Malahovskis

Otrās Saeimas vēlēšanu peripetijas Latgalē

Atslēgas vārdi: latgaliešu politiskās partijas, vēlēšanu kampaņa, Francis Trasuns, Romas katoļu Baznīca Latvijā, vēlēšanu rezultāti

Kopsavilkums

1925. gadā Latvijā notika 2. Saeimas vēlēšanas. Latgale bija vienīgais novads Latvijā ar savām reģionālajām partijām, kuras vienoja Latgales interešu aizstāvība un kuras sacentās par latgaliešu elektorātu. Būtisks faktors latgaliešu politiskajā polarizācijā bija Romas katoļu Baznīcas Latvijā vadības centieni panākt savu pārstāvju ievēlēšanu parlamentā. 2. Saeimas pirmsvēlēšanu kampaņā lielu rezonansi Latgales un valsts mērogā izraisīja katoļu garīdznieka un politiķa Franča Trasuna un arhibīskapa Antonija Springoviča konflikts. Rakstā, balstoties uz statistikas avotiem, latgaliešu politisko partiju preses materiāliem, memuāru un Saeimas stenogrammu fragmentiem, ir aplūkoti šādi jautājumi: 2. Saeimas pirmsvēlēšanu kampaņa Latgalē un vēlēšanu rezultāti, F. Trasuna un katoļu Baznīcas vadības konflikts un tā ietekme uz latgaliešu politiķu pārgrupēšanos.

Vicissitudes of the 2nd Saeima Elections in Latgale

Key words: Latgalian political parties, election campaign, Francis Trasuns, Roman Catholic Church in Latvia, election results

Summary

In 1925, the 2nd Saeima elections were held in Latvia. Latgale was the only region in Latvia with its own regional parties, which were united by the protection of Latgale interests and which competed for the Latgalian electorate. A significant factor in the political polarization of Latgalians was the efforts of the leadership of the Roman Catholic Church in Latvia to achieve the election of its representatives to parliament. During the pre-election campaign for the 2nd Saeima, the conflict between the Catholic clergyman and politician Francis Trasuns and Archbishop Antonijs Springovičs caused great resonance in Latgale and all of Latvia. The article, based on statistics sources, press materials about Latgalian political parties, fragments of memoirs, and Saeima transcripts, examines the following issues: the pre-election campaign for the 2nd Saeima in Latgale and the election results, the conflict between F. Trasuns and the leadership of the Catholic Church and its impact on the regrouping of Latgalian politicians.

Ievads

1925. gada 3. un 4. oktobrī Latvijas Republikas pilsoņi devās uz 2. Saeimas vēlēšanām. Lai gan vēlēšanas noritēja līdzīgi kā mūsdienās (kandidātu izvirzīšana, dažādu partiju kombinācijas, pirmsvēlēšanu aģitācija u. tml.), tomēr bija arī atšķirības (vēlēšanu tiesības no 21 gada vecuma, Saeimas darbības laiks trīs, nevis četri gadi). Turklāt, lai iekļūtu parlamentā, nebija jāpārvar piecu procentu vēlēšanu atbalsta barjera. Vēlēšanu likums atļāva piedalīties vēlēšanās ne tikai politiskajām partijām, bet arī sīkām interešu grupām ar saviem sarakstiem. Vienīgais nosacījums bija, ka zem katra šāda kandidātu saraksta jābūt 100 vēlēšanu parakstiem. Vēlēšanu likums paredzēja arī to, ka izvēlētajā kandidātu sarakstā drīkstēja ne tikai izsvītrot sev nevēlamās personas, bet arī pierakstīt klāt sev tīkamus kandidātus no citiem sarakstiem (Likums par Saeimas vēlēšanām 1922, 2–3).

Latgale bija vienīgais novads Latvijā ar savām reģionālajām politiskajām partijām, kuras vienoja Latgales interešu aizstāvība un kuras sacentās par latgaliešu elektorātu. Latgali Latvijas parlamentā parasti pārstāvēja 3–4 latgaliešu politiskās partijas, kuru deputātu īpatsvars Saeimā veidoja 12–13 procentus. Būtisks faktors latgaliešu politiskajā polarizācijā bija katoļu Baznīcas Latvijā centieni panākt savu pārstāvju ievēlēšanu parlamentā. 2. Saeimas vēlēšanās lielu rezonansi Latgales un valsts mērogā izraisīja katoļu garīdznieka un politiķa F. Trasuna un arhibīskapa A. Springoviča konflikts.

Raksta mērķis ir izpētīt 2. Saeimas pirmsvēlēšanu kampaņas norisi Latgalē un vēlēšanu rezultātus, kā arī noskaidrot F. Trasuna un katoļu Baznīcas Latvijā vadības konflikta motīvus un tā ietekmi uz latgaliešu politiķu pārgrupēšanos. Pētījums balstās uz statistikas avotu, latgaliešu politisko partiju preses materiālu, memuāru un 2. Saeimas stenogrammu izpēti.

Dalība vēlēšanās un latgaliešu politiskās partijas

2. Saeimas vēlēšanās vēlēšanu aktivitāte, lai gan, salīdzinot ar 1. Saeimas vēlēšanām, kritās, tomēr joprojām bija augsta – no balsstiesīgajiem 1 120 026 pilsoņiem 838 800 jeb 74,9 procenti piedalījās vēlēšanās. Latgalē aktivitāte bija nedaudz augstāka par vidējo valstī – uz vēlēšanu iecirkņiem bija devušies 217 166 vēlētaji jeb 76,4 procenti no balsstiesīgajiem (Skujenieks 1926, 4).

Lai iekļūtu 2. Saeimā, sacentās 43 politiskās partijas, bet pavisam tika iesniegts 141 saraksts. Jāmin, ka no tiem mandātus ieguva tikai 48 saraksti, pārējie 93 neieguva nevienu mandātu. Latgales vēlēšanu apgabālā tika iesniegti 34 saraksti, no kuriem tikai 14 ieguva deputātu mandātus (Skujenieks 1926, 9). No katra vēlēšanu apgabala ievēlāmo deputātu skaits bija proporcionāls apgabala balsstiesīgo iedzīvotāju skaitam. Latgales vēlēšanu apgabalam Saeimā bija atvēlētas 24–25 deputātu vietas. Latgaliešu partijas parasti ieguva tikai aptuveni pusi no Latgales apgabalam atvēlētajām vietām, pārējās vietas ieguva Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, Latviešu Zemnieku savienība, etnisko minoritāšu u. c. partijas.

Par iekļūšanu 2. Saeimā sacentās četras latgaliešu politiskās partijas. Konservatīvo un kristīgi demokrātisko virzienu pārstāvēja Latgales Kristīgo zemnieku

savienība¹ (kristīgie zemnieki) ar katoļu garīdznieku F. Trasunu (1864–1926) priekšgalā (tolaik katoļu Baznīcas vadība atļāva saviem garīdzniekiem darboties politikā un tikt arī ievēlētiem). Atbilstoši savam nosaukumam partija aizstāvēja ne tikai katoļu Baznīcas Latvijā, bet Latgales zemnieku intereses. Tai bija visietekmīgākā un tirāžas ziņā lielākā avīze Latgalē – “Latgolas Vārds”. Savukārt Latgales Darba partija pārstāvēja centriski kreiso virzienu. Partijas vadībā bija F. Trasuna brāļadēls Jezups Trasuns (1898–1978). Šīs partijas biedri visbiežāk tika dēvēti par progresistiem, pretnostatot sevi konservatīvajiem un dogmatiskajiem katoļu garīdzniekiem. Savus uzskatus partija puda avīzē “Jaunō Straume”. Latgales Zemnieku partijā (līderis Vladislavs Rubulis; 1887–1937) apvienojās latgaliešu politiķi ar vairāk centrisku nostāju. Tā kā šī partija 2. Saeimas vēlēšanās startēja ar 11. numuru, tā no saviem politiskajiem oponentiem ieguva nievājošu apzīmējumu – “vienpadsmitnieki”. Partijas oficiāls bija avīze “Latgalīts”. 1. Saeimas laikā pēc konflikta ar katoļu Baznīcas Latvijā vadību F. Trasuns nodibināja Latgales Demokrātu savienību, kura arī piedalījās 2. Saeimas vēlēšanās. Partija savus uzskatus puda avīzē “Zemņika Bolss”.

Latgaliešu sabiedriskais darbinieks Miķelis Bukšs (1912–1977), atrodoties emigrācijā pēc Otrā pasaules kara, rakstīja, ka laicīgais virziens Latgales politikā nebija atkarīgs no katoļu Baznīcas, un līdz ar to tas bija brīvāks un tautas intereses varēja pārstāvēt labāk. Taču viņš atzina arī to, ka katoļu garīdzniecībai bez savas partijas *de facto* bija katrā draudzē partijas nodaļas, kam bija lieli sakari ar tautu un lielas iespējas to ietekmēt (Bukšs 1976, 434). Katoļu Baznīcai bija dominējošais iespaids uz latgaliešu sabiedrisko domu. Priestera teiktais sprediķī uz Latgales katoļticīgajiem atstāja daudz lielāku iespaidu nekā laicīgā aģitācija.

Savukārt Antons Dzenis (1890–1974) šādi atcerējās Latgales vēlētāju attieksmi pret partijām: *“Pyrms vēlēšonom kotrā sātā tyka runōts un pōrrunōts par kotru sarokstu un kotru kandidatu atsevišķi. Sīvītes pa lelōkai daļai aizstōvēja kristeigūs sarokstu – deveitū numeri na tamdēļ, ka jōs lobōk pazyna personas, kuras beja uz listes, bet tamdēļ, ka bazneickungs līk bolsōt par deveitū numeri. Veirīši savukōrt aizstōvēja zemņiku partijas kandidatus vīnpadsmytā numeri. [..] Kur beja kūpā vairōki veirīši, tur izgōja lelōka streidēšonōs [..] Cylvāki poši namonūt, sōka pīkrist vīnai voi ūtrai partijai un saukt vīns ūtru par partijai pīdarušu: tu kristeigais, tu demzemņiks, tu progresists, tu socialists un tai tōļok.”* (Dzeņš 1971, 316)

Jāmin, ka latgaliešu partiju savstarpējās pretrunas visvairāk izpaudās tieši priekšvēlēšanu laikā, bet ne tik daudz ikdienas politiskajā dzīvē.

Franča Trasuna un katoļu Baznīcas Latvijā vadības konflikts

M. Bukšs rakstīja, ka 2. Saeimas vēlēšanas Latgales politisko dzīvi bija sagriezušas viesulī un uzsitušas visaugstākos demagoģijas viļņus (Bukšs 1976, 545). Tā kā katoļu Baznīcas Latvijā vadītājs arhibīskaps A. Springovičs (1876–1958) centās panākt kontroli pār baznīcas politiķiem, kāds bija arī aktīvais F. Trasuns, tas izraisīja savstarpējās pretrunas. Jāmin arī F. Trasuna un A. Springoviča nepiekāpīgie raksturi. 1924. gada februārī arhibīskaps F. Trasunu atstādināja no priestera pienākumu

¹ Lai paplašinātu elektorātu 2. Saeimas vēlēšanās, partija izgāja ar Latgales Kristīgo zemnieku un katoļu sarakstu. 1933. gadā tas kļuva par partijas oficiālo nosaukumu.

pildīšanas. F. Trasuns uzreiz pēc atstādināšanas 1. Saeimas sēdē paziņoja par izstāšanos no kristīgajiem zemniekiem un aprīlī ar dažiem domubiedriem, t. sk. no kristīgajiem zemniekiem (Antonu Dzeni (1893–1942) un Jāzepu Roskošu (1891–1960)), nodibināja Latgales Demokrātu partiju. Jau pirmajā partijas laikraksta “Zemņika Bolss” numurā viņš uzsāka polemiku ar katoļu Baznīcas Latvijā kontrolēto laikrakstu “Latgolas Vārds”, pārmetot nepamatotu apmelošanu un norādot uz dažādiem pārkāpumiem baznīcas dzīvē (F. Trasuns 1924, 1).

2. Saeimas vēlēšanu kampaņas priekšvakarā 1925. gada 21. jūlijā F. Trasuns tika izslēgts no Baznīcas. Ekskomunikācijas formālais iemesls bija aizdomas par celibāta neievērošanu (līdz arhibīskapam bija nonākusi informācija, ka F. Trasuns ar savu mājsaimnieci it kā dzīvojot kā ar sievu) un sutanas nenēsāšana (uz Saeimas sēdēm F. Trasuns nāca ģērbies civilajā uzvalkā). (Čakuls 2001, 125)

F. Trasuna reakcija bija asa. Savas partijas avīzē “Zemņika Bolss” viņš veltīja skarbu kritiku katoļu Baznīcas vadībai Latvijā: “*Ak jius farizeji un likuli, un tautas maldynotoji!*” (Trasuns 1925a, 1) Katoļu garīdznieki un kristīgo zemnieku politiķi: “*Sajauc vīnā gubā i ticeibu i politiku, un isokusi eistu elnes danci personeigi pret mani, samyn dublius i ticeibu i politiku, i Bazneicu, i lyugšonu deļ politikas.*” (Trasuns 1925b, 3)

Savukārt baznīcas vadības pārstāvji F. Trasunu uzskatīja par nodevēju: “*B-kgs Trasuns leidz šam izabarojis ar baznīcas maizi un izaudzis zam Gorigas Versibas sporna, nyu splaun acīs i baznīcai, i Gorigai Versibai, i katolim.*” (Broks 1925, 2) Pieminot sieviešu negatīvo ietekmi uz tādiem Vecās Derības varoņiem kā Zālamānu un Samsonu, kuri bija pazaudējuši miesas un dvēseles spējas sievietes dēļ, “*Latgolas Vārds*” arī šādi vērsās pret F. Trasunu, akcentējot celibāta pārkāpšanu: “*Vacajs Fr. Trasuns ar augstoku izgliteibu, sovā laikā Latgolas tautas darbiniks [...] Bet ... ari jam briļjantūs irušta “boba” sagrizuse golvu. [...] Naapgožami fakti: 1) Trasuns “bobas” deļ nudevia Kristīgu sovū partiju, 2) nudevia sovū Baznīcu [...], 3) nudevia Baznīcas Versību.*” (Č. B., 1925, 3)

F. Trasuna un katoļu Baznīcas vadības konflikts izraisīja lielu rezonansi latgaliešu politisko partiju cīņu virpulī par iekļūšanu Saeimā. 2. Saeimas vēlēšanās īpašu aktivitāti savu oponentu nomelnošanā izrādīja progresisti, asi vērsoties ne tikai pret saviem lielākajiem oponentiem – Kristīgo zemnieku partiju, bet arī pret Latgales Zemnieku partiju jeb “vienpadsmitniekiem”, jo bija notikusi šo abu partiju tuvināšanās: “*Baznickungu terors un šausmigō viņu agitacija ir nūgrīzuši myusu tautu nu veselīgo progresivō ceļa un pīspīduši viņu lelā mārā atdūt bolsus par tim, kas vysas tautas vajadzības redz vīnīgi pōtorūs, šaurōs koncesijōs un baznīcu pabolstūs. “Vinpadsmitnīku” Rubuļu pōrs, kas veļ pyrms vēlēšonom ir sasalauļojuši ar veiskupa zakristianim, veļ vairōk styprynōs reakcijas pusi.*” (Tr. Jez. 1925, 1)

Progresistu “Jaunajā Straumē” neželastībā krīt Latgales Zemnieku partijas politiķi par savu darbību un savtīgajām interesēm vēl 1. Saeimas laikā. Rakstā ar iespaidīgu virsrakstu “Myrūņu bolss” lasām šādu sarkasmu: “*Vinpadsmitnīkim” nikod nav bejis sovas politikas. Kai cyrka klauni viņi myužīgi mēģinoj izačāmot. Jo gribatu tautai stōstīt par “vinpadsmitnīku” politiku, to sōktu smītis na tikai cylvaki, bet ari vysī kustūni.*” (Kr. 1925a, 2) Turklāt: “*Kai politiskī mirūņi “vinpadsmitnīki” ir nūgōjuši nu*

myusu sabidrīkos skotuvīs.” (Kr. 1925b, 1) Tas lielā mērā esot noticis tāpēc, ka zemnieku līderis V. Rubulis bija pārāk izdevīgi nopircis aptieku Rēzeknē, bet citi viņa partijas līderi ieguvuši dzirnavas un muižu centrus. Ne tikai “vienpadsmitnieki”, bet arī F. Trasuna demokrātu partija ir progresistu kritikas objekts: *“Bet ja nūsaver uz tim kungim, kuri sevi tai i apkristējuši – “demokrati” – tod jōnōk pi pōrlīcības, ka te darīšona na ar demokratim, bet ar demagogim.”* (Br. 1925, 1)

Tā kā Latgales Demokrātu partiju lielā mērā saturēja F. Trasuna personība, arī “vienpadsmitnieki” savā avīzes rakstā ar nosaukumu “Politiskī pļaguri” vērsās pret viņiem un pašu F. Trasunu: *“Leidz šam pi taidim politiskim pļagurim Latgolas sabidrība pīskaiteja tai saucamus demokratūs vai cytaidi, kai jūs pazeist sabidrība, sauc vīnkoršā volūdā “kezetōju lelmeistari” [..] kezetōju lelmeistars Fr. Trasuns [..] kurs vysur un vysod ir bejis kai nasadarības un šķelšonas gors [..] Sabidrībā, kur volda demokratiska īkōrta, Trasuns navar un navares sadzeivōt. Un vins nu lelōkajim jō dzeives porprotumim ir tys, ka sovū partiju jis nusaucia par “demokratu” partiju.”* (Niks 1925, 3)

Vēlēšanu rezultāti

Pēc vētrainās pirmsvēlēšanu cīņu kampaņas latgaliešu politiskās partijas 2. Saeimā ieguva 11 vietas no reģionam atvēlētajām 24 vietām. Pārējās vietas Latgalē ieguva sociāldemokrāti un etnisko minoritāšu partijas. Latgales Kristīgo zemnieku un katoļu partija ieguva piecus mandātus: Staņislavs Ivbulis (1884–1941), Bernards Augustīns Kublinskis (1890–1927), Alfons Pastors (1890–1968), Antons Rancāns (1897–1942), Jāzeps Rancāns (1886–1969); Latgales Darba partija apvienībā ar Latgales Zemnieku un mazzemnieku savienību (Apvienotā Latgales Darba partija un Latgales mazzemnieku un bezzemnieku savienība) – divus mandātus: Pēteris Kotāns (1887–1943), J. Trasuns; F. Trasuna izveidotā Latgales Demokrātu partija – divus mandātus: F. Trasuns, Francis Zeps (1899–2000)); Latgales Zemnieku partija – divus mandātus: brālēni Rubuļi, Vladislavs un Jānis Rubuļi (1893–1960). (Malahovskis, 2024, 104).

Jāatzīmē, ka, neskatoties uz to, ka nedēļu pirms vēlēšanām tika izziņots par F. Trasuna izslēgšanu no baznīcas, šajās vēlēšanās viņš bija septītais populārākais politiķis valstī, saņemdam 11 983 (Latgalē – 10 776) pierakstījumus no citu partiju sarakstiem (Skujenieks 1926, 8).

Uzreiz pēc 2. Saeimas vēlēšanām latgaliešu presē parādījās diskusijas par vienota latgaliešu bloka izveidi. Īpaši to aktualizēja laikraksts “Latgolas Vords”, nosaucot F. Trasunu par šķeltnieku, kurš metoties sociālistu apkampienos (Sabris 1925, 1). F. Trasuns vienā no pēdējām runām Saeimā akcentēja to, ka viņš neiet ne sociāldemokrātu, ne Latviešu Zemnieku savienības saitē, bet gan balso pēc savas pārlicības (LRSS. 2. Saeima, 1. ses., 754. sl.).

1925. gada 22. decembra sēdē F. Trasuns asi vērsās pret katoļu Baznīcas atsevišķu pārstāvju negodīgajām metodēm, lai iekļūtu Saeimā. To redzam izvilkumā no stenogrammas: “Tos faktus, kurus es minēju, es vēlreiz varu apstiprināt un tie fakti nav noliedzami, ka J. Rancāna un B. A. Kublinska grupa pie vēlēšanām ir nodarbojušies ar vekseļu ņemšanu un tātad pirkuši un pārdevuši balsis. (Sauciens pa kreisi: “Kauns!”).

Tā lieta nav noliedzama, ka Rancāna un Kublinska grupa ir brīdinājusi Latgales zemniekus, ka tie, kuri balsos par Latgales demokrātiem, tiks atšķirti no baznīcas. (F. Cielēns² no vietas: “Likuma pārkāpēji!”) [..]. Tie mācītāji, kas piederējuši pie Rancāna – Kublinska grupas, nav pieņēmuši pie kristīšanas to zemnieku bērnus, tāpat arī pie grēku sūdzēšanas, kas balsoja par Latgales demokrātiem. Šie fakti ir nenoliedzami un tos ne Kublinskis, ne kāds cits nevar noliegt [..]. (Saucieni pa kreisi: “Kauns, kauns! Īsts baznīcas kalps!” Zālē liels troksnis un svilpieni.)” (LRSS. 2. Saeima, 1. ses., 229. sl.)

Uz vairākkārtējiem F. Trasuna pārmetumiem gan J. Rancāns, gan B. A. Kublinskis atbildēja visnotaļ izvairīgi. B. A. Kublinskis no Saeimas tribīnes ziņoja: “Ja pirmo reizi es uz to nereagēju, tad tāpēc, ka es esmu apņēmis turēties pie taktikas uz Franča Trasuna personīgiem apvainojumiem nemaz neatbildēt.” (LRSS. 2. Saeima, 1. ses., 228. sl.)

Kritiskas piezīmes katoļu Baznīcas adresēja arī sociāldemokrāti. Ansis Rudevics (1890–1974) ziņoja, ka katoļu priesteri esot aģitējuši ne tikai no kanceles, kas ir aizliegts ar likumu, bet arī draudējuši nepiedot grēkus un nekrīstīt bērnus, ja nebalsos par viņu sarakstu: “Bez šaubām, ir jāpieņem, kaut formāli tas nav pierādāms, ka tas lielu iespaidu atstājis uz vēlēšanām [..] un lielā mērā arī uz Saeimas sastāvu.” (LRSS. 2. Saeima, 1. ses., 16., 17. sl.)

F. Trasuna pēkšņā nāve 1926. gada 6. aprīlī izraisīja pārgrupēšanos latgaliešu politiķu vidū. Kļuva redzams, ka viņa izveidotā Latgales Demokrātu partija un tās panākumi tiešām balstījās uz F. Trasuna personību. Pēc viņa nāves partijas palikušie līderi A. Dzenis un F. Zeps kopā ar Latgales Zemnieku partijas līderiem Jāni un Vladislavu Rubuļiem nodibināja Latgales Demokrātisko zemnieku apvienību. Savukārt Jezups Trasuns kopā ar Latgales Zemnieku partijas biedru Juri Pabērzu (1891–1961) izveidoja Latgales Progresīvo Tautas apvienību.

Nobeigums

Lielo politisko partiju skaitu 2. Saeimas vēlēšanās sekmēja Satversmes sapulcē pieņemtais liberālais vēlēšanu likums, kas pavēra iespēju viegli nodibināt politisko partiju, t. sk. veidot vēlēšanu sarakstus. Vēlēšanās par latgaliešu elektorātu sacentās arī četras ideoloģiski atšķirīgas Latgales reģionālās politiskās partijas.

2. Saeimas vēlēšanu fons Latgalē iezīmējās jau 1. Saeimas laikā. 1924. gadā savu darbību izbeidza Latgales Tautas apvienība. Partijas biedri (izņemot vadītāju Franci Kempu³ (1876–1952)) pievienojās Latgales Kristīgo zemnieku partijai. Savukārt kristīgo zemnieku līderis F. Trasuns pēc konflikta ar katoļu Baznīcas Latvijā vadību 1924. gadā nodibināja Latgales Demokrātu partiju.

Minētās izmaiņas, kā arī katoļu Baznīcas centieni panākt savu pārstāvju ievēlēšanu parlamentā radīja pretrunas. 2. Saeimas vēlēšanās Latgales katoļticīgo vēlētāju apziņā tika jauktas garīgās un laicīgās lietas, politika ar ticību. Neskatoties uz ietekmīgākās latgaliešu partijas – Kristīgo zemnieku savienības līdera F. Trasuna

² Fēlikss Cielēns (1888–1964) bija ievēlēts no Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas saraksta.

³ 1. Saeimā F. Kemps bija vienīgais no šīs partijas ievēlētais deputāts.

izslēgšanu no baznīcas pirms 2. Saeimas vēlēšanām, viņš joprojām palika viens no populārākajiem politiķiem valstī.

Vēlēšanu peripetijas pastiprināja arī latgaliešu partiju līderu politiskās ambīcijas un personiskās intereses, kā arī nesaudzīgā politisko oponentu kritika. Tas atstāja iespaidu ne tikai uz vēlēšanu rezultātiem, bet uz arī tālāko latgaliešu politiķu pārgrupēšanos. Pēc pēkšņās F. Trasuna nāves 1926. gada pavasarī beidza pastāvēt Latgales Demokrātu partija. Tādējādi 2. Saeimā izveidojās trīs latgaliešu grupējumi: Kristīgo zemnieku un katoļu partija, Latgales Demokrātisko zemnieku apvienība un Latgales Progresīvā Tautas apvienība.

F. Trasuna ekskomunikācijas jautājumā jāmin, ka dominējošie bija politiskie vadmotīvi – katoļu Baznīcas vadības centieni kontrolēt savus politiķus. F. Trasuns tika reabilitēts tikai 1998. gadā. Acīmredzot *Trasuna drāma* lielā mērā bija par pamatu tam, ka mūsdienu katoļu Baznīca aizliedz saviem garīdzniekiem tieši iesaistīties politikā, kā arī neiesaka politisko partiju nosaukumos lietot vārdu “kristīgs”.

Avotu un literatūras saraksts

- Broks, J. (1925) Par Trasunu. *Latgolas Vārds*, 16. sept.: 2.
- Br. (1925) “Demokrātu” pajēmīni. *Jaunō Straume*, 6. sept.: 1.
- Č. B. (1925) Vacajs Fr. Trasuns. *Latgolas Vārds*, 29. sept.: 3.
- Dzeņš, O. (1971) *Muna dzeive I*. Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba. 416 lpp.
- Fr. Trasuns (1924). Par ku es izastuju nu Krysteigu Zemniku Savineibas un frakcijas. *Zemņika Bolss*, 14. maijs: 1.
- Kr. (1925a) Myrūņu bolss. *Jaunō Straume*, 9. aug.: 2.
- Kr. (1925b) Vyss porodā. *Jaunō Straume*, 6. sept.: 1.
- Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums, LgKM Plg 4887.
- Latvijas Republikas saeimu stenogrammas (LRSS). 2. Saeima, 1. ses., 16., 17.228., 229. sl.
- Likums par Saeimas vēlēšanām (1922). *Valdības Vēstnesis*, 30. jūn.: 2–3.
- Ņiks. (1925) Politiski pļaguri. *Latgalits*, 17. sept.: 3.
- Sabris. (1925) Vai nūsadybynos Saeimā latgalīšu bloks. *Latgolas Vārds*, 11. nov.: 1.
- Skujenieks, M. (1926) *Latvijas Republikas Saeimas vēlēšanas 1925. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. 198 lpp.
- Širins, J. (1966) Latvīšu katōļu kongress Toronto, kur organizāta kōju dauzeišona. *Latgolas Bolss*, 17. dec.
- Tr. Jez. (1925) Kū varam gaidit nu jaunōs Saeimas? *Jaunō Straume*, 24. okt.: 1.
- Trasuns, F. (1925a) Gorigais banditizms. *Zemņika Bolss*, 5. aug.: 1.
- Trasuns, F. (1925b) Latgolas Krysteigus politiski principi. *Zemņika Bolss*, 26. aug.: 1.
- Bukšs, M. (1976) *Latgaļu atmūda: idejas un ceīņas*. Minhene: Latgaļu izdevnīceiba. 752 lpp.
- Cakuls, J. (2001) *Latvijas Romas Katoļu Baznīcas vēstures materiāli. XX gadsimts*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja. 888 lpp.

Malahovskis, V. (2024) *Mēs un viņi: latgalieši, baltieši un cittautieši starpkaru Latvijā. Latgaliešu lietas*. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija. 160 lpp.

François-Pierre Melon

Invention of a Tradition: the Communist *Subbotnik* of 12 April 1969 in the Latvian SSR*

Keywords: *subbotnik*, *talka*, LSSR, tradition, 1969

Summary

The few existing studies on Soviet *subbotniki* have mostly underlined their paradoxical nature: originally promoted by Lenin in 1919 as a “Great Initiative” of voluntary collective work, they soon became mechanisms of forced mobilisation, later declining and being mocked as hollow rituals under Brezhnev. Scholars such as A. Yurchak or Psikunov and Rakov proposed interpretations to explain how the phenomenon continued, though concluding on its ideological emptiness. Our hypothesis is that the communist *subbotnik* of 12 April 1969 in the Latvian SSR exemplifies not merely a late Soviet ritual, but an “invented tradition” strategically blending Soviet ideology with local cultural practices, particularly the Latvian *talka* (‘joint clean-up’), thus producing an event that was performative. To explore this claim, we rely on extensive archival research in the Latvian State Historical Archives, complemented by press sources, visual materials, and oral history interviews collected at Daugavpils University. The administrative unity of the republic provides a laboratory for precisely and exhaustively retracing the process of tradition invention. In less than a month, despite many other obligations, the Latvian activists could mobilise nearly one million people for collective working for free. But the authoritative mechanisms that made this performance possible were also those that embodied local solidarity, re-scripting its identity inside the union implying also reinforcing its own specificity and needs.

*This research was conducted as part of a doctoral contract with the Paris 1 Pantheon-Sorbonne University (Paris, France), under the supervision of François-Xavier Nérard within the laboratory SIRICE.

“Tradīcijas izgudrošana”: 1969. gada 12. aprīļa komunistiskais *subotņiks* Latvijas PSR

Atslēgvārdi: *subotņiks*, talka, Latvijas PSR, tradīcija, 1969. gads

Kopsavilkums

Nedaudzajos pētījumos par padomju sestdienas talkām (*subotņikiem*) tiek uzsvērts to paradoksālais raksturs: sākotnēji V. Ļeņins *subotņikus* pozicionēja kā brīvprātīgā kolektīvā darba “lielo iniciatīvu”, bet drīz vien tie kļuva par piespiedu mobilizācijas mehānismu. Brežņeva laikā *subotņiki* panīka. Zinātnieki A. Jurčaks, M. Piskunovs un T. Rakovs centās rast skaidrojumu, kā šī parādība saglabājās, taču secināja, ka tā ir ideoloģiski tukša. Pētījuma autores hipotēze ir tāda, ka 1969. gada 12. aprīļa komunistiskais *subotņiks* Latvijas PSR ir ne tikai vēlīna padomju rituāla, bet arī mākslīgi “izgudrotas tradīcijas” piemērs, kas stratēģiski apvieno padomju ideoloģiju ar vietējām kultūras praksēm, īpaši Latvijai tradicionālo talku, tādējādi radot performatīvu notikumu. Lai apstiprinātu šo apgalvojumu, tika veikti pētījumi Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā, ko papildina preses, vizuālo materiālu un mutvārdu vēstures interviju, kas savāktas Daugavpils Universitātē, analīze. Latvijas PSR administratīvā vienotība nodrošina iespēju precīzi izsekot tradīciju inovācijas procesam. Mazāk nekā mēneša laikā, neskatoties uz daudzām citām saistībām, Latvijas PSR aktīvisti 1969. gadā spēja mobilizēt gandrīz miljonu cilvēku, lai konkrētā sestdienā strādātu bez maksas. Taču šo eksperimentu padarīja iespējamu arī asociācija ar tradīciju, kas iemiesoja vietējo solidaritāti, pārveidojot tās identitāti Padomju Savienības ietvaros.

Introduction

“Comrades! Let’s work together as one man in the Saturday’s communist *talka*.”

No stranger can explain the mysterious meaning of this hieroglyph. First, because only us, working all together, can do as much as one. Then, it would be quite long to explain what the “subbotnik” is. It is known that the Saturday’s communist *talka* is a seventy-year-old tradition in the struggle against ruin. And if in 1918, this struggle against ruin only happened in the Moscow-Sortirovochnaya station, it is now all over the country. The same hidden meaning, only known to us, is found in our other slogans”. (Zadornovs 1989b)

This highly ironic article complements the opinion on *subbotnik* (Goleškova, Šagadaeva 2021) in “Subbotniks: From the Great to the Meaningless”. This paper opened the way to the study of one of the many objects too little known outside the former Soviet Union to attract attention, and too familiar to ex-Soviets to attempt to explain it. The authors therefore return to these 70 years of existence of the *subbotnik*, the “Great Initiative” of the workers of the Moscow-Kazan Sortirovochnaya (railway yard) depot, hailed as such by Lenin who tried to establish it as a new experience of collective work, on the scale of the whole Soviet Union, on the 1 May 1920. The ambition to forge a new ethic of labour was diverted into the forced industrialisation,

becoming one of the many techniques of over-mobilisation. Leonid Brezhnev's attempt to revive this practice in the 1970s is described as a failure, arousing at best a form of nostalgia, if not mockery and disgust at the constraint of simulating work on a day of rest. The authors thus accept the conclusions of a French sociologist R. Hervouet, who has worked on the permanence of this phenomenon in Belarus (Hervouet 2013), but highlight by contrast the ignorance of other Westerners. Similarly, the opening quote, extracted from an article first published in March 1989 in the Russian-language edition of the Latvian Komsomol, *Sovetskaya Molodež*, then translated into Latvian a month later for *Vaduguns*, the newspaper of the Communist Party of the Balvi (Latgale) district committee, skillfully and impertinently subverts the clichés of the Soviet press language (he can cite off the top of his head the name of the station where the mythical first *subbotnik* took place, but makes a gross mistake in the date, since it took place not in 1918 but on 12 April 1919) to underline its absurdity in the perception of an imaginary foreigner. It is thus a perfect illustration of the mechanics of authoritarian language described by A. Yurchak (Yurchak 2005) in his famous essay *Everything Was Forever Until it Was No More*, through the use of which those who lived in the Soviet period recognise themselves as “us/*naši*”. In the original English version of this book, the author deployed a battery of concepts from French studies at American universities to explain how these hidden meanings allow one to overcome the contradictions they contain, while in the Russian version of the work he tended rather towards the opposite approach of introducing the Russian-speaking public to Western conceptions based on these familiar realities. And these tools prove to be effective, employed also by Piskunov and Rakov (Piskunov, Rakov 2020; Piskunov, Rakov 2021) to explore using a more historical methodology the *subbotnik* tradition resumed in 1969 as an example of a late Soviet ritual, supported by varied materials and sources, from the newspaper *Pravda* to personal diaries, from Moscow to Novosibirsk. These authors repeatedly note the ineffectiveness of this working day, but they try to reach beyond the apparent absurdity of the phenomenon to understand why it still took place.

Indeed, it appears, on the one hand, that the definition of the *subbotnik*, even among the ex-Soviets, is not as clear and consensual as thought, that it has changed over time and space, but also that the event has always benefited undeniable success, at least in terms of formal participation, to the point that in some places it has survived the collapse of the Union, suggesting it was not held together solely by threat. This does not, however, lead to a conclusion that it is devoid of ideological substance, as might be suggested by studies which, in their attempt to offer a point of view that is both global and precise, tend to sacrifice one for the other. The Latvian field allows us to resolve this methodological problem, appearing both as a miniature version of the Union but also distinguished by its particular history. In Latvia, *subbotniki* were held during the year 1919 inspired by the first “Great Initiative”, not even in springtime (when Stučka's Soviet regime was still prevalent in the capital) but in autumn, and not in May 1920 when the Soviets had already lost the territory. *Subbotniki* reappeared in 1940 and afterwards with the post-war reconstruction, vaguely referred to as additional days of work for rebuilding the public space and equipment. The Sovietised Republic provided classic archival sources, governmental and party political institutions, as well

as press materials with a number of photographs and even filmed documentaries for the period under consideration. However, our problem also concerns issues of close relation to language, which leads us, in search for a definition that is both personal and collective, to take advantage of another local specificity which is the constitution of oral archives. Indeed, the fact of renewing a practice forged and experienced 20 years before adds a national dimension to the problem which justifies further specifying our concepts. Moving from ritual to invented tradition, as defined by E. Hobsbawm (Hobsbawm 1983), allows us to explain what, in its reinvention on 12 April 1969, makes *subbotnik* a successful performance in the Latvian Soviet Socialist Republic (LSSR).

The call from Moscow for youth initiative

Latvian political organisations already had a lot to accomplish in 1969, particularly in terms of celebrations. The specificity of Latvian history produced a delay for many Soviet foundations on its territory, which represented both a form of stigma for the republic, but at the same time an opportunity to demonstrate loyalty to the Union, a way to stand out in the calendar and attract the attention of other republics. Indeed, the bureau of the Central Committee of the Communist Party of Latvia (CC LCP, the highest authority, a restricted executive body, meeting once a month) made these events a priority. In minutes No. 105 of 3 January 1969 (in the documents from the Party archives funds (LNA LVA FPA 101. f., 33. apr., 19. l.), the first topic to be addressed was the celebration of the 50th anniversary of the establishment of the Soviet power in Latvia. Indeed, the first Soviet Republic of Latvia was proclaimed on 17 December 1918, with Pēteris Stučka as the head of its government, and a first congress of workers, peasants, and soldiers was held on 1 January, 1919. The wording suggests a continuity between this entity and the current regime, clearly erasing the twenty years of independence, which implies a reflection on the media coverage of this revisionist interpretation, the second point on the agenda. This is an example of the formulation of an authoritarian discourse in terms borrowed from Yurchak, but it did not take place in the 1950s following Stalin's death, a time when a movement from the very top of Latvian political organisations to negotiate greater autonomy had been harshly repressed during a purge that lasted from 1959 to 1962 (Loader 2018). Since then, Latvian activists have had to adopt a demonstrative attitude of their exemplarity, which is notably the issue of a second celebration of the 50th anniversary, that of the Komsomol of the Republic on the agenda of minutes No. 108 of 4 February 1969 (LNA LVA FPA 101. f., 33. apr., 20. l.). During this event, the youth organisation received in Riga with much *éclat* the delegations from all over the Soviet Union, which had already celebrated their respective anniversaries a year before.

In addition, the Republic also pursued the Soviet agenda, according to which the main deadline was the centenary of V. I. Lenin, scheduled for 22 April 1970. It was announced as a major event, and had a specific interpretation in the field of production. Indeed, it was the subject of two meetings of the CC LCP's activist body (a consultative body, bringing together, once a quarter, party members as well as representatives of bodies specifically concerned with the agenda), when workers, followed by peasants,

made “Socialist commitments for a worthy celebration of the 100th anniversary of V. I. Lenin” (LNA LVA FPA 101. f., 33. apr., 8. l.). The meeting did not hold a debate; the materials had been previously prepared, on the basis of which each production unit considered its possible participation, which were pooled and made official by the public announcement at this meeting. It was only after these commitments had been made that the idea of organizing a *subbotnik* appeared for the first time in an appeal published by *Komsomolskaya Pravda* and reprinted in *Sovetskaya molodež* (SM) on 15 February. It very symbolically presented as the initiative of a collective of workers (in fact Komsomols) from the Moscow-Sortirovochnaya depot who proposed to reproduce as a part of commemoration the “Great Initiative” on a Union-wide scale. Such an approach could have simply remained ignored — other excesses of zeal sometimes received no response, or were even reprimanded — but this one found a particular support in the Party, as revealed by another article in *Cīņa* (newspaper of the LCP) on 8 March about the Plenum of the CC of the CPSU. It revealed that the initiative was promoted there by V. Grishin, First Secretary of the Party of the Moscow City Committee and, above all, candidate for the Politburo. The success of the event then depended on the indirect approval of the candidate, and therefore became a major issue.

The question was therefore who should answer the call, determining the scale of the event as a tribute to commemorating Lenin, but whose merit belongs above all to the living authority who promoted it and thus benefits from its aura. The Komsomols responded, first from the “Lenin” Chemical Fiber Factory in Daugavpils on 28 February in *SM* No. 42, which gives an idea of the process by which a veritable race for enthusiasm unfolded:

“The floor is given to Vera Grabkova, Groupkomsorg of the “50 Years of Komsomol” unit. She is holding a newspaper in her hand. Everyone has probably read the letter from the Komsomol members of the Moscow-Sortirovochnaya station, but this call is now ringing out from the podium. “I propose to support this initiative. In memory of the 50th anniversary of the first *subbotnik*, which aroused such enthusiasm in Lenin, let’s also organise a *subbotnik* on the 12th of April!”

“Who is “for”?” asks Lina Stuklova, Komsorg of the workshop. “Unanimity! I propose calling all the young people in our factory to demonstrate with us that day...” The factory Komsomol committee approved the decision of the girls from the winding workshop and decided to ask the Gorkom to forward this “invitation” to all the grassroots organisations in the city.

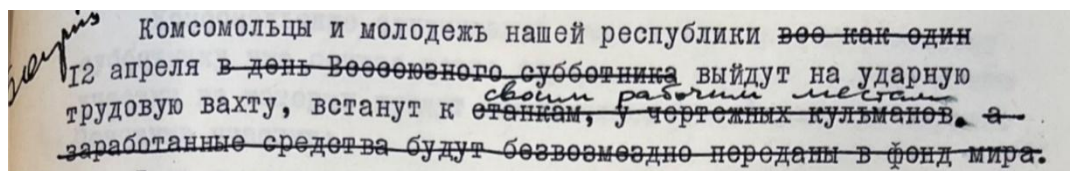
“And what’s wrong with you?” Vidavsky asks one of the activists, a tall, thin man, whose face suddenly darkens. “Lina beat us again...” We also discussed it in secret at home and decided to organise a *subbotnik*. We were supposed to take the decision at the meeting the day after tomorrow. I thought it would be a “surprise”...“You need to think faster!” Lina sneers.” (Pletikos 1969)

In the profusion of disordered proposals, there was certainly a media narrative that portrays enthusiasm and spontaneity, but behind it systematically lie relations of “political loyalty” (Piskunov, Rakov 2021). A first synthesis in Latvian comes from the CC of the Komsomol of the Republic in *Padomju Jaunatne* No. 52 of 14/3/1969 “Visi uz komunistisko sestdienas talku!” which states that “for a long time, from the first days of the existence of Soviet power, “Saturday work” and “youth” have been

inseparable.” Indeed, it should be noted that the decree generalising the 5-day work week with 2 days of rest was only published in March 1967. Until then, the main obstacle to the organisation of *subbotniki* was that Saturday was a working day. The article reviews various examples of initiatives across the Soviet Union and suggests “transferring the money earned to the heroic fund for peace in Vietnam.” However, the connection with the preparation of Lenin’s centenary calls for even greater ambition.

Legacy and obsolescence of the over-mobilisation regime

At its meeting on 1 April, the CC LCP bureau in its decision “On the running of *subbotniki*, celebrating the 50th anniversary of the 1st communist *subbotnik*” (LNA LVA FPA-101. f., 33. apr., 36. l., 22. lp.) indicated that the event is taking another dimension which requires the Party’s leadership. The main correction made to the Komsomol synthesis lies in the clarification that the profits collected will be allocated to the “fund for the accomplishment of the five-year plan”, but it also indicated more generally that the appeal now concerned all workers and not only the Komsomol members, while specifically targeting “the collectives of industry and construction, collective farms and state farms, the city and region of Riga”. The fact that it did not mention the initiatives of other localities, notably those of Latgale which have shown themselves to be particularly enthusiastic, reveals the symbolic importance attributed to the capital of the Republic and sounds like a call to order. The response was not long in coming: a telegram was sent on 3 April by the CC of Latvian Komsomol directly to the CC of the Moscow Komsomol which provided a detailed summary list of the various planned actions. On the draft of this document (picture 1) there appear eloquent corrections which attest to a concern for the wording¹:

1. Picture. Source: LNA LVA FPA-201, f., 4. apr., 87. l., 55. lp.

Therefore, the youth organisations no longer had control over the situation; they had to act under the supervision of the Party, and also in concert with the authorities of the productive apparatus, factory directors and heads of kolkhozes and sovkhoses, in a typical Soviet political campaign mode, the *štab*. This term literally means headquarters, it designates the meeting of representatives of these three institutions at the most local level of the production unit, responsible for executing the organisation of a specific task. The *štab* may possibly have a dedicated room or space, which was

¹ “The Komsomols and youth of our Republic as one, on the 12th of April –day of the all Union subbotnik, will go to perform shock work on the machines and drawing boards* at their workstations* and the funds collected will be paid into the peace fund”

supposed to dissolve once the task is completed. It is on this mode of execution that the effectiveness of the mobilisation particularly depended.

Indeed, First Secretary of the CC of the LCP, Augusts Voss gave a glowing assessment of the event on the very evening of 12 April. In this document, he stated little about the organisation, although he mentioned the central role of these “operativnye štaby.” However, he claimed a participation of 900,000 people, which is equivalent to more than two-thirds of the working population, an impressive figure for an event organised in less than a month. His interest, however, seemed to be more focused on the 360,000 “real” workers, providing a day of free labour whose total value was estimated at 16 million roubles. His interpretation was guided by the filter of commitments for a worthy celebration of Lenin’s centenary for the fulfilment of the five-year plan; he particularly emphasised the 10 to 20% increase in productivity compared to usual quotas. He also made a point of indicating the two most important factories in Riga, VEF where 14,000 workers are said to have participated, and REZ, but also some 17,000 railway employees and 20,000 employees of 47 enterprises under the Ministry of Food Industry, students from the Proletarsky district of Riga who came to work on the construction sites of the “Rigastroy” trust in the historical city center of the capital, the Kirovsky district. The only example outside the capital that was directly cited is the kolkhoz “30 years of October” in the Rezekne district, confirming a centralising tropism. Above all, it would seem that the document was produced at 6 p.m.; even imagining the office of the First Secretary overwhelmed by hundreds of phone calls from all over the country, these estimates cannot be considered as a reliable and detailed survey taking into consideration all the factors and in particular the costs of starting production excluding wages, but rather as a prescription, recording the political success of the day.

A second report for the department responsible for monitoring the implementation of the decisions of the Bureau and the Secretariat of the CC of the LCP, produced by the instructor of the Department of Industry and Transport D. Mitenberg with a little more hindsight, on the following 2–3 May, confirmed and even slightly increased the figures regarding participation, announcing a total of 925,000, of which 475,000 worked at their own workplaces. It did not, however, provide figures for the overall value of production, but did list some results that are far from equivalent: a harvest of 977,000 roubles in cash, and the production of “various appliances for an amount of 54,800 roubles, agricultural machinery for 132,500 roubles, furniture for 105,000 roubles, 28,600 pairs of leather shoes, 22,100 pairs of rubber shoes, 1,000 washing machines, 92 domestic refrigerators and many agricultural products” (LNA LVA FPA-101. f., 33. apr., 75. l., 375. lp.). These data support the position of Goleškova and Šagadaeva (Goleškova, Šagadaeva 2021) that, despite Augusts Voss’s concerns and the considerable mobilisation effort, the profitability of this day was far from being as interesting as hoped. There are plenty of reasons to believe that the “funds for the fulfilment of the five-year plan” do not constitute a separated fund from the ordinary accounting of state enterprises, to which workers can contribute directly in cash. The ideal of a day of collective work thus being transformed into a new tax to which everyone was kind of obliged. It is also interesting to note that most of the reports

of the Komsomol organisations on the celebration of Lenin’s centenary neglect to mention the *subbotnik* (LNA LVA FPA 201. f., 5. apr., 34. l.). This, however, amounted to adopting the First Secretary’s definition and ultimately neglecting what constituted the essential experience of this day on the ground for those who actually contributed to it.

Ambivalent political effects under a traditional skin

While it is reasonable to doubt the economic effectiveness of the initiative from a planning perspective, the fact remains that the *subbotnik* experienced a revival in 1969, successfully establishing itself as a Soviet tradition, including in Latvia, where participation data were similar in the subsequent years. Voss’s report already suggested some explanations for this success, describing the event as “a bright holiday of labour (...) covered in the national and local press, and with visual propaganda.” A new ambition is revealed behind this very conventional statement: the *subbotnik* moves from spontaneous enthusiasm to an organised labour celebration. This idea is further reinforced by the concluding sentence of the document: “Workers of several enterprises proposed organising a mass communist *subbotnik* every year.” This is an obvious example of Hobsbawm’s claim about repetition being one of the constituent elements of tradition (Hobsbawm 1983, 1-14). Significant resources were deployed to support this process, including a normative discourse widely disseminated in the press, but also the creation of posters and placards that reinforced the identification of the event with other celebrations, as for example represented in the photograph of artists A. Lāce and A. Zubrovičs from the aesthetic technique department of the Riga Electrical Component Manufacturing Plant (RER) painting placards on 10 April in preparation for the event (picture 2).

2. Picture. A. Lāce and A. Zubrovičs painting placards.
Source: Latvian Audio-Visual Archives, LNA KFFDA-F1-4 45101.

The documentary newsreel “Padomju Latvia No. 10” of April 1969 (LNA KFFDA-8-2-2391) opens its presentation of the *subbotnik* with an orchestra playing for the workers (2:35)². The use of music is also part of the strategy of creating an exceptional moment, of associating positive emotions with this workday.

These efforts to warm the atmosphere also highlights another major aspect of the *subbotnik* practice as a social performance. The majority of participants in this day were in fact those who did not contribute to their regular workplaces, but who went to perform other, more manual tasks. The documentary also shows some examples of this, symbolically in the sequence at Šķīrotava (between 2:40 and 5:00), a railway yard south of the capital; the various clothing, railway workers’ uniforms, but also women dressed in corporate clothes, probably secretaries, and others more casually dressed, men in tank top and others in white-collar suits; horizontal work is staged on this same area of the railway yard. The situation is comparable to the housing construction sites of Ventpils (6:30). Voss’s report also mentioned this aspect regarding the REZ factory: “The management staff carried out significant work in the supply areas, in the storage of raw materials and furniture, as well as in cleaning the grounds and premises. Many retired factory veterans also took an active part in the *subbotnik*.” The *subbotnik* was an opportunity to represent one’s place in society, to demonstrate one’s social utility. In this sense, it also gave visibility to those usually excluded from the world and representations of labour: retirees, but also children and those who worked to look after them. While it promoted a particularly rigid and anachronistic picture of work, it also revealed, in practice, the full diversity of activities that were useful to the community, in the public sphere. Ultimately, the core of this experience consisted of cleaning, maintenance, and environmental beautification work. Voss mentioned some 120 000 people active in the streets of Riga on this day. As for the LNA KFFDA’s collection of *talka* photographs from 1940 to 1990, the vast majority of the 300 pictures depict outdoor activities, especially of those taken before 1969.

This aspect finally allows us to raise a problem that lies in the translation of the term *subbotnik* into Latvian. After twenty years of independence, the country did not join the Soviet Union of its own free will, nor through a revolution of the proletarian masses, but through a military invasion. Latvians were thus abruptly introduced to the Soviet way of life, and then rediscovered the existence of *subotņiks*, as spelled in the newspapers³. However, this transcription disappeared after the war, gradually replaced by the term *talka*. Its definition in the *Tezaurs* remains very generic:

“To perform joint work voluntarily, without remuneration (usually by invitation) to provide assistance (to a person, a household, etc.). The name refers to an invitation to a neighbour to work together on a farm, where, at the end of the work, the host offers the participants drinks, and the hostess a hearty feast, during which songs and a social gathering with dancing and games take place.” (Talka)

² LNA - KFFDA-F8-2-2391, these newsreels were shown in cinemas before the movies.

³ Based on a keyword search in the Periodika.lv database, which contains a significant portion of the press from this period, 40 occurrences between 1940 and 1941.

To grasp the full richness of the connotations to which this term refers, the use of archives compiled by the Oral History Center of Daugavpils University (DU MV) proves particularly illuminating. This term appears in around forty interviews, which confirm the major elements of the previous definition (agricultural work, mutual aid, conviviality). However, its meaning is more precise: it refers to an ancient tradition in the Baltic region, but also in parts of western Russia and Ukraine, under the term *toloka*⁴, linked to the specific climatic conditions of spring in continental areas, when the melting snow allows the land to be reclaimed, which then requires a significant increase in labour force. Talka is thus often associated with the potato harvest in June (DU MV: 126), or with the brewing of beer (DU MV: 774, 847, 970, 1042). Furthermore, the interviews reveal an active uptake of this tradition under the Ulmanis regime, a period in which the talka was directly associated with the celebration of Jāņi (summer solstice, DU MV: 82, 131, 820):

“In my childhood, back in Ulmaņa times, there were always those *talka* work parties. Always somewhere in the family, before Jāņi, there were those *talka* gatherings. Because there was always a threshing floor, well, to take care of the consequences of the work, you know. So they would bring manure from the cowshed to the threshing floor before Jāņi, because the cowsheds were deep. And then they would always organize *talkas*. So at Jāņi, somewhere in the family, there was a *talka*. That’s how they celebrated. They’d spread manure, bring straw to fill the cowshed, a proper layer of straw. And then, there was the shouting and drinking, always bringing beer and cheese. And the young boys and girls, they would play with the girls in the straw [*narrator laughs*]. And [*narrator clears throat*] first, they would go to the pond to wash, and then there would be splashing with water and pulling and the boys would tease the girls. (...) That went on until, until the German times, that was during Latvia’s independence, and then they partied all night. And yes, they burned the Jāņi bonfires and jumped over [the fire], and all sorts of games and dances. Earlier, the youth would do a lot of games [*narrator clears throat*]” (DU MV: 82)

It therefore appears that this choice to translate the *subbotnik* is a mistake, or even a falsification. It must, moreover, systematically be completed with the adjectives “sestdienas” or “komunistiskas” to be understood in this sense. However, the characteristic elements of the renovation of *subbotnik* as undertaken in 1969 demonstrate an attempt to bring the two traditions together, or rather to assimilate the positive image of the Latvian practice in order to blend it into the communist tradition.

Conclusion

It was not until *Perestroika* that the term *subbotniks* reappeared in the press, for example in the introductory quote to this article. At that time, environmental activists began to reclaim the *talka* form to raise awareness of local patrimony, and it was therefore important to re-establish the distinction with the Soviet tradition. The attempt at fusion, however, had effective results, and the *subbotnik* experienced a certain dynamism during the period of late socialism due to its ability, borrowed from local tradition, to stimulate convivial social relations through a useful activity. To endure, a

⁴ This term is used in Russian, at the same time as that of *talka* in Latvian, in the interview DU MV: 648.

ritual must have efficiency; it can only survive by renewing its meaning when confronted with different contexts. The *subbotnik* was experiencing a resurgence precisely because of its ability to meet the needs of the Soviet authorities, on the one hand, as a Leninist tradition. It thus fulfilled all the functions described by Hobsbawm (Hobsbawm 1983, 9): representing social cohesion, legitimising institutions, enabling socialisation through the inculcation of value systems and codes of conduct. The particularity of the *subbotnik* as a tradition was the recognition that it was invented, but the 1969 version could rely on the myth of the “Great Initiative” and even more draw on a more ancient tradition, allowing communism to be naturalised by inscribing it in this immemorial temporality. If the principle of unpaid labour may appear absurd at a first glance, at least experienced as an additional constraint by its contemporaries, its restoration in fact operates a discreet movement of affirmation of collective work in the service of the common interest – which is not devoid of ideological meaning, but turns out by this very fact to reinforce the gap with the authoritarian discourse that nevertheless made it possible.

Source and literature list

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (hereafter – LNA LVA), Partijas arhīvs (hereafter – FPA), 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja), 33. apr., 8. l., (Zasedaniya respublikanskogo partinogo aktiva I-XII/1969), 47 p.

LNA LVA-FPA, 101. f., 33. apr., 19. l. (Zasedaniy byuro centralnogo komiteta KP Latvii I/1969), 88 p.

LNA LVA-FPA, 101. f., 33. apr., 20. l. (Zasedaniy byuro centralnogo komiteta KP Latvii, II/1969), 160 p.

LNA LVA-FPA, 101. f., 33. apr., 36. l., (Podlinniki postanovleniy k protokolam zasedaniy byuro CK KP Latvii IV/1969), 161 p.

LNA LVA-FPA, 101. f., 33. apr., 75. l., (Materialy otdelov po snjatiju s kontrolja postanovleniy Byuro i Sekretariata CK KP Latvii za 1969 god) 375 p.

LNA LVA-FPA, 101. f., 33. apr., 78. l. (Dokumentalnie materialy po voprosam partiyno-organizacionnom, komsomol'skoy, profsoyuznoy raboti i organov narodnogo kontrolya I-XII/1969), 187 p.

LNA LVA-FPA, 201. f. (Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības Centrālā Komiteja), 4. apr., 87. l., (Perepiska s CK VLKSM, I-XII/1969), 142 p.

LNA LVA-FPA, 201, 5. apr., 34. l., (Raporta po slučayu 100-letiya so dnja roždeniya V.I. Lenina IV/1970), 119 p.

Pletikos, E. (1969) Vhod razrešon vsem. *Sovetskaya Molodež*, 28 fevralya.

Ot iskr velikogo pochina! (1969) *Sovetskaya Molodež*, 15 fevralya.

PSKP MKP plēnoms. (1969) *Cīņa*, 8. marts.

LNA LVA-Kinofotofonodokumentu Arhīvs (hereafter – KFFDA), 1. f., 4. apr., 45101, Fadejevs, Je., (1969). Rīgas elektromašīnbūves rūpnīcas mākslinieki gatavojas komunistiskajai sestdienas talkai (negatīvs)

LNA-KFFDA, 8 f., 2. apr., 2391, Mass, V., dir., (1969) Padomju Latvia, No. 10. (kinožurnāls).

Collection of the Oral History Centre of Daugavpils University (DU MV), K. A. life-story, interview recorded in Vabole, Daugavpils rajons, 2/VII/2003. The record of the interview (1 tape, 75 minutes, in Latvian) is kept in the archives of the Oral History Centre at Daugavpils University, catalogue No. 82

Goleškova, O., Šagadaeva, O. (2021) Subbotniks: from the great to the meaningless (the evolution of the Soviet labor phenomenon), *Labor History*, No. 62(2): 148-165 ;

Hervouet, R. (2013) La tradition soviétique des *subbotniki* dans la Biélorussie de Loukachenko, *Revue Russe*, No. 41(1): 25-36

Hobsbawm, E. Ranger, T., ed., (1983) *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, VI, 320 p.

Lenin, V. I. (1919) Velikiy pochin (O geroizme rabochih v tylu. Po povodu kommunisticheskikh subbotnikov) 28/VI

Loader, M. (2018) A Stalinist Purge in the Khrushchev Era? The Latvian Communist Party Purge, 1959-1963, in *The Slavonic and East European Review*, Vol. 96, No. 2: 244-282

Piskunov, M. O., Rakov, T. N. (2020) Kommunisticheskyi trud? subbotnik mezhdru pozdnesovetskim ritualom i ekologicheskoy praktikoy, *Vestnik Surgutskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, No. 6(69): 113-120

Piskunov, M. O., Rakov, T. N. (2021) Pozdnesovetskie subbotniki: ot produktivistkoy utopii k ritualam politicheskoy loyāl'nosti, *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. *Istoriya*, No. 73: 31-40

Yurchak, A. (2005), *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton University Press, 352 p.

Zadornovs, M. (1989_a) Taynyi smysl. *Sovetskaya molodezh*, 11. marts.

Zadornovs, M. (Zinkovska, I. tulk.) (1989_b) Dīvainā jēga. *Vadunguns* (Balvi), 1. aprīlis
Talka. *Tezaurs*, <https://tezaurs.lv/talka> (15/VIII/2025)

Olaf Mertelsmann

What Do We Learn from the Official Statistics of the German Occupation Authorities in Estonia during World War II?

Key words: World War II, Estonia, German occupation, official statistics, economic history, social history

Summary

Like concerning other occupied territories, the Germans published regularly statistics about occupied Estonia for internal use during 1942–1943. This paper is mainly based on those published statistics and additional literature. The data itself are of a high-level quality, sometimes even exceeding the data quality of the interwar statistics and definitely more reliable than the Soviet statistics from the Stalin period. Nevertheless, due to wartime censorship there were many blank spots, for example, transport or the war industry. The detailed statistics were used for a more efficient exploitation of the country, controlling and guiding prices, costs, output, use of raw materials, fuel, etc. As indicated by mortality data, this exploitation led to severe austerity and an increase of the mortality rate of the civilian population due to malnutrition and infectious diseases by approximately one third in comparison to the late 1930s, that is a dramatic increase. Excess mortality caused by German economic policies numbered approximately 15,000 deaths during the period of occupation. As demonstrated by the data, one main target of exploitation – agriculture – faced a severe decline in output. Thus, the German policy of economic exploitation without offering enough incentives failed. The Germans could seize a large share of the cake at low costs, but the cake was much smaller than in peacetime under market conditions.

Ko uzzinām no vācu okupācijas iestāžu oficiālās statistikas Igaunijā Otrā pasaules kara laikā?

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, Igaunija, vācu okupācija, oficiālā statistika, ekonomikas vēsture, sociālā vēsture

Kopsavilkums

Tāpat kā attiecībā uz citām okupētajām teritorijām, vācieši 1942.–1943. gadā regulāri publicēja statistiku par okupēto Igauniju. Pētījums balstīts uz statistikas datiem un papildu literatūru. Statistikas datu kvalitāte ir augsta, dažkārt pat pārsniedzot starpkaru perioda statistikas datu kvalitāti, un minētie dati ir ticamāki nekā padomju

statistika staļinisma periodā. Tomēr kara laika cenzūras dēļ bija daudz “tukšu” vietu, piemēram, transportā vai kara rūpniecības sadaļā. Detalizētā statistika tika izmantota Igaunijas efektīvākai ekspluatācijai, kontrolējot un vadot cenas, izmaksas, ražošanu, izejvielu un degvielas izmantošanu utt. Šī ekspluatācija izraisīja stingru taupību un civiliedzīvotāju mirstības līmeņa pieaugumu nepietiekama uztura un infekcijas slimību dēļ – par aptuveni vienu trešdaļu salīdzinājumā ar 20. gadsimta trīsdesmito gadu beigām, kas ir mirstības dramatisks pieaugums. Vācijas ekonomiskās politikas izraisītā pārmērīgā mirstība okupācijas laikā sasniedza aptuveni 15 000 nāves gadījumu. Kā liecina dati, viens no galvenajiem ekspluatācijas mērķiem – lauksaimniecība – saskārās ar ievērojamu ražošanas apjoma kritumu. Tādējādi Vācijas ekonomiskās ekspluatācijas politika cieta neveiksmi. Vācieši varēja iegūt lielu daļu par zemām izmaksām, taču dalāmā “kūka” bija daudz mazāka nekā miera laikā tirgus ekonomikas apstākļos.

Introduction

During the German occupation of Estonia, like in other occupied German territories, a series of statistical publications appeared, consisting of one annual statistical report (*Statistischer Jahresbericht 1942*) and 15 issues of a monthly statistical report (*Statistische Monatshefte 1942; Statistische Berichte 1943*), which, however, were sometimes published in double or even triple issues. There were only ten publications in total, but these were marked “For official use only”. The annual report was a simple, duplicated typewritten manuscript, while the monthly reports were printed regularly. However, the material was mostly compiled by Estonian statisticians, who in some cases continued old time series and in others processed the incoming data according to German regulations.

These publications are bilingual, Estonian-German, to enable both German and Estonian administrative staff to access the content. However, the title clearly indicates which language is the primary language. The annual report has only a German title, while the monthly reports have the German title on the cover and inside, with the Estonian title appearing only inside. The publisher of the monthly reports, the “Generalkommissar in Reval,” is only mentioned in German. Even the name of this periodical publication differs in the two languages. “Statistische Monatshefte für den Generalbezirk Estland 1942” means something completely different from “Eesti Statistika Kuukiri.” In the first case, it is a statistical publication for part of the German sphere of power, namely the General District of Estonia of the Reichskommissariat Ostland. In the second case, it refers to a series of publications by the Estonian Statistical Office in the interwar period, and the name suggests that Estonia is some kind of an independent or autonomous territorial unit. Something similar happened the following year, when the publication was called “Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland 1943” in German, but “Eesti Statistika” in Estonian. Once again, one language referred to part of the German sphere of domination, while the other referred to a series of publications from the interwar period, creating the illusion that Estonia had some semblance of independence or autonomy.

A good example for the style of these publications are the introductory words of the General Commissioner for the very first statistical publication of the German occupation period:

“FOREWORD

The German civil administration has been tasked with healing the wounds inflicted on the population and economy of Estonia by Bolshevik terror and, through tireless reconstruction work, leading this country toward a better future. To this end, it is essential to obtain an accurate picture of the productive forces in their current state and their direction of development. This is the purpose of the Monthly Statistical Reports for the General District of Estonia, which report on developments in all areas of political and economic life.

I hope and wish that the work of the Statistical Office will continue to provide all the necessary documentation to the leadership bodies involved in the reconstruction.

THE GENERAL COMMISSIONER IN REVAL

Litzmann [signature]” (*Statistische Monatshefte* 1/2 1942, 3).

Here, Karl-Siegmund Litzmann, head of the German civil administration, addresses primarily his German employees and secondarily his Estonian employees who understand German well enough. However, it is not even considered necessary to translate this introductory statement. Litzmann provides the official propaganda version – Estonia must be rebuilt and led into a better future, and good statistics are necessary for this. In any case, it is important that the German civil administration takes the lead. The reconstruction is carried out by various leadership bodies, meaning, of course, German authorities. There is no mention of an “Estonian administration” or of a “Self-Administration,” because the Germans are in charge, even though Estonians make up the majority of the staff. It is interesting that there is no mention of the war. It seems logical that any post-war plans would not be discussed publicly. In summary, Litzmann promises reconstruction and a better future.

So, taking a closer look at these published statistics, we must bear in mind that there is always a propaganda message that may have nothing to do with the reality described by the data presented. These publications are bilingual, with German as the dominant language. They contain several short descriptive articles about Estonia, mostly of an explorative regional nature, many of which have not been translated into Estonian, as well as extensive statistics from various fields. However, businesses important to the war effort and railway statistics are excluded (*Statistischer Jahresbericht* 1942, 112; *Statistische Monatshefte* 1/2 1942, 7). The population statistics did not include Germans who had moved to Estonia, prisoners of war, or war refugees (*Statistischer Jahresbericht* 1942, 19), nor did they include German soldiers or concentration camp prisoners. Only the civilian population of Estonia was represented. Most of the short articles were apparently written by Estonians, as they demonstrate a high level of knowledge of local conditions and make use of Estonian-

language literature. These articles were apparently translated and edited. Only one short article is credited to its German author (Boustedt 1943). The statistical material was also compiled by Estonians, but not always thoroughly proofread. The German text contains typical Estonian errors and neologisms, e.g. “Im Manuskript gedrückt” (gedruckt); “Klassenkomplekte” (Klassen); “Zusammenkaufszentralen” (Ankaufszentralen) (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 2, 21, 53), or “Ingerländer” (Ingermanländer) (*Statistische Monatshefte 3/4 1942*, 67).

It seems clear that one must deal with those statistical publications with a certain amount of source criticism. However, they are the best statistical sources we have for the German occupation apart from unpublished data in archival sources. Since they were for internal use only, it is not realistic that figures were willfully exaggerated. Because of the character of the sources, quantitative methods and tools from economic and social history help to understand them. It is also possible to draw some comparisons with other Nazi occupied countries.

Why should these statistical publications be examined more closely as a source? The potato yield per hectare in 1942 hardly provides any important insights. Of course, this paper does not aim to compare and analyze endless statistical tables or examine long series of figures. However, the Statistical Office of the German Reich was a pioneer in its field, and statistics were an important tool for the Third Reich in steering the economy (Tooze 2001). The published statistics represent only an excerpt from the data collected for the German authorities. Not only are war-related businesses and the railways missing, but also, as mentioned above, soldiers, refugees, and prisoners. There is no information on imports or exports, prices are only listed in a few places, etc. Nevertheless, these dry figures can give us some insight into the economic and social history of the period of German occupation from 1941 to 1944. Even though Litzmann promised reconstruction and a better future in the above quote, from the occupier’s point of view, it was far more important to mobilize and exploit Estonia for the war effort. In this context, it is important to ask whether the focus was more on mobilization or exploitation.

The period of German occupation has now been relatively well researched (Myllyniemi 1973; Isberg 1992; Mertelsmann 2005; Hiio et al. 2006; Maripuu 2012). Among the authors mentioned, Alvin Isberg goes into greater detail on economic and social issues. A subchapter of a monograph deals briefly with the economy in German-occupied Estonia (Mertelsmann 2024, 74–81). Martin Klesment shortly describes the activities of the statistical authorities during this period (Klesment 2007, 23–24). Of course, there are other essays and memoirs from the Estonian emigration community, but most of them are now outdated. It remains to be said that we still know relatively little about the social and economic history of Estonia during those years.

The field of economic history of the Third Reich and also of the occupation economy has been researched relatively thoroughly in recent decades (Barkai 1988; Kroemer et al. 1988/1999; Overy 1994; Overy et al. 1997; Kay 2006; Tooze 2006; Buchheim, Boldorf 2012; Klemann, Kudryshav 2012, Tönsmeier et al. 2021; Boldorf, Scherner 2023). In other words, we know relatively well about the economic conditions and mechanisms of German occupation. If we combine this knowledge with published

statistics, we may be able to gain some new insights into the economic and social history of Estonia during this period.

First impressions

Statistics from the interwar period were continued in many areas, especially agriculture. Industrial activity was documented on the basis of monthly reports, some of which were very detailed. A registration of the population based on the registration of civilian residents was carried out on 1 December 1941, and other demographic data is also available. There are data on wages and prices, energy consumption, and transportation, but not on railways. Previous years are sometimes given for comparison, but data for 1941 are rarely available. This is because extensive statistical material covering the last two years was evacuated by the retreating Soviets (Klesment 2007, 23). All in all, these publications appear normal at first glance – apart from the German imperial eagle with the swastika on the title page of the monthly reports, of course – and are partly reminiscent of the pre-war statistical publications, with the difference that German has replaced French and is now the dominant language.

We also learn something about culture. In the 1941/1942 season, 731,014 people went to the theater, paying an average of 1.14 Reichsmark (RM) for a ticket, which was subsidized by 0.72 RM. The theaters employed 1,133 people and were operating at 90.7% capacity (*Statistische Monatshefte* 9/10 1942, 226). The cinemas were also well attended. From 1 October 1941, to 30 September 1942, the 13,229 seats were used by 5 million visitors, corresponding to a capacity utilization of 74% (*Ibid*, 227). Even the number of bicycles – 123,022, is reported (*Ibid*, 264). The German social security system was also extended to Estonia, and the attentive reader will note that by the end of 1941, a total of 95,557 employees and workers in Estonia were already covered by this system and were entitled to sickness, maternity, childbirth, and funeral benefits, which were also paid out, amounting to more than 390,000 RM in two months (*Statistische Monatshefte* 5 1942, 143).

At first glance, the figures seem normal – after all, it is wartime. The Germans are even concerned about subsidies for Estonian theaters, the cinemas are full, the blessings of the German social security system have arrived in Estonia, and even bicycles are being counted. But this is only part of the story. Turning the page after reading about social security, one is confronted with the production value and total wages in Estonian industry in February 1942. Goods worth RM 10.289 million were produced, while the total wage bill amounted to RM 2.649 million (*Ibid*, 144–145). The wage share varies from industry to industry and depends on whether expensive machinery is used, how much the raw materials cost, and how high the overall investments were. A wage share of a quarter indicates a technology company with high investment, machinery, and material costs, such as a submarine and warship shipyard during World War I (Mertelsmann 2003, 126–134). Given the structure and technology of Estonian industrial companies at the time, which included even small businesses with only five workers (Klesment 2007, 23), this low wage share means only one thing: workers were massively exploited. Apart from oil shale processing, which was not included in these statistics, there were virtually no capital-intensive, technologically

advanced industrial companies with a low wage share in Estonia. So, delving deeper into these statistics from the German occupation, one may expect to gain a much clearer picture of the reality of that time.

The occupiers at work

Right at the beginning of the first statistical publication, under the heading “Statistical organization and tasks in Estonia,” there is a short article describing precisely this. It begins as follows:

“Immediately after the liberation of Estonia, reconstruction work began in all areas of life. The systematic implementation of this required a comprehensive overview of the initial situation. It was necessary to organize statistics as quickly as possible. In doing so, it was possible to draw on some of the materials from the former Statistical Office. However, much of the work of the newly established statistical authority for the General District of Estonia had to be adapted to the new requirements. The standardization of statistical work achieved by the statistical convention in the Baltic countries had to be further improved in line with the special circumstances of the Ostland. The most important result of these efforts is the introduction of monthly reports on the activities of industrial enterprises based on the regulations of the Reich Commissioner for the Ostland. Further efforts are aimed at improving the comparability of statistical data in the Ostland with German state statistics by standardizing nomenclatures, survey dates, and terms. It is also necessary to include some aspects of economic and cultural life that have not been taken into account so far in the statistical coverage” (Statistische Monatshefte 1/2 1942, 8).

We read again about the motive of reconstruction, but also about the need to adapt to the new circumstances and to standardize statistics with the framework conditions of the Reichskommissariat Ostland and the German Reich. New data had to be collected. But what was so special about the Ostland? From the German perspective, the Baltic states had ceased to exist as independent states in 1940; they had become part of the Soviet Union, and Soviet statehood was no longer recognized. The Reichskommissariat Ostland was therefore a region that had been released for German rule without any consideration for occupied states, their citizens and their governments. The Estonian branch of the administration, on the other hand, had virtually no say in economic matters (Isberg 1992, 59–60). The article quoted above then goes on to describe the tasks of statistics.

In occupied Western Europe, there were three main ways that Germany exploited these economies. Firstly, the Germans charged excessive occupation costs. Under international law, an occupied country has to pay for the costs of occupation, but the Germans’ bill was way too high and ate up a big chunk of the occupied country’s tax revenue. Secondly, exports to Germany were settled via a clearing account, and the German side accumulated enormous debts that were never paid. Thirdly, German soldiers were paid with Reichskreditkassenscheine (Reich credit banks notes), which had to be pre-financed by the national central banks. The Reichsbank was supposed to compensate for this later, but this only happened in part (Buggeln 2023, 654–655). These courtesies were not necessary in the Reichskommissariat Ostland, as the

Germans were able to cover the costs of occupation directly from the countries; there were neither governments nor central banks. It is also likely that there was no separate clearing account for the General District of Estonia. Nothing was settled. The export of goods or even forced laborers could simply be enforced. The way was clear for virtually unlimited exploitation. Furthermore, in Western Europe, the economy was largely in private hands. In Estonia, during the first year of Soviet rule, with the exception of small businesses and agriculture, large parts of the economy, e.g. cooperatives, had been nationalized or placed under state control (Mertelsmann 2024, 35–74). This gave the Germans more direct access to local resources.

The actual attitude of the Germans toward economic policy in the occupied Soviet Union is formulated in the so-called “Green Map,” which Hermann Göring, as the leading figure in German economic policy, had let drawn up and distributed to the Wehrmacht in June 1941 in connection with “Operation Barbarossa”:

“In accordance with the orders given by the Führer, all measures necessary to bring about the *immediate and maximum exploitation of the occupied territories* for the benefit of Germany are to be taken. On the other hand, measures that could jeopardize this goal are to be avoided or postponed. (...) It would be completely wrong to think that it is important to take a uniform line in the occupied territories, namely that they must be restored to order as quickly as possible and rebuilt as far as possible. (...) The first task is to ensure as soon as possible that *German troops* are completely *supplied* from the occupied territories in order to ease the food situation in Europe and relieve the transport routes” (Quoted according to Arnold 2006, 99).¹

The reconstruction mentioned by Litzmann was therefore not to take place at all, but rather maximum exploitation. The first priority was to feed the Wehrmacht on the Eastern Front.

Another means of exploitation was currency manipulation. In many occupied territories, the Germans issued Reichskreditkassenscheine (Reich credit banks notes) as occupation money, including in Estonia. This money was not accepted in Germany; instead, bills had to be settled in a clearing procedure via the Berlin clearing house (Berliner Verrechnungskasse). Since these notes were not valid in Germany, they could be put into circulation on a large scale, i.e., printed, without the risk of inflation spreading from the occupied territories back to Germany. This contributed to inflationary war financing and meant that Germany did not have to pay for imports immediately. Although the Reichsmark was the key currency in German-controlled Europe, the occupied territories did not generally belong to the Reichsmark zone (Buggeln 2023, 653–654; Boldorf 2023a, 34). Banknotes are first and foremost colorful printed paper, and in the case of Reichskreditkassenscheine, this paper was often quite worthless, even if it said Reichsmark on it.

In Germany, the Nazi regime had already established a war economy before the outbreak of the war. Consumption was reduced in favor of the arms industry. Price and wage controls were introduced, raw materials and products were rationed, and labor and investment were directed. This system then expanded into the occupied countries (Boldorf 2023a, 33–34). This can also be seen in the statistics to be examined.

¹Emphasis in the original.

As a result of the registration of the population on 1 December 1941, the proportion of the population aged 18–64 who were fit for work was determined, broken down by age group, gender, and economic sector, and further broken down by regional commissariats (Gebietskommissariate), counties, towns, and rural municipalities (*Statistische Monatshefte* 3/4 1942, 63–65). Those who were fit for work were subject to compulsory labor (Arbeitspflicht), and the Germans wanted to know exactly where they could mobilize workers and their exact number.

Wage controls are evident in the gross hourly wages for larger industrial enterprises (i.e., those with 20 or more employees). They show a certain degree of flexibility, but across industries, the earnings of groups such as skilled workers and semi-skilled workers are quite similar. Men earned an average of 47.2 Reichspfennig (Rpf) gross per hour, women 33.2 Rpf (*Statistischer Jahresbericht* 1942, 114). Even with the same qualifications and work, women received only about two-thirds of a man's wage. On the one hand, the ideology of National Socialism can be cited as an explanation for this, but even in the 1930s, women in Estonia earned significantly less than men for the same work. Wages and prices were frozen at 60% of the German level (Myllyniemi 1973, 102). A glance at these statistics confirms that this is true. The next page of the annual report compares wages in 1939 and 1941: The average hourly wage in those years was 37.5 cents or 2.15 rubles, compared to 41.2 Rpf in 1942 (*Statistischer Jahresbericht* 1942, 115). This is a case of comparing apples with oranges; what matters is not a specific sum of money, but how high the respective purchasing power was. The purchasing power of the hourly wage may not have been higher in 1941 than in 1942, but it was several times higher in 1939. The Estonian kroon was worth significantly more than Reichskreditkassenscheine.

But if both regulated wages and prices are 40% lower than in Germany, that should not really be a problem. A look at retail prices shows what price regulation means. A kilo of second-grade rye bread cost only 14 Rpf in July 1942. A kilo of rye flour cost the same, wheat flour 20 Rpf, potatoes 5.1 Rpf, pork or beef 96 Rpf, and butter 2.20 RM. However, these prices rose by 8.2% over the course of the year (Ibid, 117). Given the wages, these prices seemed quite reasonable. They were reminiscent of the price level in Estonian kroons in May 1940 (*Eesti Statistika* 1940, 320). Even a female worker could feed herself decently on her daily wage. However, most of these goods were rationed and could only be purchased with food stamps. The daily ration for adults was around 1,200 calories, but it could also be lower. William Moskoff mentions daily rations in September 1942 amounting to 1,069 calories, but does not include potato rations. The inhabitants of Tallinn had been starving since 1943 (Moskoff 1990, 52–54). Isberg cites a daily ration of 1,275 calories for October 1941 (Isberg 1992, 62). Hans Umbreit is most accurate, stating that normal rations amounted to 1,305 calories in 1942–1943 and 1,420 calories in 1944 (Umbreit 1999, 226). At the beginning of the 18th rationing phase 1943, Estonian city dwellers, for example, received only 600–900 calories per day on their ration cards (Tönsmeyer et al. 2021, 1149). We cannot therefore use retail prices to determine real wages, as only some of the food required could be obtained at low prices on ration cards. During the German occupation, peasant markets were severely restricted and effectively banned

(Mertelsmann 2024, 138), so anyone who wanted to eat more than the meager rations provided had to produce their own food, get help from friends and relatives in the countryside, buy non-rationed goods at high prices, or resort to the black market or “Schleichhandel,” where everything was very expensive. “Schleichhandel” refers to clandestine trade that circumvents regulations and rules. In any case, the Germans achieved their goal of wage control in Estonia; the wages they controlled were very low and barely enough to survive. This gave them a large pool of cheap labor that was still subject to compulsory labor. However, the controlled, low prices only affected part of consumers’ expenditure; people had to buy a considerable proportion of goods at market or black market prices, engage in barter, etc. This led to a significant increase in the cost of living. However, since there are no data available to calculate a normal basket of goods, it is impossible to say whether workers’ wages in 1942 amounted to one-fifth, one-quarter, or one-third of the real wages of 1939.

Price controls can bring additional profits to Germans if prices are 40% lower than in Germany. This means that significant savings can be made on exports to Germany and on supplies to the fighting forces. What is more, payments do not have to be made in Reichsmarks, but in Reichskreditkassenscheine. These controlled prices appear less frequently in the statistics available. It also shows that there was a certain amount of leeway in the purchase prices for agricultural products, for example. In December 1941, a kilo of eggs (about 14–16 eggs) was purchased for an average of 90 Rpf, with a price range of 0.83 to 1.03 RM. Grain, on the other hand, fetched an average of RM 10.53 per 100 kg (*Statistische Monatshefte* 1/2 1942, 15–16). Compared to the retail price of 14 Rpf per kilo for rye bread, this seems fair. However, rye bread was only sold at this price with ration cards, and the market price was many times higher. In other words, the controlled purchase prices were far too low.

Another example of price control is the prices of industrially manufactured goods, which are then compared to the total wage bill. In December 1941, January and February 1942, wage costs amounted to only around a quarter of the gross production value of the documented Estonian industry (*Statistische Monatshefte* 5 1942, 144). Not only wages but also prices were too low. This allowed the Germans to take advantage of the products at a special offer price.

The Germans’ management of raw materials involved recording important raw materials: how much was added during the reporting period, how much was consumed, and how high were inventory levels at the end of the period. For example, we have this information for such diverse items as cement, lime, gypsum, chemicals, raw materials for the metalworking industry, plant and animal raw materials, textiles, food, etc. for the period from February to March 1942 (*Ibid*, 127–134). Reports had to be submitted monthly, which enabled the Germans to control raw material consumption and keep it as low as possible.

Finished products were also managed. Production during the period, sales, and the inventory at the end of the reporting period were recorded. For example, we learn that in February 1942, the approximately 1 million inhabitants of Estonia purchased the following in state-controlled trade: 271 pairs of gloves, 12,789 pairs of socks, 18 prams, 4 bicycles, no rubber shoes, and no woolen cloths. With regard to industrially

produced food, the per capita consumption for that month was as follows: butter 285 g, cheese 27 g, rye flour 1.3 kg, rye bread 1.8 kg, wheat bread 27 g, chocolate 7 g, coffee 38 g, and 0.7 liters of beer (Ibid, 122–126). These figures clearly show that state-controlled trade was unable to supply the inhabitants of Estonia on its own and that there was very little to buy. The management of production also aimed to keep private consumption low, avoid wasting valuable goods, and gear the economy toward the war effort.

Another measure was to control energy consumption, especially in industry. In 1942, the generation, purchase, and sale of electricity by industrial companies were precisely documented, as was the fuel consumption of industry. It did not matter whether oil shale, peat, peat briquettes, coal, coke, wood, or liquid fuels were burned. The total consumption was then neatly converted into the calorific value of cubic meters of wood in order to have a comparable figure. Overall, oil shale was the most important fuel, and in 1942, fuels with an energy value equivalent to 1.3 million cubic meters of wood were used (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 73–74). Here, too, we can see how the economy was controlled with the help of statistical data that was as accurate as possible and regular reporting. At the same time, the low energy consumption of industries not essential to the war effort shows that industrial production was rather low.

With the help of transport statistics, the aim was to make transport as economical as possible and to use the available resources effectively. This went as far as calculating the exact work performance of horses used, broken down by month and region, the number of working days of horses, the goods transported, the ton-kilometers per horse, etc. For example, we learn that in 1942, each horse performed an average of 9.3 ton-kilometers per workday (Ibid, 101). The data also show which districts were above and which were significantly below average, i.e., who had done good and who had done poor work. Another statistics listed the transport performance and fuel consumption of trucks in December 1942 in detail, with wood or firewood serving as fuel (*Statistische Berichte* 11 (1) 1943, 50).

These statistical publications therefore provide some insight into how the Germans managed and controlled the economy. In a sense, we can look over the shoulder of the occupying power at work. However, both the orderly reporting and the statistical analysis were carried out almost exclusively by locals, just as the implementation of German economic policy was largely carried out by the Estonian part of the administration. The Germans saved on their own personnel wherever they could.

Demographic development

The demographic development clearly shows the effects of one year of the Soviet rule, the war, and German economic policy. When the Estonian population was registered on 1 December 1941 – this was not a census – it was found that the population had diminished by 99,835, or 8.9%, to 1,017,475 compared to 1 November 1940 (*Statistische Monatshefte* 1/2 1942, 43). This population loss was due to increased mortality, Soviet and German terror, forced mobilization into the Red Army, the mass

deportations of 1941, and the Soviet evacuation of civilians. On the following pages, the population is broken down by gender and age to illustrate the labor force potential. Even more interesting than the population figures, however, are indicators such as birth and death rates or the number of marriages. At that time, these were usually given per 1,000 people per year in addition to the absolute figures. In 1939, there were still 8.6 marriages per 1,000 inhabitants, while in 1942 the figure was only 6.4 (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 13). This was also due to the fact that young men were heavily overrepresented in the population loss category. However, the birth rate developed differently, rising from 16.3 in 1939 to 19.1 three years later. It is noteworthy that in January 1942 it was only 12.9, but exploded to 22.0 in February (Ibid, 14). Thus, around nine months after the start of “Operation Barbarossa,” the number of births in Estonia peaked and remained at a high level for the rest of the year. This is clear evidence for the hypothesis that political and military events can influence reproduction. The future parents had certainly placed great hope in the Germans. In the first half of 1943, the magic had worn off, with only 7,984 children being born, compared to 10,377 in the same period of the previous year (*Statistische Berichte 14/15 (4/5) 1943*, 187). This roughly brought the birth rate back to pre-war levels.

Not every newborn reaches its first birthday and dies. Infant mortality, which does not include stillbirths, was quite high at that time. In 1939, it was 78.8 per 1,000 live births in Estonia, but by 1942 it had already risen to 90.6. The difference between urban and rural areas is particularly striking: in 1939, it was 83 in rural areas and 67 in urban areas, but by 1942, the situation had reversed, with 100.9 in urban areas and 86.2 in rural areas (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 16.). Infant mortality is mainly influenced by nutrition, especially that of the mother, hygiene, and medical care. These figures show that the situation for newborns in rural areas had changed relatively little since 1939, with mortality rising by less than 4%, while in urban areas it increased by nearly 50%. It seems logical that hygiene and medical care suffer in times of war. However, the catastrophic food supply was probably the decisive factor in the high infant mortality rate in the towns. According to a report by the Estonian part of the administration, infant mortality in 1942 was 10.9% in Tartu, 9.1% in Tallinn, and had risen by 120% compared to 1938 in Pärnu and by 100% in Rakvere. Elsewhere we read: “The nutrition of pregnant women is shockingly poor. Pregnant women receive only 1/2 their caloric needs, even with the maximum extra ration, for which permission is given by physicians” (Tönsmeier et al. 2021, 1147, 1149). In rural areas, it was obviously easier for pregnant women to obtain additional food. In any case, a large part of the rural population was excluded from food rations.

Another report describes what such a special ration for a pregnant woman or a young mother from the fourth month of pregnancy to the fifth month after giving birth looked like. It consisted of half a liter of milk with 2.5% fat content per day and 100 grams of butter, 350 grams of meat, 100 grams of sugar, and 200 grams of dry food per week. The report also states that the mortality rate for infants and young children in the first five months of 1942 was 20.4%, higher than the 16.8% recorded from August to December 1941 (Ibid, 649–650). In other words, if living conditions do not improve, more than one in five children born in 1942 would die before starting school.

The crude death rate per 1,000 people per year was an important measure at that time. Life expectancy would be better for comparison, but it cannot be determined for Estonia during the war. Mortality fluctuates throughout the year depending on the weather, but also on epidemics of flu and other infectious diseases. It is influenced by the age composition of the population, but also by infant and child mortality. This makes it very difficult to compare mortality rates between societies at widely different points in time or between two different societies. For example, many so-called developing countries today have much lower mortality rates than wealthy European societies with higher life expectancies because they are much younger on average. Nevertheless, a change in the mortality rate of a society over the course of a few years is very revealing.

German statistics used the civilian population and excluded soldiers or prisoners and the victims of war or terror. The same applied to the figures for Estonia during the German occupation. In fact, mortality was significantly higher when taking into account perished soldiers, victims of air raids, and those approximately 8,000 killed by German terror (Paavle 2002). As mentioned above, the figures refer only to the civilian population. While the mortality rate in 1939 was 15.1, with 14.1 in towns and 15.6 in the countryside, it had risen to 19.9 by 1942 – 22.2 in towns and 19.4 in the countryside. This meant that mechanical population growth, i.e., births minus deaths, was negative in 1942 (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 15–16). The 57% increase in mortality in towns and the 24% increase in rural areas proves that living conditions in the countryside were better than in the towns, but still very poor. It is a mistake to believe that only town dwellers were affected by shortages. For example, a quarter of those employed in industry lived in rural municipalities (*Der Raum: Besiedelung 1942*, 215) and were supplied through the rationing system.

In Estonia, mortality rose rapidly for the first time in the fall of 1940 and remained high until the end of the decade. In the first year of Soviet rule, economic and social restructuring and extreme exploitation caused high mortality rates (Mertelsmann 2024, 58–59). The fact that German rule did not really succeed in reducing mortality suggests that exploitation continued, now under National Socialist auspices.

No epidemics or particularly aggressive infectious diseases can be blamed for the high mortality rate, because, according to statistics, the incidence of notifiable infectious diseases actually declined in 1942 compared to 1939 – from 14,378 to 8,055 (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 20). It is possible that more diseases were reportable in the Republic of Estonia than in the Reichskommissariat Ostland, but an epidemic or new, dangerous infectious diseases did not cause the high mortality rate.

As already mentioned several times in this text, the food supply was poor. In Estonia, most people worked physically in the interwar period and also during the war, and therefore needed more food than people do today. In 1938, the diet of workers was studied; on average, they consumed 3,405 calories, 102 grams of protein, and 94 grams of fat per day (*I majandusloendus 1940*, 78). Meat, fish, and dairy products were an important part of their diet (Ibid, 83–86). If such people are put on a diet of 2,000 calories and less than half their protein and fat requirement in the long term, but are forced to continue the same heavy physical labor, they lose weight, eventually show

signs of malnutrition or undernourishment, and their work performance declines. They become much more susceptible to infectious diseases, but also to cardiovascular diseases. In the long run, the likelihood of them dying earlier increases.

This is precisely the nutritional experiment that the Germans carried out in Estonia and throughout the occupied Eastern Europe. Already weakened by the first year of the Soviet rule, mortality remained high, affecting the elderly, infants, young children, and town dwellers in particular. However, a significant portion of the rural population also suffered from malnutrition, as evidenced by the high mortality rate in the countryside. A report by Estonian authorities from 1943 expresses how dramatic the situation in the towns was – town dwellers faced the threat of extinction (Tönsmeier et al, 2021, 1150).

The mortality rate among the civilian population in Germany remained almost constant despite the war, fluctuating between 12.3 and 13 in the years 1939–1943; in 1938, the mortality rate was 12.0. In the Reich Protectorate of Bohemia and Moravia, it was also relatively low for an occupied country, ranging between 13.4 and 13.9 between 1941 and 1943 (*Wirtschaft und Statistik* 1944, 77–78). A few occupied countries in Western Europe should be cited as examples. In the occupied Denmark, mortality fell below 10 for the first time in history in 1942 and 1943, to 9.6 (Statistics Denmark). In Norway, the average for the five pre-war years was 10.2, and for the years 1940–1945 it was 10.5 (Wikipedia: Demographics of Norway). In the Netherlands, mortality rose from 8.6 in 1939 to 11.8 in 1944, reaching 15.3 in 1945. However, 1944/45 witnessed the Hunger Winter, a traumatic event in Dutch history (Ekamper et al. 2020, 124). In Belgium, mortality temporarily exceeded 15 during the German occupation (Eggerickx et al. 2020, 11). However, it should be noted that the data for these examples of the occupied Western and Northern European countries were corrected after the war by independent statistical authorities and included at least some of the victims of war and terror. This means that more deaths were recorded than in the case of the Estonian data.

However, these comparative figures should make it clear that excess mortality depended on the will and policies of the occupying power. It seems logical that Adolf Hitler tried to spare the Germans. But even the Slavic Czechs were treated comparatively well. With regard to the “Germanic” Danes and Norwegians, it was also noted that their economies were treated with restraint (Frøland 2023, 793). This did not apply to Eastern Europeans.

In 1943, mortality in Estonia declined slightly. In the first half of the year, 9,775 deaths were recorded (*Statistische Berichte* 14/15 (4/5) 1943, 187). The total for the year was 18,120. But in the first half of 1944 alone, there were 13,249 deaths. This represents a mortality rate of over 26 for this half-year period. At the same time, only 7,468 children were born (Mertelsmann 2024, 120), meaning that in just six months, the population declined by 5,781 people, or more than 0.5%. The mortality rate of over 26 in the first half of 1944 would have meant a life expectancy of around 45 years in Estonia at that time. Very roughly estimated, the excess civilian mortality during the three years of German rule was more than 15,000 people, primarily a consequence of German exploitation policies. War and terror victims are not included.

Agriculture

Although there are a number of statistics on industry, trade, and finance, wage and price controls and the secrecy surrounding data from companies important to the war effort mean that no truly reliable conclusions can be drawn about these sectors, except with regard to the distribution of employment. In 1942, only half as many people worked in retail as in 1936 (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 80), which clearly indicates that the turnover of goods must have declined significantly. However, statements can be made about the largest sector of the Estonian economy, agriculture. Just as in the Soviet era, farmers had procurement quotas that they had to meet. This meant that they were directly integrated into the occupiers' economic system.

First, the Germans largely reversed the previous Soviet land reform. More than 40,000 applications for the return of land were submitted, and over 588,000 hectares of land were returned to their former owners (*Ibid*, 29). This was more than one-sixth of the country's total agricultural land. Around 15,600 hectares remained with those who had received land through the Soviet land reform (*Ibid*, 30). However, since 1939, the number of farms had increased by about 3,000, while medium-sized and large farms had decreased, and the number of small and micro farms had risen by 1942 (*Ibid*, 32). This further exacerbated a structural problem in Estonian agriculture – most farms were too small, even by the standards of the time. As outlined in an essay in the *Statistical Monthly Reports*, in the late 1930s, the so-called annual market production, i.e., the value of agricultural products per worker that were not consumed by the farm itself but sold on, amounted to only 42 kroons for farms of 5–10 hectares, 182 kroons for farms of 10–20 hectares, 488 kroons for farms of 30–50 hectares, and 655 kroons for farms of over 50 hectares. Market production was used both for domestic consumption, i.e., to supply the towns and rural dwellers who did not work on farms, and for export (*Der Raum: Die Entwicklung 1943*, 175–176). Since all farmers had to meet their delivery quotas, this also explains why smaller farms in particular had problems meeting them. Their market production was already too small, and in the worst case, small farmers had to cut back on their own food consumption. Delivery quotas depended not only on the size of the farm, but also on its livestock (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 27).

The sharp decline in output in 1942 compared to the average for 1935–1939 is also striking. Harvests can vary from year to year, so a comparison with a five-year average is more accurate. The potato harvest fell by 21.7%, although the plant is not demanding, the flax harvest – by 64%, bread grain – by 46.4%, feed grain – by 16.9%, and hectare yields also declined across the board, milk production fell by 47.4% and a similar picture occurred for other products (*Ibid*, 43–45, 52). The livestock population had declined significantly. Since the last livestock census on July 1, 1939, there were 13.7% fewer horses, 38.4% fewer cattle, 37.6% fewer dairy cows, 43.2% fewer pigs, 63.6% fewer sheep, 42.1% fewer poultry, and 61.7% fewer bee colonies in December 1942 (*Ibid*, 47–50). However, the decline in feed grain production was less severe than the decline in livestock numbers. This decline in feed grain would only explain a decline in the number of livestock of perhaps one-fifth. Of course, the war also played a role, disrupting the harvest in 1941 (*Statistische Monatshefte 1/2 1942*, 49).

Agricultural production had already declined during the first Soviet year, affecting both livestock numbers and the area under cultivation (Mertelsmann 2024, 61–66).

While 375,000 dairy cows were still being kept in 1941/42, producing an average of 1,650 kg of milk per year, the figures fell to 310,000 cows and 1,500 kg of milk in the following year. This means that milk production continued to decline during the German occupation. By way of comparison, in 1938/39 there were 465,000 cows producing an average of 2,187 kg of milk (*Statistische Berichte* 12 (2) 1943, 131). Livestock numbers were set to fall further by 1944 (Mertelsmann 2024, 180).

This decline in production also led to a significant reduction in the purchase of agricultural products by wholesalers, whether as compulsory deliveries or voluntary sales in 1942, and in any case at too low prices. In the comparative years 1938/39 and 1939, market prices had still been paid. Despite the coercion now in place, grain purchases fell by 37.9%, fresh milk purchases fell by 60.1%, and 86.3% fewer pigs, 61.9% fewer calves, and 79.7% fewer sheep were purchased for slaughterhouses. Only the number of cattle for slaughter remained constant (*Statistischer Jahresbericht 1942*, 53–55). It can be seen that the two main products of Estonian agriculture – bread grain and animal products – were available to the Germans at a low price, but in far smaller quantities, almost half as much as was possible in 1939 under market economy conditions. The still relatively high figures for beef were obviously due to the slaughter of dairy cows that were no longer profitable. However, in addition to the extraction and processing of oil shale, agricultural production was the main economic objective of the Germans in the General District of Estonia. The significant reduction in purchases was also responsible for the poor food supply in Estonia, and the Germans used a considerable portion of the purchased products to supply the front.

How can we explain this enormous decline in output? Compared to 1939, the number of workers in agriculture had fallen by only 5.9%, and the total area of agricultural land had not changed, although the area of arable land and garden plots had shrunk by 9.3% (Ibid, 34, 38). However, this and even the military actions of 1941 or the aftermath of the first Soviet year cannot explain the sharp decline in production. In occupied Eastern Europe, the Germans repeatedly provided technical assistance, for example in the form of fertilizer, but this was not enough to increase output (Lehnstaedt 2023, 850).

Let us imagine a small farm at that time together with the owner's family. First, the family and animals must be provided for through subsistence farming. It is important to factor in certain reserves in case the harvest is poor. The amount of seed required per hectare was relatively constant; if, as mentioned above, the yield per hectare fell, the relative proportion of seed required increased. The second priority is market production, i.e., first meeting delivery norms at low prices. Since the Germans have practically abolished peasant markets, high prices can only be achieved on the black market or through illegal trade. However, peasants are faced with the problem of how to transport their products to the black market and whether they want to take this risk. Furthermore, it should be borne in mind that there is hardly anything to buy with the money earned, a consequence of German economic policy. In other words, our

farming family will only produce a small surplus after securing their livelihood and meeting delivery quotas. It is simply not worth it.

The Germans themselves were present on the black market. A report from 1 March 1943 states: “The German military authorities are engaged in bartering, exchanging goods such as petrol, tobacco, vodka, etc. for foodstuffs.” The prices in this barter trade were about ten times higher than the regular prices (Tönsmeier et al. 2021, 882). In occupied Western Europe, too, German organizations were the main buyers on the black market and acquired large parts of the illegal production (Boldorf 2023b, 785).

It should also be borne in mind that, as evidenced by mortality rates in rural areas, at least part of the population here also suffered from malnutrition or undernourishment, which meant that they were significantly less able to perform physical work, including agricultural work. During the German occupation, agricultural production was not allowed to grow due to the conditions imposed by the Germans themselves. Agricultural output was to remain at a low level, thus causing poor food supplies, which were further exacerbated by the delivery of food to the front.

Exploitation instead of mobilization

In view of the military occupation of a country during war, the occupying power is faced with the question of whether to exploit the occupied economy as much as possible, i.e., to use the country’s resources of labor, raw materials, and products as cheaply as possible, or whether to mobilize the resources for its war economy as much as possible, i.e., to activate the economy, perhaps expand production, and pay the workforce more fairly. The contribution of occupied Poland and the occupied territories of the Soviet Union to the German war economy is now estimated at 6.5%, roughly the same as that of Norway (Lehnstaedt 2023, 861), a country with a population of 3 million at the time, i.e., only slightly more than Estonia and Latvia combined during the German occupation. Now, the Norwegian economy was certainly more developed than that of Eastern Europe. But this estimate means that every Norwegian worker contributed nearly 20 times more to the German war economy than a worker in German-occupied Poland or the Soviet Union. The Norwegian economy was spared, mobilized, and the population was treated and provided for relatively well. Extreme exploitation, on the other hand, meant that workers in the arms industry in Poland, for example, were able to produce less than half of what a German arms worker could due to the poor supply situation (Ibid, 856). In Estonia, too, the economy was not mobilized but exploited. As elsewhere in Eastern Europe, this resulted in a humanitarian catastrophe. This can be sufficiently proven by the statistics examined here.

Through management and control, the Germans were able to exploit existing resources cheaply and relatively effectively, but it would have been more important to stimulate the economy and, above all, agriculture through incentives. Well-fed workers who can buy something for their wages are much more productive than malnourished workers who are fighting for their next meal. Farmers who get realistic prices produce more than farmers who have to meet delivery quotas at rock-bottom prices. Under wartime conditions, it is often impossible to get economic output back to pre-war

levels, but even 80% or 90% is rather good. In Western and Northern Europe, mobilization worked and excess mortality was relatively low. In “racially inferior” Eastern Europe, the primary goal was exploitation; the Germans did not care about the number of victims and, with this policy, they damaged their own war economy, to which Eastern Europe contributed little, apart from the forced laborers deported to Germany. But the region was only a disposable resource for the Nazis anyway, to be radically transformed, for example, as part of the Hunger Plan, which envisaged a reduction in the population through the starvation of millions, or the General Plan East (Buggeln 2023, 658, 660).

In Estonia, there can hardly be any talk of economic mobilization; rather, the economy shrank due to German policy. This is evidenced by the continuous decline in agricultural production, the largest sector of the economy, and the steady deterioration of living conditions, as evidenced by the peak mortality rate in the first half of 1944.

Conclusion

In the context of Estonia’s social and economic history, the German occupation of the country from 1941 to 1944 had consequences as catastrophic as those of Stalinism. Economic exploitation and the suppression of living standards were achieved through comparable mechanisms. The paper could demonstrate how the Nazis applying their measures caused a shrinking of the economy and high degree of austerity in Estonia.

However, the official statistics from the German occupation period understandably provide only a first insight, and further work in the archives is necessary to investigate this topic more thoroughly. An annual report for 1943 was missing, and no monthly reports were published in 1944. This means that the published statistics end sometime in the second half of 1943. However, data were collected until the summer of 1944, as it was extremely important for the functioning of German exploitation policy. They are likely to be found in archives in Germany or Estonia. In addition, as mentioned at the beginning of this article, there are numerous topics that were not covered by these publications. Further research is therefore needed. Needless to say, that the situation in neighboring Latvia and Lithuania was quite similar. Monthly statistical reports on Reichskommissariat Ostland offer some comparison (*Statistische Berichte für das Ostland 1941–1944*), however they were more standardized and lack some of the details of the reports for Estonia.

Source and literature list

Boustedt, O. (1943) “Der Raum: Die Bedeutung der Flecken im System der zentralen Orte Estlands.” *Statistische Berichte*, no. 11 (1): 55–74.

“Der Raum: Besiedelung und Wirtschaftsstruktur.” (1942) *Statistische Monatshefte*, no. 9–10: 215–222.

“Der Raum: Die Entwicklung der landwirtschaftlichen Marktproduktion in Estland in der Periode der Eigenstaatlichkeit.” (1943) *Statistische Berichte*, no. 15/15 (4/5): 175–186.

Eesti Statistika. Kuukiri (1940) no. 6 (19). Koost. Riigi Statistika Keksbüroo.

I majandusloendus Eestis: Budžetiurimus, vihik 4. (1940) Koost. Riigi Statistika Keskvalitsus. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo. 95 p.

Statistische Berichte für das Ostland. (1941–1944). Hrsg vom Reichskommissar für das Ostland, Riga.

Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland / Eesti Statistika. (1943), no. 11 (1)–15 (5). Hrsg. vom Generalkommissar in Reval, Reval-Tallinn.

Statistische Monatshefte für den Generalbezirk Estland / Eesti Statistika Kuukiri (1942), Nr. 1–10. Hrsg. vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn.

Statistischer Jahresbericht für den Generalbezirk Estland 1942. (1943) Bearbeitet im Estländischen Statistischen Amt. Reval. 118 p.

Wirtschaft und Statistik (1944) no. 5 (36). Hrsg. vom Statistischen Reichsamt.

Arnold, K. J. (2006) *Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion. Kriegführung und Radikalisierung im "Unternehmen Barbarossa"*. Berlin: Duncker & Humblot. 579 p.

Barkai, A. (1988) *Das Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. Ideologie, Theorie, Politik 1933–1945.* Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag. 288 p.

Boldorf, M. (2023a) Wirtschaftsordnung und Wirtschaftslenkung. In: Boldorf, M., Scherner, J. ed. *Handbuch Wirtschaft im Nationalsozialismus.* Berlin; Boston: De Gruyter. Pp. 17–41.

Boldorf, M. (2023b) Besatzungswirtschaft in Westeuropa: Frankreich, Belgien und die Niederlande. In: Boldorf, M., Scherner, J. ed. *Handbuch Wirtschaft im Nationalsozialismus.* Berlin; Boston: De Gruyter. Pp. 765–792.

Boldorf, M., Scherner, J. ed. (2023) *Handbuch Wirtschaft im Nationalsozialismus.* Berlin; Boston: De Gruyter. xii, 899 p.

Buchheim, C., Boldorf, M. ed. (2012) *Europäische Volkswirtschaften unter deutscher Hegemonie 1938–1945.* Munich: De Gruyter Oldenbourg. 280 p.

Buggeln, M. (2023) Großraumwirtschaft. In: Boldorf, M., Scherner, J. ed. *Handbuch Wirtschaft im Nationalsozialismus.* Berlin; Boston: De Gruyter. Pp. 641–665.

Eggerickx, T., Sanderson, J.-P., Christophe Vandeschrick, C. (2020) "Mortality in Belgium from nineteenth century to today. Variations according to age, sex, and social and spatial contexts." *Revue Quetelet* no. 2 (8): 7–59.

Ekamper, P., G. E. Bijwaard, G. E., van Poppel, F. W. A., Lumey, L. H. (2020) "War- and famine-related excess mortality among civilians in the Netherlands, 1944–1945." *Journal of Maps*, no.1 (16): 124–131.

Frøland, H. O. (2023) Besatzungswirtschaft in Nordeuropa: Norwegen und Dänemark. In: Boldorf, M., Scherner, J. ed. *Handbuch Wirtschaft im Nationalsozialismus.* Berlin; Boston: De Gruyter. Pp. 793–818.

Hiio, T., Maripuu, M., Paavle ed. (2006) *Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity.* Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus. xxx, 1337 p.

Isberg, A. (1992) *Zu den Bedingungen des Befreiers: Kollaboration und Freiheitsstreben in dem von Deutschland besetzten Estland 1941 bis 1944.* Stockholm: Almqvist & Wiksell. 179 p.

Kay, A. J. (2006) *Exploitation, Resettlement, Mass Murder. Political and Economical Planning for the German Occupation Policy in the Soviet Union*. New York: Berghahn Books. 242 p.

Klemann, H., Kudryshav S. (2012) *An Economic History of Nazi Occupied Europe, 1939–1945*. London; New York: Berg Publishers. 512 p.

Klesment, M. (2007) Okupeeritud Eesti. In: M. Klesment, J. Valge, ed. *Eesti rahvastiku majandustegevuse näitarve XX sajandil*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2007. Pp. 18–44.

Kroemer, B., Müller, R.-D., Umbreit, H. ed. (1988/1999) *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. vol. 5: Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs, 2 Halbbände*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt. xviii, 1062 p./xiii, 1082 p.

Lehnstaedt, S. (2023) Besatzungswirtschaft in Osteuropa – Polen und Sowjetunion. In: Boldorf, M., Scherner, J. ed. *Handbuch Wirtschaft im Nationalsozialismus*. Berlin; Boston: De Gruyter. Pp. 843–863.

Maripuu, M. (2012) *Omavalitsuseta omavalitsused: halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 331 p.

Mertelsmann O. (2003) *Zwischen Krieg, Revolution und Inflation. Die Werft Blohm & Voss 1914–1923*. Munich: C. H. Beck. 272 p.

Mertelsmann, O. ed. (2005) *Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod: Estland 1939–1953*. Hamburg: Bibliotheca Baltica. 301 p.

Mertelsmann, O. (2024) *Stalinist Restructuring in Estonia. From Market to Command Economy*. Berlin etc.: Peter Lang, 2024. 266 p.

Moskoff, W. (1990) *The Bread of Affliction: The Food Supply in the USSR During World War II*. Cambridge: Cambridge University Press. 276 p.

Myllyniemi, S. (1973) *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941–1944: Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik*. Helsinki: Vammalan Kirjapaino Oy. 308 p.

Overy, R. J. (1994) *War and Economy in the Third Reich*. Oxford: Clarendon Press. 408 p.

Overy, R. J., Otto, G., Houwink ten Cate, J. ed. (1997) *Die “Neuordnung” Europas. NS-Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*. Berlin: Metropol, 1997. 300 p.

Paavle, I. ed. (2002) *Eesti rahvastikukaotused II/1 Saksa okupatsioon 1941–1944: hukatud ja vangistuses hukkunud*. Tartu: Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon. 316 p.

Statistics Denmark:

<https://www.statbank.dk/statbank5a/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=HISB3&PLanguage=1> (15.06.2025).

Tönsmeier, T., Haslinger, P., Borodziej, W., Martens, S., Sherbakova, I. ed. (2021) *Fighting Hunger, Dealing with Shortage: Everyday Life under Occupation in World War II Europe*. Leiden; Boston: Brill, 2021. cxvi, 1374 p.

Tooze, A. (2006) *Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*. London; New York: Penguin. xxviii, 800 p.

Tooze, J. A. (2001) *Statistics and the German State 1900–1945: The Making of Modern Economic Knowledge*. Cambridge University Press, Cambridge. 334 p.

Umbreit, H. (1999) Die deutsche Herrschaft in den “germanischen” Ländern 1942–1945. In: Kroemer, B., Müller, R.-D., Umbreit, H. ed. *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. vol. 5: Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs, 2. Halbband*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt. Pp. 1–272.

Wikipedia: Demographics of Norway:
https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Norway (05.07.2025)

Aleksandrs Petrovs

Latvijas PSR likumdošanas akti vides aizsardzības jomā kā vēstures avoti*

Atslēgas vārdi: vides aizsardzība, dabas aizsardzība, vides politika, likumdošana, Latvijas PSR

Kopsavilkums

Latvijas PSR likumdošanas akti vides aizsardzības jomā veido plašu vēsturiskās izpētes materiālu kopumu. Sākot no daudziem desmitiem valdības un Komunistiskās partijas lēmumiem un beidzot ar sešiem pantiem 1978. gada Konstitūcijā, tie formāli noteica republikas politiku šajā jomā, taču nebūt ne obligāti atspoguļoja objektīvo realitāti. Tieši otrādi, tikai aplūkojot tos kā vēstures avotus, noteicot to rašanas cēloņus un apstākļus, ir iespējams secināt, kāds ir to pienesums pagātnes rekonstrukcijā, proti, kādus konkrētus notikumus un procesus tie var izgaismot. Pašsaprotami, ka Latvijas PSR likumdošanu nav iespējams analizēt ārpus vissavienības līmeņa likumdošanas konteksta, kurai tā bija pilnībā pakļauta. Taču tikpat aplami būtu apgalvot, ka republiku likumu izstrāde bija tikai un vienīgi PSRS likumu “akla atdarināšana” – daudzos gadījumos republiku likumdošana lielākā vai mazākā mērā tika pielāgota vietējiem apstākļiem. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu par Latvijas PSR likumdošanas aktiem vides aizsardzības jomā kā vēstures avotiem – to īpatnībām, avotpētniecisko vērtību un izmantošanas potenciālu.

The Environmental Legislative Acts of the Latvian SSR as Historical Sources

Key words: environmental protection, nature conservation, environmental policy, legislation, Latvian SSR

Summary

The environmental legislative acts of the Latvian SSR represent a substantial and diverse body of material for historical research. Ranging from dozens of government and Communist Party decrees to six articles in the 1978 Constitution, these acts formally established the republic's policy in this area. However, it should be noted that these documents do not necessarily reflect objective reality. Consequently, they must

*Raksts izstrādāts Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstītā projektā “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija” (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007).

be analysed as historical sources, examining the factors that led to their creation and assessing how they contribute to the reconstruction of the past by illuminating specific events and processes. It is also axiomatic that the legislation of the Latvian SSR cannot be analysed in isolation from the context of all-Union-level legislation, to which it was completely subordinated. Nevertheless, it would be erroneous to assume that the establishment of republican legislation was merely a “blind imitation” of the USSR laws; in many cases, republican legislation was adapted to local conditions to a greater or lesser extent. The aim of this paper is to provide insights into the peculiarities, value, and the ways in which the environmental legislative acts of the Latvian SSR can be utilised as historical sources.

Ievads

Normatīvo tiesību aktu jeb likumdošanas aktu analīze ir viens no vēstures avotu pētniecības pamatvirzieniem. Aleksandrs Gavriļins raksturo tos kā vienu no svarīgākajām vēstures avotu grupām, bet vienlaikus arī vienu no specifiskākajām (Gavriļins 2017, 62). Liekas pašsaprotami – nav iespējams ignorēt tādus avotus kā pāvesta bullas, *Formula Regiminis* un Kurzemes statūti, Satversmes sapulces izdotie konstitucionālie akti vai 1990. gada 4. maija Latvijas PSR Augstākās Padomes deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”, pētot attiecīgus periodus Latvijas vēsturē. Šie avoti tiek respektēti – analizēti, pārtulkoti un izdoti krājumos, tiem tiek veltītas monogrāfijas, konferences un projekti.

Taču attiecībā pret vienu no Latvijas vēstures – padomju – perioda likumdošanas aktu kopumu valda sava veida “īpaša attieksme”. Būtu aplami apgalvot, ka tie pavisam nebūtu pētīti un analizēti, taču ir jāatzīst, ka zinātniskais darbs joprojām tiek veikts gandrīz vienīgi ar represīvo orgānu dokumentiem, kamēr pārējās izcelsmes akti parasti piesaista visai vāju vēstures pētnieku uzmanību. Pat pilnīgi apzinoties to emocionālo aspektu, kas neizbēgami pavada Latvijas valsts un tās tautas pagājušā gadsimta vēstures izpēti un izprašanas procesu, tikpat kā pilna padomju perioda juridiskās bāzes ignorēšana 35 gadu garumā jebkurā gadījumā nešķiet pamatota. Piemēram, izvilkumi no 1978. gada Latvijas PSR pamatlikuma – Konstitūcijas – pirmo reizi kā vēstures avoti tika pārpublicēti vien 2023. gadā – Jāņa Ķerusa sastādītajā sērijas “Vēstures avoti augstskolai” IX sējumā (Ķeruss 2023, 23–32), kamēr specifiskāko padomju likumdošanas aktu tekstu sameklēšana publicētajos avotos joprojām mēdz būt netriviāls uzdevums, kaut gan vēstures perspektīvā tie ir tapuši pavisam nesen un vēl aizvien nav zaudējuši savu vēsturisko aktualitāti.

Šī parādība lielā mērā varētu tikt izskaidrota ar emocionālo attieksmi pret izpēti objektu. Kamēr sabiedrībā dažādu iemeslu dēļ joprojām ir jūtama (un arī stimulēta) šī pagātnes perioda viscaur traumatiskā uztvere, tā bezkaislīgā un vispusīgā izpēte ir lielā mērā apgrūtināta un arī nepopulāra. Savukārt vulgarizēts koncepts par Latvijas PSR kā tiesību subjekta būtību, kas nereti tiek raksturota kā “kolonija” (Riekstiņš 2015, 6–16; Upmalis 2020, 333–334), respektīvi, mākslīgi izveidots un juridiski necīgs veidojums, padara tās likumdošanas aktu kopumu izpēti un zinātnisko analīzi par šķietami bezjēdzīgu. Tomēr tā nav. Protams, Latvijas PSR tiesību aktu pilnīga pakļautība attiecīgajiem PSRS mēroga aktiem (tostarp vadošās Padomju Savienības

Komunistiskās partijas lēmumiem, kuri *de facto* arī ir pieskaitāmi pie padomju tiesību avotiem, pie tam primārās nozīmes) neizraisa šaubas. Taču retorisks būtu jautājums, vai tas vien ir pietiekams pamatojums, lai atmestu to izpēti, it īpaši ņemot vērā, ka piekļūšana PSRS mēroga likumdošanas aktu un PSKP lēmumu pirmtekstiem pētniekam no Latvijas šobrīd ir ārkārtīgi apgrūtināta.

Latvijas PSR vides aizsardzības likumdošana: ģenēzes un pēctecības problemātika

Latvijas akadēmisko juristu aprindās jautājums par padomju perioda tiesiskās bāzes analīzi, tās lomu un vietu Latvijas tiesību vēsturē un tagadnē nav nedz tabuēts, nedz atmests – vispārpieņemta ir atziņa, ka transformācija no tās uz mūsdienās spēkā esošo tiesību sistēmu notika pakāpeniski daudzu gadu garumā (Levits 2018, 56–57), savukārt mēģinājumi pielīdzināt šī procesa dinamiku straujai valstiskās neatkarības atjaunošanas procesa dinamikai varētu liecināt tikai par idealizētu priekšstatu un vāju saprašānu par abu procesu būtību.

Īsts piemērs LPSR un mūsdienu LR tiesiskās bāzes zināmai pēctecībai (kaut arī ne formālai), it sevišķi dabas tiesiskās aizsardzības jautājumā, ir Ulda Krastiņa mūža darbs attiecīgās tiesiskās bāzes veidošanā¹ un sistematizēšanā gan padomju periodā², gan arī pēc PSRS sabrukuma³. Tomēr, ja 1990.–1991. gada kā LR vides likumdošanas “izejas punkta” definīcija ir diezgan pašsaprotama⁴, tad, kad un ar ko ir sākusies attiecīgās LPSR likumdošanas veidošanās, ir jautājums, uz kuru līdz šim netiek mēģināts atbildēt.

Vispirms daži vārdi par padomju vides tiesiskās aizsardzības saikni ar pašiem pirmajiem padomju varas dekrētiem un marksisma-ļeņinisma filozofiju kopumā. No vienas puses, pietiekami taisnīgs būtu apgalvojums, ka Kārļa Marksa un Vladimira Ļeņina ideju ietekme uz notiekošo 70. gados Padomju Savienībā bija jau samērā neliela – kaut viņu vārdi joprojām tika pieminēti itin visās sfērās, aiz tās vairumā gadījumos nestāvēja mēģinājumi radoši attīstīt un pielietot viņu teorētisko mantojumu – padomju projekta t. s. “stagnācija” cita starpā izpaudās arī šajā aspektā. No otras puses, pētot šo mantojumu, lai noskaidrotu pašu domātāju attieksmi pret vides saudzēšanas jautājumiem, tiek iegūti visai interesanti un pētījumam noderīgi rezultāti. Neatreferējot, ko minētie domātāji pauda savos klasiskajos darbos (par kapitālismu un imperiālismu kā iekārtu, kas nežēlīgi ekspluatē ne tikai strādnieku šķiru, bet arī dabu

¹ No priekšvārda viņa 2003. gadā izdotajai biobibliogrāfijai ir uzzināms, ka “strādādams Augstākajā tiesā, Uldis Krastiņš iesaistās republikas dabas tiesiskās aizsardzības pasākumos. Uldis Krastiņš bijis Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Centrālās padomes sastāvā un ticis ievēlēts par vairāku šīs biedrības kongresu delegātu. Par dabas aizsardzības tiesiskajiem jautājumiem republikas dažādos preses izdevumos viņš publicējis daudzus rakstus, izstrādājis dažādus palīgmateriālus lektoriem. Par šīm publikācijām viņš bijis divu minētās biedrības izsludināto konkursu laureāts. 1983. gada 12. februārī Uldis Krastiņš apbalvots ar Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Goda nozīmi. Viņš ir Latvijas Augstākās tiesas plēnuma 1976. gada aprīļa lēmuma ‘Par tiesu praksi, piemērojot krimināllietās likumus par dabas aizsardzību’ projekta autors” (Ranka 2003, 7). Tāpat dabas tiesiskajai aizsardzībai bija veltīta gan viņa 1977. gadā aizstāvētā juridisko zinātņu kandidāta disertācija, gan 1995. gada habilitācijas darbs.

² Piemēram, Krastiņš 1977; Krastiņš 1984; Krastiņš 1988.

³ Piemēram, Krastiņš 1997; Krastiņš 2001.

⁴ Hronoloģiski pirmais atjaunotās LR vides tiesību akts bija 1990. gada 20. jūnija likums “Par Latvijas Republikas Vides aizsardzības komiteju”, savukārt likums “Par vides aizsardzību”, kas aizstāja 1968. gada likumu “Par Latvijas PSR dabas aizsardzību”, stājās spēkā 1991. gada 6. augustā un ar grozījumiem ir bijis spēkā līdz 2006. gada 28. novembrim.

un tās resursus), pamatoti tomēr būtu aplūkot vides likumdošanas stāvokli padomju varas pirmajos gados – V. Ļeņina dzīves laikā. Par pirmo soli dabas resursu aizsardzībai nereti uzskata vienu no pašiem pirmajiem – 1917. gada 26. oktobra (8. novembra pēc jaunā stila) – Padomju valdības Dekrētu par zemi, ar kuru visa Padomju Krievijas zeme un tās resursi tika pasludināti par vistautas (valsts) īpašumu. Tieši visaptverošā nacionalizācija kļuva par padomju varas tiesisko pamatu arī specializētās vides aizsardzības normatīvo aktu kopuma izstrādei – jau 1919. gadā Astrahaņas guberņas izpildkomitejas pārstāvis Nikolajs Podjapoļskis (1883–1934) V. Ļeņina uzdevumā sagatavoja dekrēta projektu par apkārtējās vides aizsardzību, kas paredzēja izveidot īpašu valsts vides aizsardzības iestādi (pats dekrēts pieņemts 1921. gadā) (Weiner 2000, 26–29), bet kopumā pirmajos pēcrevolūcijas gados tika izdoti vairāki desmiti tādu aktu. Pārsvārā tie regulēja ar mežībām un mežizstrādi saistītos jautājumus, ko var izskaidrot ar gluži racionālajiem apsvērumiem, bet tāpat tika aktīvi turpināta vēl carisma laikā iesāktā dabas rezervātu dibināšana (līdz 1924. gadam Padomju Savienībā to bija jau vismaz 10). Neatpalika arī dabas aizsardzības institucionalizācija, valstij pārņemot iniciatīvu no līdz šim pastāvošām entuziastu biedrībām. Spilgts piemērs – 1919. gadā izveidotā specializētā Tautas saimniecības padomes Ķīmiskās rūpniecības nodaļas Ūdens aizsardzības centrālkomiteja, kas nodarbojās ar uzņēmumu notekūdeņus uzņemošo ūdenstilpņu izpēti, notekūdeņu radītā piesārņojuma apkarošanas veidu meklēšanu, kā arī ekspertīžu un konsultāciju nodrošināšanu notekūdeņu attīrīšanas jautājumos (RGAE, f. 478, op. 9, d. 1175, l. 53–54). Faktiski šīs tradīcijas attīstībai pielika punktu 1929. gadā Maskavā notikušais 1. Viskrievijas Dabas aizsardzības kongress, kas uz daudziem gadiem dabas aizsardzību atstāja otrajā plānā par labu staļiniskajam industrializācijas plānam. Tomēr šis konteksts pamatoti ļauj saskatīt atgriešanos pie šī jautājuma 50.–60. gados ne tikai kā jaunu tendenci, bet arī kā atgriešanos pie pirmsākumiem, pie agrīnās padomju prakses.

Ņemot vērā iepriekš minēto, intuitīvi varētu šķist, ka Latvijas PSR, kas kļuva par PSRS sastāvdaļu padomju dabas aizsardzības politikas panīkuma laikā, likumu kopumā apkārtējās vides aizsardzībai veltītie akti līdz 20. gadsimta 50.–60. gadiem varētu neparādīties, taču realitātē atsevišķi Latvijas PSR Tautas Komisāru (kopš 1946. gada – Ministru) Padomes praktiska rakstura lēmumi par šo jautājumu tika izdoti gan 1940.–1941. gadā, gan neilgi pēc kara beigām, 40. gadu vidū – 50. gados, piemēram:

▪ ar Latvijas PSR TKP 1941. gada 13. marta lēmumu Nr. 364 “Par mežu aizsardzību Latvijas PSR teritorijā” (LNA LVA, 270. f., 1. apr., 51. l., 1.–31. lp.) tika apstiprināts Nolikums par mežu aizsardzību, kas, zināmā mērā balstīdams uz 1923. gada Krievijas PFSR Mežu kodeksu, noteica visus republikas mežus par Latvijas PSR Mežu rūpniecības tautas komisariāta pārziņā esošo valsts īpašumu, kā arī ieviesa īpaši aizsargājamo teritoriju (saudzējamo mežu, ūdens aizsardzības mežu, dabas parku un dabas pieminekļu) kategorijas un to apsaimniekošanas noteikumus. Pēc kara šie noteikumi tika pārstrādāti atbilstoši objektīvajai situācijai republikā, kas ir atspoguļots Latvijas PSR TKP un LK(b)P CK 1945. gada 29. septembra lēmumā Nr. 197 “Par mežsaimniecības atjaunošanu un uzlabošanu Latvijas PS Republikā” (LNA LVA, 270. f., 2. apr., 35. l., 7.–26. lp.) un Latvijas PSR TKP 1946. gada 2. janvāra lēmumā Nr. 4 “Par Latvijas PSR mežu sadalīšanu grupās” (LNA LVA, 270. f., 2. apr., 211. l., 20.–31.

lp.), kurā 1294,7 ha republikas mežu tika noteikti par I grupas mežiem jeb aizsargājamiem dabas pieminekļiem;

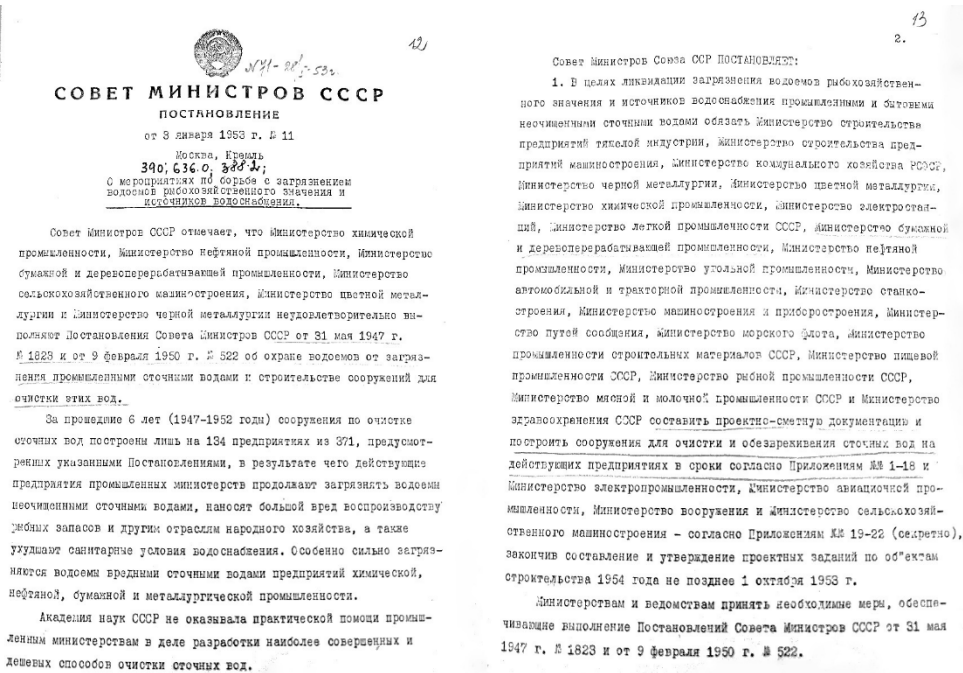
▪ Latvijas PSR MP 1947. gada 24. septembra lēmums Nr. 856 “Par ūdens avotu pasargāšanu no netīrumiem un sanitāro aizsardzību” (LNA LVA, 270. f., 2. apr., 397. l., 214.–218. lp.), kas, pamatojoties uz attiecīgo PSRS MP 1947. gada 31. maija lēmumu Nr. 1823, uzlika par pienākumu vairākām republikas rūpniecības ministrijām nekavējoties izbūvēt savos uzņēmumos jaunas vai rekonstruēt jau esošās ūdens attīrīšanas iekārtas. Tiesa, vēl vismaz pāris gadus šis visnotaļ nepieciešamais lēmums tā arī “palika uz papīra”, jo atbildīgajām ministrijām nebija nepieciešamo līdzekļu tā realizācijai, un arī attiecīgo asignējumu piešķiršana nenoritēja pietiekoši operatīvi, par ko liecina pēc pusotra gada izdots Latvijas PSR MP 1949. gada 21. februāra rīkojums Nr. 152-r un pielikumi tam (LNA LVA, 270. f., 2. apr., 984. l., 153.–186. lp.);

▪ Latvijas PSR MP 1953. gada 27. janvāra lēmums Nr. 71 “Par cīņu pret zivsaimniecībai nozīmīgu ūdenstilpju un ūdensapgādes avotu piesārņojumu” (LNA LVA, 270. f., 2. apr., 1882. l., 223.–225. lp.), pamatojoties uz attiecīgo PSRS MP 1953. gada 3. janvāra lēmumu Nr. 11, faktiski atkārtoja 1947. gada lēmumu, akcentējot neattīrīto notekūdeņu kaitīgumu ne tikai apkārtējai videi un cilvēku veselībai, bet arī tautsaimniecībai – it īpaši zivsaimniecībai, kā arī noteicot aizliegumu nesaskaņoto rūpniecības atkritumu izgāztuvju iekārtošanai (kas, ir jāatzīst, praksē arī tika ievērots visai vāji);

▪ LKP CK biroja un Latvijas PSR MP 1956. gada 1. oktobra lēmums Nr. 61 “Par ūdens baseinu pasargāšanu no netīru ūdeņu iepludināšanas un par zivju rezervju papildināšanu Latvijas PS Republikā” (LNA LVA, 270. f., 2. apr., 2571. l., 184.–227. lp.), pamatojoties uz attiecīgo PSRS MP 1956. gada 15. septembra lēmumu Nr. 1286, iezīmēja Komunistiskās partijas iesaistīšanos jautājumā par attīrīšanas iekārtu izbūvi un liecina par to, ka no formāla rakstura jautājuma tas pārvērtās par patiešām nozīmīgu un pat prioritāru, kura risināšana vairs nedrīkstēja ievilkties. Aktīvajā neattīrīto notekūdeņu problēmas risināšanā tika iesaistīta arī Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, tai uzdodot veikt pētījumus par piesārņojuma ietekmi uz attiecīgo ūdenstilpņu stāvokli un to pašattīrīšanās spējām, kā arī pirmo reizi tika noteikti reālie sodi uzņēmumiem par ūdens baseinu piesārņošanu (20 kapeikas par vienu kubikmetru neattīrītu ūdeņu);

▪ ar Latvijas PSR MP 1957. gada 24. aprīļa lēmumu Nr. 219 “Par pasākumiem dabas aizsardzības pastiprināšanā” (LNA LVA, 270. f., 2. apr., 2798. l., 233.–263. lp.) Latvijas teritorijā tika ieviesta padomju tipa rezervātu sistēma, kā arī aizsargājamo augu un dzīvnieku sugu saraksts (Sarkanās grāmatas priekštecis). Par aizsargājamām teritorijām sākotnēji tika noteikti 4 rezervāti⁵, 6 upju senlejas, 4 kalni, 12 ezeri, 5 mežu masīvi, 14 ģeoloģiskie objekti, 79 parki un 3 medību lieguma rajoni; par aizsargājamām sugām – 5 augu un 12 dzīvnieku sugas, kā arī visas bišu dzimtes, visi gulbjji, ērgļi, stārķi, sikspārņi, eži un visas pūces, kas ir sastopamas Latvijas teritorijā.

⁵ Ķemeru – pirmo reizi, Usmas ezera Moricsalas – atkārtoti pēc 1912. gada, Slīteres – atkārtoti pēc 1923. gada, kad tas bija pasludināts par dabas pieminekli, un Grīņu – atkārtoti pēc 1936. gada.

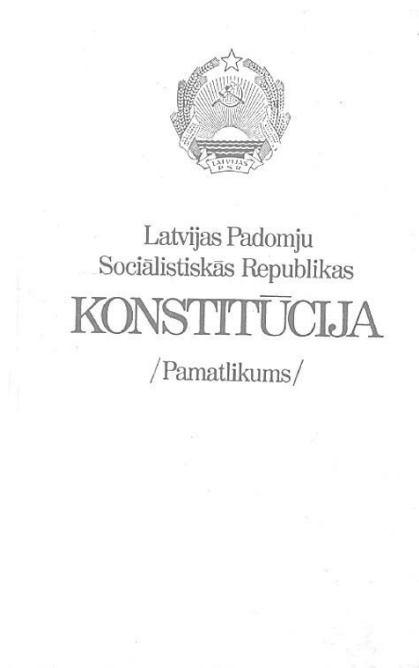

1. attēls. PSRS Ministru Padomes 1953. gada 3. janvāra lēmums Nr. 11 “Par cīņu pret zivsaimniecībai nozīmīgu ūdenstilpju un ūdensapgādes avotu piesārņojumu” (LNA LVA 270. f., 2. apr., 1843. l., 12.–14. lp., autora fotokolāža)

Savukārt 1959. gada 27. novembrī Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma likumu “Par dabas aizsardzību” – pirmo komplekso dabas aizsardzības likumu Latvijas vēsturē, kas, pat pēc mūsdienu vērtējumiem, “kļuva par nozīmīgu instrumentu, lai tā laikmeta realitāšu robežās apkarotu malu medniecību, ezeru un upju piesārņošanu,

nelikumīgu koku izciršanu, arī atkritumu izgāšanu tam neparedzētās vietās” (Sprūde 2019). Likuma īstenošanai tika dibināta specializēta institūcija – LPSR MP Dabas resursu racionālās izmantošanas un aizsardzības komiteja, tomēr jau 1965. gadā tā tika likvidēta, dabas resursu aizsardzības funkcijas sadalot starp to izmantotājiem: Mežsaimniecības, Meliorācijas un ūdenssaimniecības, Lauksaimniecības ministrijām un citiem resoriem. Savukārt atbilstošo normatīvo aktu skaits krasi pieauga, no vienas puses, rādot pēc iespējas vispusīgāku normatīvo bāzi, no otras – regulējumam kļūstot arvien smagnējākam, grūtāk īstenojamam un kontrolējamam. 1968. gadā Augstākā Padome pieņēma jaunu Dabas aizsardzības likumu, un 70. gados tam sekoja vēl virkne sistematizētu likumu krājumu (kodeksu), kas diezgan pilnīgi atspoguļo tā laika oficiālās nostādnes dabas resursu aizsardzības jautājumos:

- Latvijas PSR Zemes kodekss (05.05.1970);
- Latvijas PSR Zemes dzīļu kodekss (04.06.1976);
- Latvijas PSR Ūdeņu kodekss (28.12.1976);
- Latvijas PSR Mežu kodekss (14.12.1978)⁶.

12. pants. Kolhozu un citu kooperatīvo organizāciju un to apvienību īpašumā ir ražošanas līdzekļi un cita manta, kas tiem nepieciešama statūtos noteikto uzdevumu veikšanai.

Kolhozu aizņemto zemi tiem nodod bezmaksas un beztermiņa lietošanā.

Valsts veicina kolhozu-kooperatīvu īpašuma attīstību un tuvināšanos valsts īpašumam.

Kolhoziem, kā arī citiem zemes lietotājiem ir pienākums zemi efektīvi izmantot, saudzīgi izturēties pret to un paaugstināt tās auglību.

18. pants. Tagadējās paaudzes un nākamo paaudžu interesēs Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā veic nepieciešamos pasākumus zemes un tās dzīļu, ūdens resursu, augu un dzīvnieku valsts aizsardzībai un zinātniski pamatotai, racionālai izmantošanai, gaisa un ūdens tīrības saglabāšanai, dabas bagātību atjaunošanās nodrošināšanai un cilvēka apkārtējās vides uzlabošanai.

40. pants. Latvijas PSR pilsoņiem ir tiesības uz veselības aizsardzību.

Sīs tiesības tiek nodrošinātas, bez maksas sniedzot kvalificētu medicīnisko palīdzību valsts veselības aizsardzības iestādēs; paplašinot pilsoņu ārstniecības un veselības nostiprināšanas iestāžu tīklu; attīstot un pilnveidojot drošības tehniku un ražošanas sanitāriju; veicot plašu profilaksi un apkārtējās vides sanācijas pasākumus; īpaši rūpējoties par jaunās paaudzes veselību, arī aizliedzot bērnu darbu, kas nav saistīts ar mācībām un darbaudzināšanu; izvērtējot zinātniskos pētījumus, lai novērstu un samazinātu saslimstību un nodrošinātu pilsoņu ilggaudeju aktīvu mūžu.

65. pants. Latvijas PSR pilsoņiem jāsaucē daba, jāsargā tās bagātības.

118. pants. Latvijas PSR Ministru Padome ir tiesīga izņemt visus Latvijas PSR kompetencē esošos valsts pārvaldes jautājumus, ciktāl tie saskaņā ar Konstitūciju neietilpst Latvijas PSR Augstākās Padomes un Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija kompetencē.

Savu pilnvaru ietvaros Latvijas PSR Ministru Padome:

1) nodrošina tautas saimniecības, kā arī sociālās un kultūras celtniecības vadīšanu; izstrādā un veic pasākumus tautas labklājības un kultūras līmeņa celšanā, nodrošināšanā, zinātnes un tehnikas attīstīšanā, dabas resursu racionālai izmantošanai un aizsardzībai, sekmē pasākumus naudas un kredīta sistēmas nostiprināšanai, valsts apdrošināšanas un vienotas uzskaites un statistikas sistēmas organizēšanai; piedalās vienotas cenu politikas, darba samaksas un sociālās nodrošināšanas politikas realizācijā; organizē rūpniecības, celtniecības un lauksaimniecības uzņēmumu un apvienību, transporta un sakaru uzņēmumu, kā arī citu republikas un vietējās pakļautības organizāciju un iestāžu pārvaldīšanu;

126. pants. Savu pilnvaru ietvaros vietējās Tautas deputātu padomes nodrošina kompleksu ekonomisko un sociālo attīstību to teritorijā, kontrolē, kā šajā teritorijā esošie augstākās pakļautības uzņēmumi, iestādes un organizācijas ievēro likumus; koordinē un kontrolē to darbību zemes lietošanā, dabas aizsardzībā, celtniecībā, darbspēka resursu izmantošanā un tautas patēriņa preču ražošanā, sociālajā, kultūras, sadzīves un citās ar iedzīvotāju apkalpošanu saistītajās sfērās.

2. attēls. Apkārtējās vides aizsardzībai veltītie panti 1978. gada Latvijas PSR Konstitūcijā *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija (Pamatlikums) (1978)*. Rīga: *Liesma*. (8., 10., 17.–18., 23., 42.–43., 47. lpp., autora fotokolāža)

Savukārt jaunajā 1977. gada PSRS⁷ un 1978. gada Latvijas PSR⁸ pamatlikumā – Konstitūcijā – tika iekļauti seši identiskie panti, kas noteica gan katru padomju pilsoņa

⁶ Pēc: Kronītis 1982, 317.

⁷ 12., 18., 42., 67., 131., 147. pants.

⁸ 12., 18., 40., 65., 118., 126. pants.

tiesības dzīvot tīrajā, nepiesārņotajā vidē, gan *pienākumu* par to rūpēties. Tādējādi šie aspekti tika pirmo reizi atspoguļoti tik augsta līmeņa dokumentā.

Vides aizsardzības likumdošanas akti kā vēstures avoti: kritiskā analīze un izmantošanas iespējas

Protams, minēto pantu parādīšanās Konstitūcijā vēl nenozīmēja, ka dabas aizsardzībai uzreiz tiktu reāli veltīta pietiekama uzmanība – pat tāda šķietami augsta līmeņa dokuments, kļūstot par vēstures avotu, pirmkārt, arī nepretendē uz to, lai atainotu pastāvošo objektīvo realitāti, un, otrkārt, ir pakļauts zināmajiem trūkumiem, kas jo īpaši piemīt Leonīda Brežņeva (1906–1982) valdīšanas laika avotiem – tie bieži ir formāli, deklaratīvi un nereti uzdod vēlamo par reālo. Tādējādi, vērtējot šos avotus, netiek uzdots jautājums par to, *kā īstenībā bija*, turklāt visai pamatots ir jautājums par to, *kādēļ* dabas aizsardzības problēmas tika tomēr visai plaši atspoguļotas padomju tiesību aktos pat visaugstākajā līmenī, – jo kas gan teorētiski traucētu padomju varai vienkārši ignorēt šo tēmu, turpinot izvirzīt pirmajā plānā ekonomiskā un politiskā rakstura uzdevumus, ar kuriem dabas aizsardzības pasākumi nereti nonāca pretrunā?

Te ir apskatāmi vismaz trīs aspekti, kas, autoraprāt, noteica šī procesa klātesamību un īstenībā arī neizbēgamību:

1) Turpinot domu par to, ka pieņemtais likums ne obligāti reāli ietekmē objektīvo realitāti, jāuzsver, ka parasti notiek tieši otrādi – esošā realitāte daudz lielākajā mērā ietekmē viena vai cita likuma parādīšanos. Neatkarīgi no politiskā režīma un varas nesēja tajā, jebkurš likums ir esošās varas gribas izpausme – un arī Padomju Savienības gadījumā šai gribai piemita pārsvarā racionālie un izskaidrojamie pamatojumi un apsvērumi. Galvenais apsvērumus dabas aizsardzības regulēšanas sistēmas izveidei Padomju Savienībā bija pavisam vienkāršs – apkārtējas vides baiss stāvoklis un milzīgās, tostarp ekonomiska rakstura problēmas, kas bija saistītas ar tās piesārņojumu. Tas diezgan skaidri lasāms attiecīgo tiesību aktu preambulās, tāpēc no avotpētniecības viedokļa šī daļa – preambulas jeb priekšvārdi – ir arī visai vērtīgas, jo lielākā vai mazākā mērā atklāj problēmas būtību, atbildot uz jautājumu, *kāpēc* viens vai cits likums vai lēmums tika pieņemts. Būtu taču absurdi pastāvīgi pastiprināt dabas aizsardzības pasākumus un vienlaikus apgalvot, ka situācija arī nemitīgi uzlabojas vai vispār šos uzlabojumus neprasa. Tādējādi, veicot šādu vienkāršu loģisku darbību, jebkuram tiesību vēstures avotam var uzdot jautājumu, kas novedīs pētnieku pie daudz nozīmīgākas informācijas, nekā tā, *kā* tas likums darbojās vai kāda bija tā ietekme.

2) Neskatoties uz kopumā smagnējo, birokratizēto padomju valsts pārvaldes būtību, nav iespējams noliegt, ka savu jomu speciālistu un zinātnieku ietekme uz lēmumu pieņemšanu bija diezgan vērā ņemama. Likumprojektu sagatavošana nebija nekādu anonīmo birokrātu prerogātīva, un gandrīz neviena tāda likuma pieņemšana nebija iedomājama bez attiecīgo speciālistu iesaistes, kas ir atspoguļots gan zinātniskajā literatūrā un atmiņās, gan arhīvu avotos, respektīvi, Latvijas PSR MP sēžu protokolos un sarakstēs ar citām saistītajām institūcijām – parasti Valsts plānošanas komiteju, Zinātņu akadēmiju un nozaru ministrijām, kas varēja ne tikai ietekmēt likumprojektu saturu, bet arī rosināt to izstrādi vai, tieši otrādi, tos “brāķēt”. Šai sakarā kārtējo reizi jāpasvīturo vispārzināms fakts, ka likumdošanas akta kā vēstures avota

analīze un kritika nav iedomājama bez tā tapšanas vēstures izsekošanas – jo tieši tādas iekšējas sarakstes nereti dot visbūtiskāko informāciju gan par aktu autoriem, gan par konkrētajiem to tapšanas apstākļiem. Protams, paturot prātā, ka izmantojot tikai Latvijas arhīvus, diemžēl, nav iespējams iegūt vissavienības līmeņa aktu tapšanas pilno ainu.

3) Kopš 20. gadsimta 60. gadiem PSRS visai aktīvi mēģināja iekļauties starptautiskajā politiskajā sistēmā, kas nozīmēja zināmo līdzdalību arī tās tiesību laukā. Pētāmās tēmas kontekstā tas izpaudās ar Padomju Savienības dalību starptautiskajās, tostarp ANO, vides aizsardzības programmās un reģionālajās iniciatīvās, piemēram, Helsinku konvencijā par Baltijas reģiona jūras vides aizsardzību (*HELCOM*), kas bija pasaulē pirmā starptautiskā vienošanās, kas veltīta jūras vides aizsardzībai pret piesārņojumu, kā arī ar virkni starptautisko vienošanu parakstīšanu un attiecīgo saistību uzņemšanu (Šteinbergs 1983, 78–83). Piemēram, 1972. gada 23. maijā Maskavā tika noslēgts ASV–PSRS nolīgums par vides aizsardzību (*U.S.–U.S.S.R. Agreement on Environmental Protection*), kuram, esot divpusējam, pēc tā laika Rietumu ekspertu atzinumiem bija pat lielāks potenciāls ietekmēt apkārtējās vides stāvokļa uzlabošanas globālajā mērogā, nekā tādām daudzpusējām starptautiskajām vienošanām kā, piemēram, ANO Stokholmas deklarācija (Merritt 1974, 276–278). Nolīgums aptvēra 11 būtiskas problēmas, kas tika risinātas 39 atsevišķu projektu ietvaros, katram no tiem bija noteikts konkrēts uzdevums un programma. Notiekošā darba rezultāti un tālākie plāni tika regulāri apspriesti Kopīgās ASV–PSRS sadarbības vides aizsardzības jomā komisijas ikgadējās sesijās (Izrael' 1976, 115). Nebūs lieki atzīmēt, ka gan nolīgums, gan minētā komisija nepārtraukti darbojās līdz pat Padomju Savienības sabrukumam, savukārt 1994. gadā uz šī nolīguma pamata tika noslēgtas identiskās vienošanās starp ASV un Krievijas Federāciju. Tādējādi, vērtējot padomju varas motīvus izstrādāt savam laikam atbilstošu vides aizsardzības tiesisko regulējumu, nevar izslēgt arī zināmo ār pasaules ietekmi, kas izpaudās gan kā konkrētie sadarbības piedāvājumi šajā sfērā, gan kā sava veida nodeva “laika garam” jeb “modes lieta”, nodarboties ar kuru bija bezmaz vai pats par sevi saprotams, it īpaši valstī, kas pamatoti pretendēja uz pasaules mēroga lielvalsts statusu.

Secinājumi

Viss iepriekš minētais, autoraprāt, ļauj izdarīt šādus secinājumus par Latvijas PSR likumdošanas aktiem dabas aizsardzības jomā kā vēstures avotu:

1) Tie veido pietiekami plašu un daudzpusīgu avotu kopumu, kas ļauj ne tikai vispusīgi tos analizēt, bet arī izsekot to attīstībai vairāk nekā 40 gadu gaitā un saiknei ar republikā notiekošajiem procesiem plašākā mērogā. Taču acīmredzams trūkums ir objektīvās grūtības piekļūt arhīviem ar līdzīgiem vissavienības mēroga aktu pirmtekstiem un pielikumiem tiem, kas liek pievērst īpašu uzmanību Latvijas arhīvu rīcībā palikušajai vietējo likumdošanas orgānu sarakstei ar “centru”;

2) Lai gan šis avots pēc savas būtības nepilnīgi atspoguļo tā laika objektīvo realitāti, tomēr bez šāda veida avota nav arī iespējams šo realitāti rekonstruēt. Šajā gadījumā galvenais jautājums avotam varētu būt par tā rašanās apstākļiem – kāda bija

tā objektīvā nepieciešamība un kādi procesi, notikumi un personības ir sekmējuši tā tapšanu; sekundārais, bet arī svarīgs – kāda tieši un cik veiksmīga bija tā īstenošana;

3) Runājot tiesisko normu implementācijas kontekstā, likumdošanas akti ir ļoti svarīgs avots salīdzinošajai analīzei – gan savstarpēji salīdzinot atsevišķu republiku aktus (piemēram, Baltijas republiku mērogā), gan arī dažādas avotu grupas. Piemēram, lietvedības dokumenti un periodikas materiāli var palīdzēt atbildēt uz jautājumu, vai šo aktu normas tika ņemtas vērā un ievērotas. Savukārt par dabas krimināltiesiskās aizsardzības aktu pielietošanu var spriest pēc tiesu prakses analīzes – balstoties uz to, var secināt, vai šī aizsardzība patiešām notika vai lielākoties “palika uz papīra” un pienācīgi nedarbojās;

4) Lai kāda būtu pētnieku un sabiedrības attieksme pret šo avotu, tas joprojām ir sava laikmeta un telpas liecība, tās juridiskās domas izpausme, kas tādu vai citādu iemeslu dēļ dominēja attiecīgajā sabiedrībā. Nav nekāda iemesla to ignorēt – gluži pretēji, būtu jāpievērš daudz lielāka vērība metodoloģijas izstrādei efektīvam darbam ar šo avotu grupu. Šķiet, ka juristiem pagaidām tas izdodas labāk nekā vēsturniekiem – vismaz savās publikācijās, kurās tiek salīdzināti spēkā esošie mūsdienu un spēku zaudējušie padomju tiesību akti, pēdējie tiek vērtēti pēc tīri utilitāriem kritērijiem, un kādu objektīvi pozitīvu momentu uzsvēršana tajos netiek uzskatīta par sliktu toni⁹.

Avotu un literatūras saraksts

Ķeruss, J., sast. (2023) *Vara un sabiedrība Latvijā (1945–1983): vēstures avotu krājums*. Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, IX sējums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 404 lpp.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA), 270. f. (Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikas Ministru Padome).

Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija (Pamatlikums) (1978). Rīga: Liesma. 60 lpp.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija (Pamatlikums) (1977). Rīga: Liesma. 48 lpp.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv ekonomiki (RGAE), f. 478 (Narodnyj komissariat zemledelija RSFSR).

Soglashenie mezhdru Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Soedinennyh Shtatov Ameriki o sotrudnichestve v oblasti ohrany okruzhajushhej sredy i prirodnyh resursov (23.06.1994)

⁹ Piemēram, *Dr. habil. iur.* profesors Jānis Strautmanis (1927–2002), 1999. gadā komentējot Latvijas vides tiesiskās aizsardzības transformāciju no padomju modeļa uz mūsdienu, ir atzinis: “Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas palika spēkā bijušie padomju likumi, tie pakāpeniski tika atcelti, pieņemot parlamentā un valdībā jaunus normatīvos aktus. Tā atcēla Latvijas PSR Zemes kodeksu, Mežu kodeksu, Zemes dzīļu kodeksu. 1998. gadā Saeima pieņēma likumu, ka ar 1999. gada 1. janvāri zaudē spēku visi Latvijas PSR pastāvēšanas laikā pieņemtie likumi, to skaitā arī Ūdeņu kodekss, Likums par atmosfēras gaisa aizsardzību, Likums par dzīvnieku aizsardzību un izmantošanu. Diemžēl šo pēdējo atcelto normatīvo aktu vietā vēl nav izstrādāti un pieņemti adekvāti likumi. Rodas jautājums, kā turpmāk veidot Latvijas vides likumdošanu, kas regulētu dabas resursu racionālu izmantošanu un aizsardzību pret degradāciju” (Strautmanis 1999, 7). Tomēr drīzumā pēc tam nepieciešamība veidot nacionālo vides aizsardzības likumdošanas bāzi *no nulles* pazuda, jo 2004. gadā Latvija pievienojas Eiropas Savienībai, uzņemoties tās dalībvalstīm saistošos pienākumus vides aizsardzības jomā un gan institucionālajā, gan tiesiskajā ziņā pārņemot kopējo ES modeli ka pamatu nacionālā vides aizsardzības sistēmas modeļa izveidei.

https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/53255/ (01.08.2025).

- Gavriļins, A. (2017) *Vēstures avotu pētniecība: lekciju kurss*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 112 lpp.
- Izrael', Ju. (1976) Sovremennyj etap sovetsko-amerikanskogo sotrudnichestva v oblasti ohrany prirodnoj sredy. Vestnik AN SSSR, No. 10: 114–118.
- Krastiņš, U. (1977) *Latvijas PSR dabas tiesiskā aizsardzība*. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 32 lpp.
- Krastiņš, U. (1984) *Daba un krimināllikums*. Rīga: Avots. 131 lpp.
- Krastiņš, U. (1988) *Dabai nodarītais jāatlīdzina*. Rīga: Avots. 112 lpp.
- Krastiņš, U. (1997) *Ekoloģiskie noziegumi*. Rīga: LU. 41 lpp.
- Krastiņš, U. (2001) *Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 190 lpp.
- Kronītis, J. (1982) *Dabas aizsardzība*. Rīga: Avots, 1982, 350 lpp.
- Levits, E. (2018) Latvijas tiesību attīstība kopš 1990. gada – no padomju sistēmas uz modernu Eiropas Savienības dalībvalsts tiesību sistēmu. *Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 17: 56–59.
- Merritt, W. L. (1974) The Soviet–US Environmental Protection Agreement. *Natural Resources Journal*, Vol. 14, No. 2 (April): 275–281.
- Ranka, S., sast. (2003) *Profesors Uldis Krastiņš: biobibliogrāfiskais rādītājs*. Rīga: LU Bibliotēka. 148 lpp.
- Riekstiņš, J. (2015) *Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija: 1940–1990*. Rīga: Tieslietu ministrija. 200 lpp.
- Sprūde, V. (2019) 1959. gada 27. novembrī. Dabas aizsardzība – “patriotisks pienākums”. *LA.lv*, 27. nov. <https://www.la.lv/si-diena-vesture-100> (01.08.2025).
- Strautmanis, J. (1999) Par Latvijas vides likumdošanu. *Latvijas Vēstnesis*, 1. apr.: 1, 7.
- Šteinbergs, V., u. c. (1983) *Daba. Cilvēks. Sabiedrība: Ekoloģijas sociālie aspekti*. Rīga: Zinātne, 1983, 239 lpp.
- Upmalis, I. (2020) *Latvija – PSRS impērijas militarizētā kolonija*. Rīga: Jumava. 343 lpp.
- Weiner, D. (2000) *Models of Nature: Ecology, Conservation, and Cultural Revolution in Soviet Russia* (2nd ed.). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. 336 p.

Zurabi Sanadze

Interests of the United States and the Soviet Union in Morocco during the Cold War

Key words: Morocco, Cold War, American interests, Soviet policy, Western Sahara Conflict

Summary

This paper examines the Kingdom of Morocco and the competition between the United States and the Soviet Union for influence during the Cold War. Before World War II, the United States played a largely passive role in the Maghreb. However, the war highlighted Morocco's geostrategic and economic importance, prompting a major shift in American foreign policy. During the same period, the Soviet Union became active in the region, pursuing its plans to expand influence. We analyze the reasons behind the growing American interest in Morocco after its independence, drawing on official decisions and correspondence of US presidents. The United States sought to counter Soviet influence in the region, while the Soviet Union maximized its foreign policy efforts and sought to strengthen trade relations. Communist parties in Morocco also grew in influence during this time. Despite Soviet efforts, the United States enjoyed a more privileged position, as Morocco largely pursued a pro-American course during the Cold War. The Western Sahara conflict serves as a clear example of Cold War rivalry. Our research, based on UN resolutions, international court advisories, and peacemaker mission briefs, demonstrates the conflict's complexity and multilateral involvement. Although the main actors did not always confront each other directly, they chose allies and sought to expand their economic and military interests in the region. Morocco benefited politically, financially, and socially from the competition between the superpowers, while simultaneously serving as a strategic point for their operations in the Middle East and access to regional resources.

**Amerikas Savienoto Valstu un Padomju Savienības intereses Marokā
aukstā kara laikā**

Atslēgas vārdi: Maroka, aukstais karš, amerikāņu intereses, padomju politika, Rietumsahāras konflikts

Kopsavilkums

Rakstā tiek pētīta Marokas karaliste un konkurence starp Amerikas Savienotajām Valstīm (ASV) un Padomju Savienību par ietekmi aukstā kara laikā.

Pirms Otrā pasaules kara ASV bija lielā mērā pasīva loma Magribā. Tomēr karš izcēla Marokas ģeostratēģisko un ekonomisko nozīmi, izraisot būtiskas pārmaiņas ASV ārpolitikā. Tajā pašā periodā Padomju Savienība kļuva aktīva reģionā, īstenojot savus plānus paplašināt ietekmi. Pētījumā analizēti iemesli, kas bija pamatā pieaugošajai amerikāņu interesei par Maroku pēc tās neatkarības iegūšanas, balstoties uz ASV prezidentu oficiālajiem lēmumiem un saraksti. ASV centās neitralizēt padomju ietekmi reģionā, savukārt Padomju Savienība maksimāli pastiprināja savus ārpolitikas centienus uzlabot tirdzniecības attiecības. Šajā laikā pieauga arī komunistu partijas ietekme Marokā. Neraugoties uz padomju centieniem, ASV bija privileģētāks stāvoklis, jo Maroka aukstā kara laikā lielā mērā īstenoja proamerikānisku kursu. Rietumsahāras konflikts bija spilgts aukstā kara sāncensības piemērs. Pētījums, kas balstīts uz ANO rezolūcijām, starptautisko tiesu ieteikumiem un miera uzturētāju misiju ziņojumiem, parāda konflikta sarežģītību un daudzpusējo iesaisti. Lai gan galvenie dalībnieki ne vienmēr tieši konfrontēja viens ar otru, viņi izvēlējās sabiedrotos un centās paplašināt savas ekonomiskās un militārās intereses reģionā. Maroka guva politisku, finansiālu un sociālu labumu no lielvaru konkurences, vienlaikus kalpojot par stratēģisku punktu to operācijām Tuvajos Austrumos un piekļuvei reģionālajiem resursiem.

Introduction

The superpowers entered the Cold War phase in 1946, although the Maghreb countries were not independent at that time, so the discussion of the manifestation of the Cold War began here relatively late. Morocco was a French-Spanish protectorate from the beginning of the 20th century, specifically from the first decade, and the country only managed to gain independence in 1956. The United States tried not to interfere in the affairs of the large European colonies. In fact, the United States played a passive role in the entire Maghreb region until World War II. The situation changed for both superpowers after Morocco's considerable geostrategic importance for the entire region became clear.

This paper aims to examine the policies of the United States and the Soviet Union in Morocco during the Cold War, focusing on their strategies to influence Moroccan independence and political development. We think that the research is relevant because it sheds light on the intersection of decolonization and superpower competition in North Africa, a region often overlooked in Cold War historiography. Within the framework of the study, we review and analyze the existing primary and secondary sources. We use the historical comparative method. Through comparative analysis, we examine the common and distinctive features of the policies of the United States and the Soviet Union in Morocco during the Cold War.

While working on the paper, we used primary sources – official documents, records, interviews, press materials, as well as secondary sources – existing articles and literature related to our research topic, along with analyzed statistical data. Most of the sources are in English and a small part are in Russian and French. Additionally to empirical analysis, the framework of Henry Kissinger's arguments in "Diplomacy" is

relevant to understand the exact competition and its nature between the United States of America and the Soviet Union in Morocco during the Cold War – the time when international system was shaped by the balance of power politics. According to Kissinger, great powers operate within diplomacy and economic and military support pragmatically to secure influence over the secondary powers. This framework clarifies the U.S.–Soviet competition in Morocco as the United States secured Morocco with long-term aid and diplomacy to set it as the pro-Western ally while the Soviet Union attempted to counterbalance American influence using direct and indirect engagement and limited support.

In 1943, with the support of the United States, the Independence Party was formed in Morocco. Moroccan nationalists lobbied and tried their best to end the colonial rule. It was the Independence Party that led the subsequent nationalist movement in the country. The United States feared that there was a great chance and possibility that communist parties would achieve great success and seize power, so it was decided by the United States to use all means to prevent the above. It mainly utilized aid packages, both financial and technical, resorted to a form of propaganda policy, and also employed military intervention. Many decolonized countries tried to avoid joining any blocs and supporting them, to stay out of the Cold War but, in reality, they did not succeed.

In 1942, the United States and its allies sent troops into Morocco and Algeria in an attempt to prevent an Axis invasion of North Africa. Franklin Roosevelt (1933–1945) in correspondence with Sultan Mohammed V, expressed confidence that the Allies' victory in World War II would foster peace and prosperity across North Africa, positively impacting both Moroccan and French populations (History of the U.S. and Morocco n.d.).

In Casablanca, Morocco, in January 1943, Roosevelt, Churchill, and de Gaulle met to discuss the postwar strategy. Before the Casablanca Conference, Roosevelt had been visiting African countries, which further convinced him of the need for decolonization. Naturally, the Sultan of Morocco, Mohammed V and his son Hassan II (1961-1999) were present at the conference. Morocco played an important role, more in the implementation of decisions than in their adoption. Franklin Roosevelt personally hosted the Sultan and his son. The recognition of Morocco as a sovereign state, which hosted the conference and Roosevelt's recognition of Mohammed V as an independent ruler gave even more credibility to Morocco's aspirations for independence. The president promised support to Sultan in his quest for independence from the French. He also offered Mohammed V the opportunity to educate Moroccan scientists, teachers, and engineers in America and to promote their qualifications. Roosevelt stated that Morocco's wealth, its natural resources and its strategic importance should not be exploited by others and that the country should manage everything on its own (Welles 1957). The Sultan probably did not expect all this; at the end of the meeting, he declared that a new future lay ahead for his country (Morocco) in which, it is clear, he saw the support and alliance of the United States.

Moroccan Anti-Colonial Policy

The most powerful anti-colonial process in the Maghreb region was taking place in Morocco. The main centers of the independence movement were the cities of Fez, Rabat, and Casablanca. However, the small northern city of Tetouan also played an important role. Tetouan found itself at the crossroads, dividing the wide Mediterranean world between the French and Spanish protectorates and a kind of connecting node for nationalists who were in touch with their compatriots abroad (Stenner 2016, 28).

Moroccan students founded the “Association of Muslim Students of North Africa” (AEMNA) in Paris in 1927 with the main goal of solidarity and assistance to Moroccan, Tunisian, and Algerian youth. This association proved to be a prerequisite and basis for the emergence of the nationalist movement, since later this intellectual elite represented the very group that fought for independence in Morocco (Ageron 1983). During this period, students in Paris and Cairo were actively engaged in propaganda. The process was also supported by Shakib Arslan (1869–1946) and his newspaper “La Nation Arabe” functioned as a communication channel for Moroccans with the entire Muslim world.

The Cold War in Morocco

Sultan Mohammed V was exiled to Madagascar and replaced by the unpopular Mohammed Ben Arafa (1953–1955) in 1953, which was met with great resistance from the nationalists. The French had intended to crush the nationalists’ and, more generally, the public’s dream of independence. However, they had the opposite effect, as the Moroccans became even more resilient and determined to achieve national sovereignty.

On 2 March 1956, Morocco threw off the French colonial yoke and gained independence. In April, France officially withdrew from its protectorate in Morocco (Kasraoui 2023).

The United States recognized Morocco’s independence on 7 March 1956 in its congratulatory statement to the kingdom, in connection with the Franco-Moroccan Declaration of 2 March, in which France recognized Morocco’s independence (Department of State n.d.). It should also be noted that Morocco was the first country in North Africa to recognize the newly independent United States of America as a sovereign state in 1777.

Mohammed V was happy to be allied with the United States and he even wrote to President Eisenhower that Morocco would be their strong ally in the fight against communism in the region. The latter was vital for America since it not only supported independent nations but also protected them from communist propaganda and the proliferation of communist parties. Dwight Eisenhower (1953–1961) inherited Truman’s foreign policy course towards the Maghreb region and he followed this course, although his accession to power coincided with a new political context characterized by the internationalization of issues in the Maghreb (Hadhri 2014, 98-101). In 1957, the United States and Morocco exchanged ambassadors, which laid the foundation for full diplomatic relations.

In 1957, Mohammed V visited Washington and in 1959, then-Vice President Richard Nixon (1953–1961) visited Rabat. During the Cold War, Morocco, unlike other Arab countries, was pro-Western. This is also explained by the fact that the Kingdom of Morocco was the main recipient of American aid during the Cold War. In 1957–1963 it received up to half a billion dollars in aid from the United States (History of the U.S. and Morocco n.d.). John Fitzgerald Kennedy (1961–1963) always actively called for help for oppressed and poor nations. He especially focused on protecting nations suffering from European imperialist countries during colonialism. Kennedy also argued that economic growth, both in the South and the North, could be a catalyst for political democracy (Kennedy 1961, 5-6).

Important programs were the American–Middle East Educational and Training Services and the American Field Service, which contributed greatly to the popularization and dissemination of the American model and American lifestyle among young people, specifically in the Maghreb region and the Arab elite of the Middle East. As a result, Kennedy’s image and popularity increased and both in Morocco and in the region he was, in a way, an “icon of hope” (Hadhri 2014, 104). As for the military, France remained Morocco’s main source of arms and other military equipment in the 1960s and 1970s, although the United States also began to increase its military supplies to the kingdom in the 1970s. During this period, Morocco signed contracts to receive more than \$800 million worth of weapons from the United States, in addition to purchasing \$100 million worth of commercial military equipment. All this took place within the framework of the United States Foreign Military Sales (FMS) program, which also included the supply of armored vehicles. In addition, in 1977, the official Rabat signed another contract which included the provision of air defense radar installations, control towers and auxiliary communication systems worth \$220 million (United States General Accounting Office 1978, 8-9). Again, according to the Washington Post, in 1978, the US presidential administration requested a \$45 million credit and \$800,000 in military aid for Morocco (Lescaze 1977, 38).

In the next phase, during the presidency of Jimmy Carter (1977–1981), relations between Washington and Rabat became quite tense, the reason was Western Sahara conflict. America protested against the inappropriate use of American weapons supplied by them to Morocco, instead of the weapons intended for legitimate defense and internal security. When the United States saw that Morocco was already in danger and attacks began inside the country, the Carter administration approved of a \$235 million arms package for Morocco. In January 1980, this decision of the president was naturally followed by the need for defense in Congress, which stated that the main interest of the United States was to prevent the defeat of their ally – Morocco (Burton 2017, 772-780).

In 1981, Ronald Reagan (1981–1989) became President of the United States and on the very next day after taking office, he approved of Morocco’s request for 180 M-60 A3 tanks. This request had previously been rejected by the Jimmy Carter administration and had been shelved indefinitely. The next assistance from the United States came in late 1981 when Morocco requested additional military assistance to

counter the Soviet SA6 missiles used by the Polisario¹ during the war (Damis 1985, 194). During the Cold War, rivals tried in every way to support their allies and here, too, America provided Morocco with the requested resources. In this way, it also tried to defeat Soviet interests in the region. As Kissinger notes, “power is the ultimate arbiter in the international relations” (Kissinger 1994, 23).

King Hassan’s visit to Washington in 1982 had great consequences for Morocco. Military cooperation reached a new level and ties deepened. All this was beneficial for the United States, especially given the still “Hot Cold War”. The United States, under the new agreements signed with Morocco, was allowed to use two air bases in Morocco for its military aircraft in emergencies in the Middle East and Africa. The aircraft had the right to land at these bases, undergo technical inspections and refuel. As Kissinger notes in “Diplomacy”, control over the strategic locations plays a key role in great power diplomacy; especially, when the position makes the opportunity for the rapid deployment capabilities (Kissinger 1994, 20-21). There is a reasonable suspicion that the United States planned to use this opportunity for the “rapid deployment of forces” in the future. However, it is noteworthy that Morocco reserved the right to veto the transit of American aircraft if they were to be directed against Arab countries. King Hassan II tried not to spoil relations with the Arab world and this agreement was generally a very sensitive issue for the country, so the parties agreed to keep it secret (Damis 1985, 195-196).

The data testify to the fact that, between 1982 and 1984, aid to Morocco gradually tripled, reaching \$600 million in 1984. The United States provided for the renovation of two airports that were part of the aforementioned agreement. It also provided more than \$200 million in agricultural loans and up to \$150 million was spent on expanding the Voice of America facilities in Tangier. In fact, powerful radio transmitters were used as a tool for espionage and highly effective communication in the Western Mediterranean, something that Hassan II was well aware of.

As concerns relations between the Soviet Union and Morocco, the Soviet influence on Morocco was weaker and less compared to that of the United States. Shortly after Morocco gained independence, the USSR recognized the kingdom’s independence and since 1958 it had also established political ties with it.

In Morocco, both before and for several years after independence, there was a Communist Party and its supporting associations. Communist groups emerged in the country in the early 1920s leading to founding of the Moroccan Communist Party in 1943. Strong communist groups existed in Rabat and Casablanca. In order to gain the support of the population, the newly formed Communist Party focused on Morocco’s right to independence and, at the same time, called on society to consolidate against fascism (Marokkansakaja Kommunisticheskaja partija). Of course, the party had local ideological expressions, although it was initially a branch of the French Communist Party. For example, by 1945, the party had about 10,000 members, of which 8,000 were European. The situation changed in 1946 when the party officially assumed the

¹ Polisario – an acronym standing for “The Popular Front for the Liberation of Saguia el-Hamra and Río de Oro”

name “Moroccan Communist Party”; most of the European members left the party and active Moroccanization was underway in the ruling circles.

From the beginning of the 1950s, the Communist Party intended to gain more influence on society and began publishing newspapers in French and Arabic. The newspapers published in French were “La Nation” and “L’Espoir”, in Arabic – “Al-Jamahir” and “Hayat al-shaab”. The Communists actively and sharply criticized the French colonial authorities, demanded the abolition of the French protectorate to which the Resident-General reacted and began to restrict the Communist Party. The activities of the Communists as well as propaganda rallies were banned and the persecution of communist leaders, in a way, their repression, began. As a result, many communists were arrested, expelled from the country, or killed. Among those expelled from the country was Ali Yatta (1920–1997), the first secretary of the Central Committee of the Moroccan Communist Party (Zisenwine 2010, 50-55).

The Istiqlal Party was also a rival and opponent of the Communist Party since they were a more nationalist-bourgeois union and, most importantly, with anti-communist views. They also had the support of the United States since it was not in America’s interests to see the communists gain power and win. The communists were often accused of insulting Islam, being atheists, and preaching the destruction of the monarchy (Yata, Paul 1977, 16). In 1959, the Moroccan government launched a campaign against the Communist Party; initially, a temporary ban was imposed and in 1960 the party was finally banned.

In 1961–1962, the Soviet Union even supplied Morocco with weapons, although under Hassan II, Morocco pursued a more pro-Western policy, which led to a change in the circumstances. The Soviet Union tried to offer Morocco extensive military and economic support in order to, if not reduce, at least balance American strategic interests in the Kingdom of Morocco. In 1966, King Hassan visited Moscow, after which economic agreements were made (Zoubir 1987, 21).

The Arab-Israeli wars of 1967 and 1973 had a negative impact on American influence, since anti-American sentiment was easily aroused and strengthened in society, which the Soviet Union took advantage of not only in Morocco but throughout the region and presented itself as a friend and supporter of the Arab people. In Morocco and Algeria, anti-American propaganda had even taken on a large-scale form.

By 1978, Morocco had become the Soviet Union’s largest trading partner in Africa. Paradoxically, the United States had previously been Algeria’s number one trading partner. Rich trade agreements were concluded between Morocco and the USSR over phosphate, as exemplified by the agreement of 10 March 1978. In the next stage, the Soviet Union itself discovered a new phosphate deposit and provided Morocco with a \$2 billion loan to develop the mine (Albright 1980, 37). There are unconfirmed speculations that the Soviet Union was even secretly, through some means, supporting Moroccan interests in Western Sahara.

In 1984, in Rabat, the USSR and Morocco signed another trade partnership agreement. The Soviet Union would supply the kingdom with oil, timber, machinery and equipment and in return would import citrus, textiles, cork, and other products from Morocco. The parties also reached another agreement on phosphate. Trade

turnover between them over the next 5 years increased by 150% (Zoubir 1987, 25). Since both parties benefited from this trade and economic cooperation, the Soviet Union did not directly assist the Polisario, although it supported the Sahrawi Arab Democratic Republic at international meetings, but at the same time, it often added that the interests of each party should be taken into account when resolving the issue. Although Morocco was well aware of the Soviet diplomacy, their relations with Algeria and the kingdom did not express a radical position on this issue, except for the statement of Hassan II in 1980 that “Morocco and the Soviet Union are at war... and the Kremlin knows full well that their weapons are causing the bloodshed of a friendly nation.” (Sheldon 1980, 6). This referred to the supply of weapons by the USSR to Algeria, which were then sent to the Polisario Front. However, as noted above, economic cooperation between the Soviet Union and Morocco continued after this fact since it was a matter of big money and profit.

Western Sahara Conflict

In 1971, a group of Moroccan students formed the Polisario Front, aiming to liberate Saguia el-Hamra and Rio de Oro. While seeking regional support, only Algeria and Libya backed them. The group launched an armed struggle against Spain in Western Sahara, prompting Spain’s withdrawal in 1975 and the controversial Madrid Agreement. This agreement divided the territory between Morocco and Mauritania, and the countries shared the principles of peace and took responsibility to protect the people of the region, to ensure security and stability (Declaration 1975). However, later the International Court of Justice denied both countries’ sovereignty over the region. The UN later rejected the agreement, supporting the Sahrawi people’s right to independence.

In response, the Polisario Front declared the Sahrawi Arab Democratic Republic (SADR) in 1976 and waged war against Morocco and Mauritania. Algeria provided significant support, including arms, training, political backing, and the establishment of Polisario headquarters and refugee camps in Tindouf. Though Algeria denied direct involvement, it played a key enabling role. The Soviet Union, via Algeria, also provided indirect support to the Polisario.

To counter Polisario attacks, Morocco began constructing a 2,700 km defensive wall in 1980, known by the Polisario as the “Wall of Shame.” The wall separated Moroccan-controlled areas from those held by the Polisario. Morocco was also accused of illegally extracting phosphate from occupied territories. By 1991, both sides had reached a stalemate and, under UN mediation, agreed to a ceasefire, leading to the deployment of a UN peacekeeping mission – MINURSO (Chograni 2021).

The Soviet Union found itself in a diplomatic bind. While it valued its strategic relationship with Algeria, it was also keen on potential trade with Morocco, particularly phosphate deals. A 1975 Moroccan delegation to Moscow emphasized their anti-colonial efforts in Western Sahara, suggesting shared ideological ground. However, despite this alignment, King Hassan II eventually halted the phosphate deal, showing Moscow’s limited influence (Solarz 1979, 295).

Publicly, the USSR endorsed UN resolutions on Western Sahara but did not openly back the Polisario. Soviet-aligned figures like Ali Yata downplayed the Polisario's legitimacy, labeling it a puppet of Spain and Algeria. He argued Soviet-Algerian ties were overstated, citing that only 8% of Algeria's trade involved the USSR. Despite this, rumors of Soviet arms reaching the Polisario through Algeria persisted, although direct involvement remained unconfirmed (Yata, Paul 1977, 17). The United States, meanwhile, supported Morocco. Although initially concerned about American weapons being used against the Polisario, Washington ultimately prioritized its alliance with Morocco. Congressional resistance to foreign entanglements delayed military aid, but strategic concerns about the Soviet expansion in North Africa led the U.S. to assist. Morocco, as a staunchly pro-Western nation during the Cold War, was seen as a bulwark against communism.

Although the U.S. publicly supported UN resolutions and upheld the principle of self-determination, its support for the Sahrawi people was more symbolic than substantive. Political and strategic interests consistently outweighed moral concerns. The Polisario, despite lacking direct Soviet support, was viewed by the West as being in the Soviet-aligned camp – largely due to Algeria's involvement. In contrast, Morocco maintained strong Western ties and was viewed as a key regional ally. As Henry Kissinger stated, "America is opposed to having another Angola in Africa"² (Binder 1975). In our opinion, this makes everything even clearer.

The United States was also concerned by the fact that in the late 1970s and early 1980s, the Polisario Front was seen to be allied with Libya and other enemies of the United States. This was accompanied by the fact that Morocco's non-radical position towards Israel gradually became apparent, while Israel was a friend and ally of the United States. In general, Morocco belongs to the small group of Arab countries that have relatively friendly relations with Israel. Accordingly, all this played an important role in choosing the United States' position. It does not apply to our research period, although at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, relations between the United States and Algeria warmed up significantly, even at the political level. Still, this did not change the support of the United States for Morocco (Zoubir 2018, 58-59).

Conclusion

During the Cold War, there was no direct, open confrontation between the United States and the Soviet Union in Morocco, although both superpowers competed vigorously for influence through military, economic, and diplomatic channels. This rivalry reflected their broader geopolitical goals: Washington sought to consolidate a pro-Western alliance at the gateway to the Atlantic Ocean, the Mediterranean Sea, and Africa, while Moscow sought to establish a position that would reduce American dominance in North Africa.

Both powers were drawn to the Maghreb's vast resources and strategic location, with Morocco serving as a crucial point for operations in the Middle East and beyond.

² Meaning Angola Civil War and the involvement of Soviet Union in the conflict

From the 1960s onward, this interest intensified – the KGB expanded intelligence activities across Africa and the Middle East, while the United States deepened its military, economic, and cultural presence. The Soviet Union sought to limit Western economic influence and promote its anti-colonial image; The United States aimed to strengthen the newly independent states and protect them from communist expansion. Morocco's pro-American orientation placed Washington in a much more privileged position. The United States and its NATO allies maintained military bases and strategic access in the Mediterranean, while the USSR focused on trade, cultural exchange, and educational outreach. However, Moscow's implicit support for Algeria and the Polisario Front created a lasting political obstacle. In contrast, despite occasional concerns about Morocco's military actions, the United States consistently prioritized its alliance with Rabat as part of a broader strategy to block Soviet influence in the Maghreb.

Ultimately, Morocco emerged as a net beneficiary of this competition, extracting political, economic, and security gains from both sides while anchoring itself firmly in the pro-American camp. This outcome underscores how smaller states in the Cold War could maneuver between superpowers to maximize their national interests – a pattern visible in Morocco's Cold War diplomacy.

Source and literature list

- Binder, D. (1975) Kissinger warns. *The New York Times*, November 25: 1.
- Burton F.M., ed. (2017) *Foreign Relations of the United States, 1977–1980, Volume XVII, Part 3, North Africa*. Washington: United States Government Publishing Office. xvii, 632 p.
- Declaration of principles on Western Sahara by Spain, Morocco and Mauritania*. (1975). Vol. 988, Iss. 14450. New York: United Nations. i, 1 p.
- Department of State. A Guide to the United States' History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations, by Country, since 1776: Morocco. *Office of the Historian*. <https://history.state.gov/countries/morocco> (22.03.2026.)
- Lescaze, L. (1977) Morocco Gave U.S. No Word on Zaire aid official says. *The Washington Post*. April 9.
- Public Papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy* (1961). Washington D. C.: United States Government Printing Office. ix, 970 p.
- UN Security Council. (1975) Resolution N380. In: *Resolutions and Decisions of the Security Council, 1975. - S/INF/31. - 1976*. New York: United Nations. p. 9.
- UN Security Council. (1991) Resolution N690. In: *Resolutions and Decisions of the Security Council, 1991. – S/INF/47. – 1992*. New York: United Nations. p. 35.
- United States General Accounting Office. (1978) In: *Military Sales: An Increasing U.S. Role in Africa – ID-77-61*. Washington: The U.S. General Accounting Office. Pp. 8-9.
- Welles, B. (1957) Roosevelt aided Morocco Sultan. *The New York Times*. November 26: 5.
- Ageron, Ch. (1983) L'Association des étudiants musulmans nord-africains en France Durant l'entre-deux-guerres. *Outre-Mers*. 70 (258): 2408.

- Albright, D. (1980) Moscow's African Policy in the 1970s. In: D. Albright, ed. *Communism in Africa*. Bloomington, Indiana University Press. Pp. 35-66.
- Chograni, H. (2021) The Polisario Front, Morocco, and the Western Sahara Conflict. *Arab Center Washington DC*. <https://arabcenterdc.org/resource/the-polisario-front-morocco-and-the-western-sahara-conflict> (22.03.2026)
- Damis, J. (1985) United States Relations with North Africa. *Current History*. no. 84. (502): 193-196.
- Hadhri, M. (2014) U.S. Foreign Policy Toward North Africa During the Cold War: From Eisenhower to Kennedy (1953–1963). *Journal of the Middle East and Africa*. no. 5(2): 95-110.
- International Court of Justice. (1975) Western Sahara: Advisory Opinion of 16 October 1975. In: *I.C.J. Reports 1975*. The Hague: International Court of Justice. Pp. 12-74.
- Jentleson, B. (2013) *American Foreign Policy*. Tbilisi: Ilia State University. 887 p.
- Kasraoui, S. (2023) Independence Proclamation: The Ongoing Legacy of Moroccan Nationalism. *Morocco World News*, January 11.
- Katz, M. (1996) Post-Soviet Russian Foreign Policy toward the Middle East. *The Soviet and Post-Soviet Review*. *Fairfax*, no.2(23): 229-246.
- Kissinger, H. (1994) *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster. 912 p.
- Marokkanskaja Kommunističeskaja partija*.
<http://bse.sci-lib.com/article073901.html> (22.03.2026)
- MINURSO Fact Sheet: United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara. *United Nations Peacekeeping*.
<https://peacekeeping.un.org/en/mission/minurso#:~:text=> (22.03.2026.)
- Solarz, S. (1979) Arms for Morocco. *Foreign Affairs*. *US, Boston*, No. 2(58): 278-299.
- Sheldon, R. (1980) Morocco Says It's 'At War' With Soviet Union. *The Christian Science Monitor*, May 6.
- Stenner, D. (2019) *Globalizing Morocco: transnational activism and the post-colonial state*. Stanford, California: Stanford University Press. 312 p.
- History of the U.S. and Morocco. *U.S. embassy and consulate in Morocco*. <https://ma.usembassy.gov/history-of-the-u-s-and-morocco/> (25.03.26)
- Yata, A., Paul, J. (1977) The Moroccan CP and Sahara. *MERIP reports*. No. 56: 16-18.
- Zisenwine, D. (2010) *The Emergence of Nationalist Politics in Morocco: The Rise of the Independence Party and the Struggle Against Colonialism after World War II*. Cambridge: Cambridge University Press. 272 p.
- Zoubir, Y. (1987) Soviet Policy toward the Western Sahara Conflict. *Journal Africa Today*, no. 34, (3): 17-32.
- Zoubir, Y. (2018) The United States and the question of Western Sahara: A low priority in US Foreign Policy. *African Studies*. no 29: 55-64.

Henrihs Soms

**Daugavpils 700 gadu svinības (1975):
ideoloģiskā, kultūras, saimnieciskā un zinātniskā dimensija**

Atslēgas vārdi: Daugavpils, 1975. gads, pilsētas vēsture, jubilejas svinības, Vladislavs Azāns, Indulis Folkmanis

Kopsavilkums

1975. gadā Daugavpilī noritēja pilsētas 700 gadu svinības. Svētku aktivitātes nosacīti var sagrupēt vairākās to izpausmju grupās (dimensijās): ideoloģiskā, saimnieciskā, kultūras un zinātniskā dimensija. Raksta pamatā ir Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā valsts arhīva materiāli, periodikas izdevumi, literatūra. Pētījuma mērķis – analizējot pilsētas 700 gadu svinību sagatavošanas norisi, paplašināt priekšstatus par Daugavpils vēsturi. Svētkos padomju politiskās sistēmas apstākļos nozīmīgākā bija ideoloģiskā dimensija. 700 gadu svinības tika apvienotas ar “padomju varas atjaunošanas 1940. gadā” 35. gadadienu. Svētku centrālais pasākums bija svinīga sēde un koncerts Stropu estrādē. Sēdē piedalījās toreizējās Padomju Latvijas valdības un Komunistiskās partijas vadošās personas. Vēstures avoti liecina, ka pirmie, kuri ar savām aktivitātēm iezīmēja gatavošanos svētkiem vairākus gadus iepriekš, bija Daugavpils kultūras jomas darbinieki. Lai celtu svētku māksliniecisko līmeni un kuplinātu svētku dalībnieku skaitu, galvenās norises tika apvienotas ar Daugavpils zonas deju svētkiem. Daugavpilij tika veltīts Rīgas kinostudijas kinožurnāla “Padomju Latvija” speciāls izlaidums, notika pasta aploksnes zīmogošana, Rīgas porcelāna fabrikā tapa vairāki ražojumi ar Daugavpils tematiku. Saimnieciskajā jomā par nozīmīgākajiem pasākumiem jāuzskata pilsētas labiekārtošana, tostarp vietējo rūpnīcu piesaiste četru pilsētas robežzīmju izgatavošanā. Jubilejas sakarā tika sagatavoti divi izdevumi par Daugavpili, autori – Daugavpils Pedagoģiskā institūta vēsturnieki I. Steprāne, R. Treijs, G. Barkovska. Pilsētas un rajona laikrakstā tika publicēti vairāki vietējo novadpētnieku raksti; īpaši akcentēts padomju laiks, kur tiek slavināti sociālisma panākumi. Daugavpils 700. gadadienas svinēšana bija padomju vēsturiskās atmiņas politikas spilgts piemērs. Šī politika kalpoja kā instruments pilsētas identitātes konstruēšanai, kas tika pielāgota tā laika sabiedrības vajadzībām.

Daugavpils 700th Anniversary Celebrations in 1975: ideological, economic, cultural, and scientific dimensions

Key words: Daugavpils, 1975, city history, anniversary celebrations, Vladislavs Azāns, Indulis Folkmanis

Summary:

In 2015, the city of Daugavpils celebrated its 700th anniversary. The activities of the celebration can be conditionally grouped into several groups or dimensions – ideological, economic, cultural, and scientific ones. The article is based on materials from the Daugavpils State Zonal Archives of the National Archives of Latvia, periodicals, and literature. The aim of the article is to expand the understanding of the history of Daugavpils, based on the example of the preparation and holding of the city's 700th anniversary celebrations. Under the conditions of the Soviet political system, the ideological dimension was the most important in the celebration. The 700th anniversary celebrations were combined with the 35th anniversary of the “restoration of Soviet power in 1940”. The central event of the celebration was a ceremonial meeting and concert on the Stropi open-air stage. The meeting was attended by leading figures of the then Soviet Latvian government and the leadership of the Communist Party. According to historical sources, Daugavpils cultural figures were the first to mark the preparations for the celebration with their activities several years before 1975. In order to raise the artistic level of the celebration and increase the number of participants, the main events were combined with the regional dance festival of the Daugavpils area. The Riga Film Studio's newsreel “Soviet Latvia” was dedicated to Daugavpils, a special postage stamp was made, and several products were made at the Riga Porcelain Factory with Daugavpils as their theme. In the economic sphere, the most significant events were the improvement of the city, the involvement of factories in the production of four city landmarks. On the occasion of the anniversary, two publications about Daugavpils were prepared, the authors of which were historians of the Daugavpils Pedagogical Institute, I. Steprāne, R. Treijs, G. Barkovska, as well as several articles by local historians were published in the municipal and regional newspapers. In general, they especially emphasize the Soviet times glorifying the achievements of socialism. The celebration of the 700th anniversary of Daugavpils was a vivid example of the politics of historical memory. This politics served as a tool for constructing the city's identity, which was adapted to the needs of the society of that time.

Ievads

2025. gada 29. maijā – 1. jūnijā Daugavpils svinēja 750 gadu jubileju. Svētkos tika piedāvāta plaša kultūras un izklaides programma (Daugavpils pilsētas svētki 2025). No šī viedokļa pētniecisku interesi izraisa agrāko laiku pilsētas jubileju svinēšana, tostarp 700 gadu svinības padomju sistēmas apstākļos 1975. gadā. Toreiz svinību kulminācija bija 5.–6. jūlijā. Daugavas kreisajā krastā tika atklāts pieminēklis padomju varas aizstāvjiem. Pilsētas ielās norisinājās deju kolektīvu dalībnieku gājiens. Stropu estrādē notika svinīgā sēde ar Latvijas PSR valdības un Komunistiskās partijas

vadītāju, kā arī viesu delegāciju piedalīšanos. Pēc sēdes sekoja Daugavpils, Rēzeknes, Krāslavas, Preiļu, Jēkabpils, Ilūkstes māksliniecisko kolektīvu koncerts. Otrajā dienā, 6. jūlijā, stadionā “Stroiteļi” (“Celtnieks”) norisinājās sporta svētki – izpletņlēcēju demonstrējumi, skolēnu vingrojumi, akrobātu priekšnesumi, vieglatlētikas un ugunsdzēsēju stafete, ritenbraucēju sacensības. Visas dienas garumā kinoteātrī “Daugava” demonstrēja Rīgas kinostudijas kinožurnālu par Daugavpili. Vakarā Komjaunatnes parkā (tagad Dubrovina parks) un Centrālajā kultūras namā (tagad Vienības nams) notika jubilejas mākslas svētki ar koru, solistu, koklētāju ansambļu un pūtēju orķestru piedalīšanos. Vēlu vakarā pilsētas pludmalē pie Daugavas norisinājās svētku uguņošana (LVA DZVA 427. f., 1. apr., 154. l., 38. lp.).

Raksta mērķis – paplašināt priekšstatus par Daugavpils vēsturi, balstoties uz pilsētas 700 gadu svinību sagatavošanas un norises piemēra. Pētniecības nolūkos svētku aktivitātes tika sagrupētas nosacītās izpaušmju grupās (dimensijās): ideoloģiskā, kultūras, saimnieciskā un zinātniskā dimensija. Raksta pamatā ir Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā valsts arhīva materiāli, periodikas izdevumi, literatūra.

Svētku ideoloģiskā dimensija

Mūsdienu svētku svinēšanas pieredze liecina, ka pirms svētkiem no pašvaldības un atbildīgo dienestu speciālistiem tiek veidota organizācijas komiteja. 1975. gada svētku kultūras pasākumu ielūgumos minēta institūcija “orgkomiteja”, bet ielūgumā uz svinīgo sēdi – Latvijas komunistiskās partijas Daugavpils pilsētas komiteja, Daugavpils pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteja. 1975. gadā, spriežot pēc preses materiāliem, plašākai sabiedrībai nebija informācijas par šādas orgkomitejas darbību. Arī arhīva materiālos par to nav ziņu, tā nefigurēja atskaitēs pēc svētku norisēm.

1975. gadā oficiālā propaganda plaši vēstīja par vairākiem svarīgiem notikumiem PSRS un Padomju Latvijas dzīvē. 1975. gads bija padomju plānveida tautsaimniecības 9. piecgades (1971–1975) noslēdzošais gads. Daugavpils laikraksts “Krasnoje Znamja” (“Sarkanais Karogs”) lasītājiem katrā numurā atgādināja dienu skaitu līdz piecgades beigām. Presē tika aktualizētas Komunistiskās partijas 24. kongresa (1971) direktīvas un to izpildes gaita. Vienlaikus propaganda vēstīja jau par gatavošanos 25. kongresam un jaunās piecgades tuvošanos. Turklāt 1975. gada maijā tika svinēta 30. gadadiena kopš uzvaras Lielajā Tēvijas karā.¹ Savukārt, raksturojot 1940. gada notikumus Latvijā, padomju propaganda vēstīja par “padomju varas atjaunošanas” 35. gadadienu.

Jānorāda, ka Daugavpils pilsētas jubilejas ideoloģiskā ievirze preses publikācijās tika skaidri izteikta vēl pirms pašām svinībām. Zīmīga šajā ziņā bija 1967. gadā laikrakstos publicētā intervija ar Daugavpils pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāju Z. Treimani² (LTA 1967). Interviju ar nosaukumu „Daugavpils jubilejas soli” bija sagatavojusi Latvijas Telegrāfa aģentūra (LTA), un to publicēja Latvijas

¹ PSRS un mūsdienu Krievijas Federācijā Vācijas – PSRS karu dēvēja un dēvē par Lielo Tēvijas karu.

² Zigfrīds Treimanis (1929–1973) – Daugavpils pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētājs (1963–1968), līdz tam bija Daugavpils pilsētas komunistiskās partijas komitejas rūpniecības un transporta nodaļas vadītājs (1960–1963).

laikraksti. Tā bija veltīta Oktobra revolūcijas³ 50. gadadienai, un raksta ievadā šī gadadiena tika sasaistīta ar gaidāmo pilsētas jubileju pēc septiņiem gadiem. Intervijā Daugavpils raksturota kā “liels republikas rūpniecības centrs”, kuras rūpnieciskās ražošanas apjoms pēckara gados pieaudzis 250 reizes, uzņēmumos tiek saražoti 60 dažādi izstrādājumi, produkcija eksportēta uz 43 ārvalstīm. Nobeigumā izteikta atziņa, ka “Daugavpils strādnieku šķira un intelīģence [...] sekmīgi īsteno Komunistiskās partijas programmu un gatavojas godam sagaidīt Lielā Oktobra 50. gadadienu” (LTA 1967).

Izsekojot arhīva liecībām un laikrakstu “Krasnoje Znamja” un “Avangards” 1975. gada publikācijām, ir redzami ideoloģiskie centieni pirmām kārtām popularizēt Padomju Savienības aktuālos notikumus. Tā rezultātā Daugavpils 700 gadu tematika presē parādījās ar atsevišķu rubriku tikai 1975. gada aprīļa beigās jeb divus mēnešus pirms pilsētas svētkiem. Vairākos laikraksta “Krasnoje Znamja” numuros tika publicēts raksts “Biedri, nu ceļaties kājās”⁴ par notikumiem Daugavpilī 1917.–1919. gadā (Smelo, tovarishchi, v nogu 1975). Raksts veidots pēc pilsētas zinātniski teorētiskās konferences “Daugavpils darbaļaužu revolucionārās, kara un darba tradīcijas” materiāliem.

Prese svētku priekšvakarā sekoja izglītojošiem pasākumiem, ko veica “Zinību” biedrības lektori, muzeja darbinieki, bibliotekāri⁵. Piemēram, aprīlī tika nolasītas 20, bet maijā – 27 lekcijas par Daugavpili. Populārākās esot lekcijas “Daugavpils vēsture” un “Daugavpils šodienā”, ar kurām uzstājusies Pedagoģiskā institūta pasniedzēja G. Barkovska⁶, muzeja zinātniskais līdzstrādnieks I. Martinenko, pensionārs R. Vekslers, vēstures zinātņu doktors J. Šteimans⁷, laikraksta ārštata darbiniece O. Kudrjašova, arhitekts V. Kalniņš⁸ (Prishol v auditoriju lektor 1975).

Nedēļu pirms svētkiem – 30. jūnija pilsētas izpildkomitejas sēdē – tika pieņemts lēmums par Goda pilsoņa nosaukuma piešķiršanu kosmonautam Jurijam Artjuhinam⁹. Lēmuma pamatojums – J. Artjuhina nozīmīgais ieguldījums Daugavpils jaunatnes patriotiskajā audzināšanā (LVA DZVA 202. f., 6. apr., 202. a. l., 5. lp.).

Svētku sakarā tipogrāfijā atsevišķos vākos latviešu un krievu valodā tika nodrukāta 5.–6. jūlija svinību programma ar galvenajiem pasākumiem, kā arī ielūgumi uz 5. jūlija svinīgo sēdi Stropu estrādē, uz 6. jūlija sporta svētkiem stadionā, uz noslēguma jubilejas mākslas koncertiem Komjaunatnes parkā un Centrālajā kultūras namā. Visos minētajos iespieddarbos norādīts, ka svētki veltīti „35. gadadienai kopš atjaunota padomju vara Latvijā un Daugavpils pilsētas 700 gadu jubilejai”.

³ Mūsdienu Rietumu, arī Latvijas, vēstures zinātnē to dēvē par Oktobra apvērsumu.

⁴ Raksta virsrakstā izmantotas rindas no revolucionāras dziesmas “Smelo, tovarishchi, v nogu”.

⁵ Latvijas PSR Zinību biedrība – PSRS Zinību biedrības sastāvdaļa, bija izglītības un propagandas organizācija Padomju Savienībā.

⁶ Genovefa Barkovska (1935–2021) – vēstures doktore, Daugavpils Universitātes docētāja (1969–1997).

⁷ Josifs Šteimans (1923–2011) – vēstures doktors, Daugavpils Universitātes docētājs (1947–1999).

⁸ Valdis Kalniņš (1932–1984) – Daugavpils pilsētas galvenais arhitekts (1961–1984).

⁹ Kosmonauta Jurija Artjuhina (1930–1998) tēvs Pjotrs Artjuhins (1904–1941) Otrā pasaules kara laikā gājis bojā pie Daugavpils, viņam Daugavpils Brāļu kapos ir uzstādīts piemineklis. J. Artjuhins piedalījās pilsētas jubilejas svinībās.

Svētku saimnieciskā dimensija

Toreizējās PSRS tautsaimniecības attīstības kontekstā Daugavpils pilsētas jubileja sakrita ar plānveida ekonomikas 9. piecgades noslēdzošo gadu. 70. gados nebija pieņemts publiski apspriest saimnieciskās grūtības, plašsaziņas līdzekļi pauda padomju laikam raksturīgos optimistiskus uzskatus par tautsaimniecības stāvokli un perspektīvām. Par to arī liecina Daugavpils piemērs.

1971. gadā sakarā ar gaidāmo pilsētas jubileju laikrakstā “Dzimtenes Balss” tika publicēta Daugavpils Pedagoģiskā institūta docenta R. Treija intervija ar Daugavpils pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāju V. Azānu¹⁰, kurā minēti modernās industrijas sasniegumi, izmaiņas pilsētas arhitektūrā, dzīve mikrorajonos (Treijs 1971). Pilsētas presē atrodama informācija, ka Ķīmiskās šķiedras rūpnīcas darba kolektīvs 1974. gada rudenī ierosināja daugavpiliešiem sabiedriskā kārtā piedalīties 25 dienas pilsētas labiekārtošanā. Šīs aktivitātes tika atspoguļotas vietējā presē. Tā Ķīmiskās šķiedras rūpnīcas strādnieki uzkopa parku iepretim rūpnīcai. Rakstam dots nosaukums “Skan parkā izkaptis”, jo strādnieki ar izkaptīm nopļāva parkā zāli (Zvenjat v parke kosy 1975). Vēršoties pie pilsētas laikraksta lasītājiem jaunā gada sākumā, pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētājs V. Azāns raksturo pilsētas labiekārtošanu kā “tautas jaunbūvi” (*narodnaja stroika*) (Azāns 1975).

Vērā ņemama saimnieciskā un kultūras aktivitāte bija pilsētas robežzīmju izgatavošana un uzstādīšana. Laikraksts “Krasnoje Znamja” 1975. gada 4. jūlijā, vienu dienu pirms svētku svinībām, publicēja pilsētas četru robežzīmju fotoattēlus. Turpat publicēta informācija, ka objekti izgatavoti sabiedriskā kārtā Daugavpils Piena kombinātā, “Elektroinstrumentā”, Lokomotīvu remonta, Celniecības materiālu un konstrukciju, Ķīmiskās šķiedras, Motovelokēžu, tresta “Balttransstroij” dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcā (Zavtra v gorode prazdnik 1975). Plašākas ziņas presē un arhīva materiālos par zīmju izgatavošanu nav atrodamas. Līdz mūsdienām saglabātas trīs zīmes – uz Rīgas, Rēzeknes un Krāslavas ceļa¹¹.

Kā dāvanu pilsēta no Rīgas vagonu rūpnīcas saņēma trīs jaunus tramvaja vagonus, no Ļeņingradas precīzo aparātu rūpnīcas – elektronisko pulksteni, kuru uzstādīja uz viesnīcas “Latvija” (Priede 1975).

Svētku kultūras dimensija

1966. gada oktobrī Jelgavas laikraksts “Darba Uzvara” informēja par Jelgavas ārstu zinātniskās biedrības izbraukuma sesiju Daugavpilī, kurā tikās abu pilsētu 80 ārsti. Sesijas noslēgumā Jelgavas ārstiem tika pasniegtas Daugavpils 700. gadadienas piemiņas nozīmītes (Kinbers 1966). Šo ziņu var uzskatīt par gaidāmās Daugavpils jubilejas visagrāko publisku pieminēšanu. Līdz pilsētas svētkiem bija vēl deviņi gadi. 1975. gada 8. janvārī Daugavpils izpildkomitejas priekšsēdētāja vietniece Lidija Sudniece informēja, ka 25. jūnijā pilsētā notiks Daugavpils zonas deju skate, kuras turpinājums būs teatralizēts uzvedums un draudzības koncerts pilsētas svinībām 28.–

¹⁰ Vladislavs Azāns (1928–2006) – Daugavpils izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieks (1959–1968), izpildkomitejas priekšsēdētājs (1968–1977).

¹¹ Plašāka informācija par robežzīmēm publicēta 2025. gadā sakarā ar pilsētas 750 gadiem (Upe. Cilvēks. Māja 37; Bobkova 2025).

29. jūnijā (LVA DZVA 427. f., 1. apr., 154. l., 5. lp.)¹². Lai stingrāk kontrolētu pasākuma sagatavošanu, deju kolektīvu vadītājiem bija jāiesniedz mēģinājumu grafiks. Par deju svētku virsvadītāju tika pieaicināts pieredzējis horeogrāfs Alfrēds Spura¹³ (LVA DZVA 427. f., 1. apr., 154. l., 6. lp.). Deju kolektīvi veidoja pilsētas svētku gājiena un koncerta svarīgāko un būtiskāko daļu.

Skatē un svētkos piedalījās Balvu, Daugavpils, Jēkabpils, Krāslavas, Ludzas, Preiļu, Rēzeknes rajona un Daugavpils, Rēzeknes pilsētas deju kolektīvi, kā arī pieaicinātie Tautas deju ansambļi “Dancis”, “Ivuška” un “Vija”. Svētku koncertā Stropu estrādē tika iekļauta 21 deja, sarīkojuma teksta autors bija dzejnieks Andris Vējāns (1927–2005) (LVA DZVA 427. f., 1. apr., 154. l., 23. lp.).

Sporta svētki stadionā īpašā atmiņā ir palikuši toreizējai skolniecei un svētku dalībniecei – pārstāvei no Daugavpils pionieru organizācijas Dacei Raciņai. Sportistiem bija speciāli pašūti svētku tērpi, kas atstājis skatītajos patīkamu iespaidu, jo tolaik tērpi tikuši izgatavoti tikai tautas deju dalībniekiem (*Intervija ar Raciņu* 2025).

Daugavpils pilsētas jubilejas svinību sagatavošanā un norisē svarīga loma bija mākslinieku grupai, kura svētku priekšvakarā 1975. gada maijā apvienojās Latvijas Mākslinieku savienības Daugavpils organizācijā K. Dobrāja vadībā¹⁴. Viens no šīs organizācijas aktīvākajiem dalībniekiem bija tēlnieks I. Folkmanis¹⁵. Kopā ar kolēģiem viņš veidoja pieminekli 1919. gada Daugavpils kaujām¹⁶. Šī kultūras aktivitāte piesaistīja vietējās preses īpašu uzmanību sakarā ar ideoloģisko ievirzi. Laikraksts “Krasnoje Znamja” 1975. gada februārī nopublicēja A. Solovjova¹⁷ rakstu “Piemineklis sarkanajam cīnītājam”, kas bija šī izdevuma pirmā plašākā publikācija rubrikā “Daugavpils 700. gadadienai” (Solovjovs 1975). Rakstā detalizēti aprakstīta pieminekļa tapšana no ieceres četrus mēnešus garumā līdz septiņu metru māla maketa izveidei tēlnieka darbnīcā. Bronzā piemineklis tika atliets kādā Ļeņingradas rūpnīcā (Solovjovs 1975). Tēlnieka dēls Ivo Folkmanis (1968) atceras pieminekļa tapšanu tēva darbnīcā un Ļeņingradas apmeklējumu kā bērnības spilgtu piedzīvojumu (*Intervija ar Folkmani* 2025). Pieminekļa atklāšana tika iekļauta Daugavpils jubilejas svinību programmā kā viens no galvenajiem pasākumiem, kas notika svētku pirmajā dienā 5. jūlijā plkst. 11.00 Daugavas kreisajā krastā Grīvā pie Lauceses ietekas. Pateicoties pilsētas mākslinieku aktivitātēm, Daugavpils vārds tika minēts jau 1973. gadā, kad Rīgā notika Latvijas 1. medaļu mākslas izstāde. Tajā bija skatāma arī Daugavpils organizācijas dalībnieka metālkalēja M. Kupča¹⁸ bronzā darinātā pilsētai veltītā medaļa. M. Kupcis ir veidojis vairākas šādas medaļas. 1974. gada vasarā Liepājā

¹² Vēlāk svētki tika pārcelti nedēļu agrāk. Iemeslus tam nav izdevies konstatēt.

¹³ Alfrēds Spura (1928–2001) – baletdejojotājs, pedagogs, horeogrāfs, 80. gados sadarbojās ar Daugavpils Universitātes studentu deju ansambli “Laima” un iestudēja vairākas dejas (Juraševska, 2025).

¹⁴ Kārlis Dobrājs (1943) – gleznotājs, Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja mākslas nodaļas vadītājs. Organizācijā darbojās Indulis Folkmanis, Inta Dobrāja, Mārtiņš Kupcis, Mārcis Stumbris, Ausma Auziņa, Uģis Auziņš, Valda Mežbārde un citi. Toreiz uzskatīja, ka pilsētā darbojas 10 profesionāli mākslinieki.

¹⁵ Indulis Folkmanis (1939) – tēlnieks, Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja mākslas nodaļas vadītājs, pilsētas mākslinieciskās padomes priekšsēdētājs.

¹⁶ Tolaik to dēvēja par pieminekli Daugavpils aizstāvjiem pret kontrrevolūciju. Tas apspoguļoja 1919. gada septembra kaujas, kurās piedalījās Polijas un Lietuvas karaspēks un Padomju Krievijas karaspēks.

¹⁷ Aleksejs Solovjovs (1932) – literāts, laikraksta “Krasnoje Znamja” atbildīgais sekretārs, redaktora vietnieks.

¹⁸ Mārtiņš Kupcis (1945–1980) – metālkalējs, dizainers, Daugavpils pilsētas galvenais mākslinieks (1968–1975).

norisinājās abu pilsētu mākslinieku plenērs, kurā tika spriests arī par gatavošanos pilsētu jubilejām (Gūtmanis, 1974), jo arī Liepājai 1975. gadā bija pilsētas jubileja – 350 gadi kopš pilsētas tiesību piešķiršanas 1625. gadā¹⁹.

Svētku sakarā tika izgatavotas vairākas metāla nozīmītes. Raksta autoram izdevās apzināt četrus veidus nozīmītes ar tekstu “Daugavpils 700” un “Daugavpils 1275”. Tās joprojām atrodamas kolekcionāru īpašumā un tiek pārdotas tīmekļvietņu izsolēs un veikalos²⁰. Nozīmītes tika izgatavotas, lai veidotu Daugavpils atpazīstamību un pievērstu sabiedrības uzmanību pilsētas jubilejai. Nozīmītes pieskaitāmas lietiskajiem vēstures avotiem, kurus pēta vēstures palīgozāre faleristika.

Daugavpils pilsētas svētku pētniecībā svarīga nozīme ir arī citiem lietiskajiem vēstures avotiem, tostarp Rīgas porcelāna rūpnīcas ražojumiem – lielajām tējas krūzēm ar Daugavpils viesnīcas “Latvija” (tagad “Latgola”) skatu, salvešu turētājiem, vāzēm “Tautu meita ar tautu dēlu” un uzrakstu “Daugavpils 1275–1975”, dekoratīvajiem sienas šķīvjiem “Daugavpils 1275–1975” ar dažādu ēku stilizētu attēlojumu, kurā saskatāms arī baznīcas tornis.

Svētku mēnesī, 1975. gada jūlijā, vietējā pasta nodaļā tika organizēta Daugavpils jubilejas aploksnes speciāla zīmogošana. Pirms tam tika izgatavota Daugavpilij veltīta pasta aploksne. Tās zīmējumā bija padomju laika pilsētas ģerbonis – virs viļņiem izvietota cietokšņa siena ar atvērtiem vārtiem, virs kuras zvaigzne un pilsētas dibināšanas gads “1275”²¹, kā arī daudzstāvu māju rinda un Daugavpils cietokšņa nocietinājumu fragments. Blakus attēlam uzraksts “Daugavpilij 750 gadu” latviešu un krievu valodā. Speciālajā zīmogā teksts tikai krievu valodā. Speciālās zīmogošanas tradīcija bija izplatīta gan pasaulē, gan toreizējā Padomju Savienībā. Arī mūsdienās Latvijas Republikas pasts izgatavo piemiņas zīmogus sakarā ar jaunu pastmarku izdošanu, nozīmīgām jubilejām, atceres dienām un citiem valstiski svarīgiem notikumiem.

1975. gada jūlija sākumā Daugavpils prese informēja par jubilejai veltītas izstādes atklāšanu vietējā Novadpētniecības un mākslas muzejā. Divās zālēs bija izvietoti 400 izstādes eksponāti (Zigmunda 1975). Vienā zālē bija vēstures liecības par spilgtākajiem vēstures notikumiem Daugavpilī, otrā – informācija par pilsētas lielākajiem uzņēmumiem (LNA DZVA, 425. f., 1. apr., 154. l., 24. lp.).

Svētku gadā Rīgas kinostudija veltīja Daugavpilij kinožurnāla “Padomju Latvija” numuru. Tā bija krāsaina 10 minūšu filma latviešu valodā ar informatīvi bagātu ieskatu pilsētas dzīves norisēs. Īpašu noskaņu radīja muzikālais noformējums – komponista Imanta Kalniņa melodija no tolaik populārās spēlfilmas “Pūt, vējiņi” (Padomju Latvija Nr. 18, 1975).

¹⁹ 2025. gadā Liepāja visa gada garumā svinēja 400 gadus. Liepājai pilsētas tiesības piešķirtas 1625. gadā (Lūsēns 2005, 30).

²⁰ Raksta tapšanas laikā tīmekļvietnēs bija pieejamas divu veidu nozīmītes “Daugavpils 1275”, kuru cena svārstījās no 3 līdz 11 ASV dolāriem.

²¹ Šāds padomju laika Daugavpils ģerbonis ar heraldikas noteikumu pārkāpumiem tika apstiprināts pirms pilsētas jubilejas 1972. gadā.

Svētku zinātniskā dimensija

Vēstures literatūrā dažādi autori ir izteikuši atšķirīgus pieņēmumus par Daugavpils pirmsākumiem – Vācu ordeņa komtura Dinaburgas pils uzcelšanu 19 km no tagadējās pilsētas. Tiek minēts 1273., 1274., 1275., 1276. un 1277. gads (Caune, Ose 2004, 137). Kopš 20. gadsimta 30. gadiem Latvijas literatūrā dominē viedoklis, ka pils uzbūvēta 1275. gadā (Latvijas valsts pilsētas 20. gados 1938, 197). Šī versija turpināja pastāvēt arī Padomju Latvijā, ko apliecina, piemēram, 1964. gada Daugavpils novadpētniecības muzeja ekskursantiem sagatavotais uzziņu materiāls (Ekskursii po Daugavpilsu 1964, 3). Pilsētas vēstures pētniece G. Barkovska zinātņu kandidāta disertācijā par pētījuma galējo hronoloģisko robežu izvēlējās 1975. gadu, argumentējot to ar pilsētas 700 gadiem²².

Jubilejas gadā tika izdotas divas pilsētai veltītas grāmatas, kuru sagatavošanā bija iesaistīti zinātnieki. 10 000 eksemplāru metienā krievu valodā izdevumu piedzīvo grāmata “Šeit, ezeru zemē – Daugavpils”, autori – žurnālists G. Gukovs²³, pašvaldības darbinieks V. Azāns, vēsturniece G. Barkovska. Izdevuma ievadā norādīts, ka tā sagatavošanā bija iesaistīti arī citi vēsturnieki – J. Šteimans, I. Steprāne²⁴, R. Treijs, P. Aleksejenkovs²⁵. Atsevišķu ievadu uzrakstījis viens no latviešu padomju dzejniekiem un komunistiskās partijas ideoloģisko nostādņu atbalstītājiem Jānis Sudrabkalns (1894–1975). Dzejnieka apcerē “Zem miera un brīvības saules” izmantotas atmiņas par LPSR Augstākās Padomes 1. sesijas norisi Daugavpilī 1944. gada oktobrī, kā arī par viesošanos Daugavpilī vēlākajā laikā. Izdevuma pirmajā nodaļā īsumā (15 lpp.) izklāstīti svarīgākie notikumi pilsētas vēsturē kopš 1275. gada līdz padomju periodam, turpinājumā – ieskats padomju varas pirmsākumos, kā arī vairāki Daugavpils uzņēmumu dažādu profesiju darbinieku darba gaitu tēlojumi (Azāns 1975, 3–15).

Faktoloģiski plašāks pilsētas vēstures apraksts tika publicēts izdevumā “Daugavpils 700”, kura autori bija divi vēsturnieki – I. Steprāne un R. Treijs. Tas bija 48 lappušu ceļvedis krievu un latviešu valodā – trešais, papildinātais ceļveža izdevums, kas pilsētas jubilejas gadā iznāca lielā tirāžā – 25 000 eksemplāri²⁶. Ievēriību pelna ceļveža tekstā aprakstītā Dinaburgas jezuītu darbība vēlākā cietokšņa teritorijā. Minēti vairāki šī garīgā ordeņa 17. un 18. gadsimta vēstures fakti, tostarp 1631. gadā jezuītu dibinātā pirmā skola pilsētā (Steprāne, Treijs 1975, 3). Minētie vēstures fakti ļauj izteikt pieņēmumu, ka šiem vēsturniekiem bija pieejami starpkaru posma Daugavpils vēstures apraksti, tostarp vēsturnieka Boļeslava Brežgo (1887–1967) darbi. Pilsētas jubilejas svinību priekšvakarā Daugavpils presē tika publicētas rakstu sērijas

²² G. Barkovska 1981. gadā aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju par tēmu “Daugavpils sociāli ekonomiskā attīstība sociālistiskās un komunistiskās celtniecības apstākļos (1944–1975)”.

²³ Georgijs Gukovs bija Latvijas komunistiskās partijas Daugavpils partijas organizācijas komitejas nomenklatūras darbinieks, laikrakstu “Sovetskaja Latvija” un “Avangards” korespondents.

²⁴ Inta Steprāne (1926–1996) – vēstures doktore, Daugavpils Pedagoģiskā institūta docētāja (1954–1982).

²⁵ Pjotrs Aleksejenkovs (1938–2006) – vēstures zinātņu kandidāts, Daugavpils Pedagoģiskā institūta docētājs 60.–70. gados. Pētījis Latgales un Daugavpils vēsturi, kopš 70. gadu beigām dzīvoja Baltkrievijā un strādāja Vitebskas universitātē.

²⁶ Ceļveža 1. izdevumam (1968) un 2. izdevumam (1972) tirāža bija 10 000 eksemplāru. Visi izdevumi iespiesti Rīgā, izdevniecībā “Liesma”.

“Daugavpilij 700”, kuru autori ir vietējie novadpētnieki Z. Jakubs²⁷ un A. Stikāns²⁸. Abi autori Daugavpils vēstures izklāstu sāk ar Dinaburgas pils uzcelšanu 1275. gadā, minot galveno personu – ordeņmestru Raceburgas Ernestu (kritis kaujā 1279. gadā) (Jakubs 1975; Stikāns 1975a, 1975b, 1975c). Jāpiebilst, ka vecā Dinaburgas pils pēc 20. gadsimta otrās puses administratīvā iedalījuma atradās toreizējā Daugavpils rajonā, tāpēc tās pastāvēšanas apraksti bija iekļauti rajona vēsturē.

Daugavpils jubilejas svinību aicinājumam atsaucās latviešu emigrācijas pārstāvis S. Kučinskis²⁹, kura rakstu publicēja “Dzimtenes kalendārs” 1976. gadā. S. Kučinskis pievērsa uzmanību tam faktam, ka Daugavpils svinībās tikusi ignorēta katoļu baznīca un tās ieguldījums (Kučinskis 1977, 122–123).

Kopumā šajās publikācijās ietilpst noteiktas, fragmentāras ziņas par pilsētas vēsturi. Šai informācijai ir publicistisks raksturs, īpaši tiek slavināti sociālisma panākumi. Šī specifika piešķir padomju varas gados publicētajai novadpētnieciskajai literatūrai politizētu raksturu. Šīs publikācijas nevar pieskaitīt zinātniskiem darbiem.

Nobeigums

1975. gadā Daugavpils svinēja pilsētas 700 gadu jubileju, kas uzskatāma par pirmo šāda veida pilsētas dzimšanas dienas svinību tās vēsturē. Svētku aktivitātes nosacīti var sagrupēt vairākās dimensijās: ideoloģiskā, saimnieciskā, kultūras un novadpētnieciskā. Par šo svinēšanu liecina plašs vēstures avotu klāsts – arhīvu dokumenti, preses materiāli, grāmatas, bukleti, mākslas priekšmeti un citi lietiskie vēstures avoti. To izpēte nepārprotami liecina, ka Daugavpils 700. gadadienas svinēšana bija padomju vēsturiskās atmiņas politikas spilgts piemērs. Šī politika kalpoja kā instruments pilsētas identitātes konstruēšanai, kura pielāgota tā laika sabiedrības vajadzībām. Tā rezultātā Daugavpils vēstures fokusā dominēja padomju laika notikumi, ignorējot pilsētas senāko vēsturi kopš 1275. gada.

Daugavpils pilsētas svētku svinēšana nostiprinājās par tradīciju krietni vēlāk, jau 21. gadsimtā, kad pilsētas 725. jubilejā 2000. gadā Daugavpili apmeklēja Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga un bija plaša kultūras programma ar pazīstamu Latvijas un ārvalstu mākslinieku piedalīšanos.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais valsts arhīvs (turpmāk – LNA DZVA), 202. f. (Daugavpils pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteja)

LNA DZVA, 425. f. (Daugavpils pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas kultūras nodaļa)

LNA DZVA, 427. f. (Daugavpils pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas kultūras nodaļa)

Intervija ar Daci Raciņu. Daugavpils, 2025.

Intervija ar Ivo Folkmani. Daugavpils, 2025.

²⁷ Zālamans Jakubs (1919–2009) – novadpētnieks, vairāku Daugavpilij un ebreju vēsturei veltītu grāmatu un rakstu autors.

²⁸ Aleksandrs Stikāns (1905–1991) – novadpētnieks, Daugavpils rajona kolhoza “Daugava” priekšsēdētājs, rajona izpildkomitejas sekretārs, vairāku Daugavpils rajona vēsturei veltītu rakstu autors, tostarp publicējis brošūru ceļvedi “Daugavpils rajons” (1983, Rīga: Avots, 49 lpp).

²⁹ Staņislavs Kučinskis (1913–2008) – katoļu garīdznieks, kultūrvēsturnieks, publicists.

- Asars, H. (1938) Latvijas pilsētas 20 gados. Rīga, 398 lpp.
- Azāns, V. (1975) K novim trudovim uspeham! *Krasnoje Znamja*, 1. janvāris.
- Azāns, V., Barkovska, G., Gukovs, G. (1975) *Zdes', v kraju ozer*. Daugavpils. Rīga: Liesma. 1975, 272 lpp.
- Ekskursii po Daugavpilsu*. (1964) Daugavpils novadpētniecības muzejs. Daugavpils, 14 lpp.
- Gūtmanis, O. (1974) Draudzības plenērs. *Komunisti*, Liepāja, 31. augusts.
- Jakubs, Z. (1974) Pils pie Daugavas. Vēsturisks apskats. *Avangards*, 23., 26., 28. novembris, 3. decembris.
- Kinbers, B. (1966) Ārstu sesija Daugavpilī. *Darba Uzvara*, Jelgava, 20. oktobris.
- Kučinskis, S. (1976) Daugavpils 700 gadi. Īsa pilsētas un tās galveno baznīcu vēsture. *Dzimtenes kalendārs 1977. gadam*. [B. v.]: Trīs rozes, 1976. 122.–123. lpp.
- LTA. (1967) Lielā Oktobra 50. gadadienu gaidot. Daugavpils jubilejas solī. *Leņina Karogs*, 28. augusts; *Padomju Karogs*, Talsi, 28. augusts.
- Padomju Latvija* Nr. 18 (1975) Kinožurnāls. Rīgas kinostudija. [https://www.redzidzirdilatviju.lv/lv/search/163118?q=Daugavpils 20700](https://www.redzidzirdilatviju.lv/lv/search/163118?q=Daugavpils%20700)
- Priede, V. (1975) Veltes pilsētai jubilārei. *Avangards*, 5. jūlijs.
- Prishol v auditoriju lektor. (1975) *Krasnoje Znamja*, 20. maijs.
- Smelo, tovarishchi, v nogu. (1975) *Krasnoje Znamja*, 24., 25., 26., 29. aprīlis.
- Solovjovs, A. (1975) Pamjatnik krasnomu bojcu. *Krasnoje Znamja*, 12. februāris.
- Steprāne, I., Treijs, R. (1975) *Daugavpils 700*. Trešais pārstrādātais izdevums. Rīga: Liesma, 48 lpp.
- Stikāns, A. (1975a) Cīņa par padomju varu. Tajos neaizmirstamajos gados. *Avangards*, 7., 10., 12., 14. jūnijs.
- Stikāns, A. (1975b) No mūsu rajona senās vēstures. *Avangards*, 18., 21. janvāris.
- Stikāns, A. (1975c) Revolucionārās kustības sākums laukos. *Avangards*, 27., 29., 31. maijs, 3. jūnijs.
- Treijs, R. (1971) 695 plus 5. *Dzimtenes Balss*, 10. jūnijs.
- Zavtra v gorode prazdnik. (1975) *Krasnoje Znamja*, 4. jūlijs.
- Zigmunda, R. (1975) Pilsētas vēsturei veltīta izstāde. *Avangards*, 1. jūlijs.
- Zvenjat v parke kosy. (1975) *Krasnoje Znamja*, 31. maijs
-
- Bobkova, J. (2025) Daugavpils, kurai aprit 50. *Latgales Laiks*, 29. maijs.
- Caune, A., Ose, I. (2004) *Latvijas viduslaiku pils. IV. Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons*. Rīga, 591 lpp.
- Daugavpils pilsētas svētki*. (2025) <https://www.daugavpils.lv/afisa/pilsetas-svetki-2025-programma>
- Juraševska, G. (2025) Alfrēds Spura. *Latvijas Nacionālā enciklopēdija*. [https://enciklopedija.lv/skirklis/53112-Alfrēds-Spura](https://enciklopedija.lv/skirklis/53112-Alfr%C4%93ds-Spura)
- Lūsēns, L. (2005) *Liepāja laikmeta dzirnavās*. SIA Kurzemes vārds, 224 lpp.
- Upe. Cilvēks. Māja. (2025) *Daugavpils 750. gadskārtā. Apkaimes*. Soms, H. (galv. red.). Daugavpils, 2025. 120 lpp.

Juris Urtāns

Aglonas Ciriša ezera Upursala. Kultūrvēsturiskie ietvērumi

Atslēgas vārdi: pilskalns, sakrālā vieta, katolicisms, ateisms, stāsti, dzejoļi

Kopsavilkums

Aglonas Ciriša ezera Upursala ir izcils dabas veidojums un nozīmīga kultūrvieta. Pētot Upursalas kultūrvēsturisko nozīmi, var izdalīt vairākus kultūrvēsturiskus ietvērumus jeb aploces:

- *arheoloģiskais ietvērums*. 1977. gadā tika konstatēts, ka izolētais grēdas gals Upursalas rietumu pusē ir pilskalns ar apmetni tā pakājē. Arheoloģiskie izrakumi parādīja, ka apdzīvotība pilskalnā un apmetnē datējama ar I g. t. p. m. ē. – I g. t. vidu p. m. ē. un Upurkalns ir pirmslatgaļu perioda baltu pilskalns;

- *folkloristiski sakrālais ietvērums*. Nosaukums Upursala, Upurkalns liek domāt, ka sala tikusi uzskatīta par senu svētvietu, tomēr genuīnu folkloras liecību par Upursalas sakrālo nozīmi nav daudz;

- *dabas aizsardzības ietvērums*. Upursalas augu daudzveidība jau kopš 19. gadsimta beigām ir piesaistījusi pētnieku uzmanību. 2004. gadā dabas parks “Ciriša ezers” tika iekļauts Eiropas nozīmes aizsargājamo dabas teritoriju *Natura 2000* tīklā;

- *tūrisma, atpūtas, pasākumu ietvērums*. Upursala ir bijusi iecienīta vieta dažādiem pasākumiem un ekskursiju galamērķis. Mūsdienās pa Upursalas perimetru ir izveidota pastaigu un apskates taka;

- *katoļu baznīcas attieksmes ietvērums*. It kā būtu uzskatāms, ka katoļu baznīcai vajadzētu būt negatīvai nostājai pret Upursalu ar Upurkalnu kā senu svētvietu, tomēr baznīcas attieksme vienmēr ir bijusi neitrāli labvēlīga;

- *ateistiskais ietvērums*. Padomju ateisma propagandas ietvaros tika publicēti vairāki raksti periodikā par Aglonas garīdznieku it kā amorālo rīcību Upursalā;

- *ikdienas ietvērums*. Pilskalna esamība Upursalā pieļauj iespēju, ka laikā, kad cilvēki pastāvīgi dzīvoja uz salas, salā notika arī lauksaimnieciskā darbība, kas apliecināta arī vēlākos laikos;

- *militārais ietvērums*. Pirmā pasaules kara laikā Upursalā tika izveidoti nocietinājumi eventuālai aizsardzībai pret vācu uzbrukumu Petrogradai. Šajos nocietinājumos aktīva kaujas darbība nekad nav notikusi, taču tie ir pārveidojuši un ietekmējuši salas reljefu;

- *literārais, mākslinieciskais ietvērums*. Kā nozīmīga dabas un kultūrvēsturiska vieta sala ir attēlota vairākos vizuālos darbos un daiļliteratūrā.

Upursalas kultūrvēsturiski ietvērumi pārklājas un ietekmē viens otru. Šo kultūrvēsturisko ietvērumu nodalīšana ļauj līdzīgā veidā analizēt arī citas kultūrvēsturiski nozīmīgas salas Latvijas iekšējos ūdeņos.

Island Upursala on Cirišs Lake in Aglona: historical and cultural containments

Key words: hillfort, sacred place, Catholicism, atheism, stories, poems

Summary

Upursala (Offering Island) on Cirišs Lake in Aglona is an outstanding natural formation and a significant cultural site that has attracted people's attention since ancient times. The isolated tip of the ridge on the western side of Upursala is called Upurkalns (Offering Hill). Several cultural and historical containments can be distinguished when studying the cultural and historical significance of Upursala.

Archaeological context. In 1977, it was established that Upurkalns is a hillfort with a settlement at its foot. Archaeological excavations showed that the settlement on the hill dates back to the time period between the 1st century BC and the middle of the 1st century AD. Research allowed us to explain that Upurkalns can be considered a traditional Baltic hillfort of the pre-Latgal period.

Folkloristic and sacral containment. The names Upursala and Upurkalns suggest that the island is considered an ancient sacred place, however, there are few genuine folklore records of Upursala as an ancient sacred place.

Nature conservation coverage context. The diversity of Upursala's plants has attracted the attention of researchers since the end of the 19th century. In 2004, the Cirišs Lake Nature Park was included in the Natura 2000 network of protected natural areas of European importance.

Tourism and recreation activities context. Upursala has been a popular place for various social events and excursion destinations. Nowadays, a walking and sightseeing trail has been created around the perimeter of Upursala.

Catholic Church attitude context. It would be considered that the Catholic Church should have a negative stance towards Upursala with Upurkalns as an ancient sacred place, however, the church's attitude has always been neutrally favorable.

Atheistic context. As part of Soviet atheist propaganda, several pamphlets were published about the allegedly unacceptable actions of the Aglona clergy on Upursala.

Everyday context. The existence of a hillfort on Upursala allows the possibility that at a time when people lived permanently on the island, agricultural activity also took place on the island, which is also attested in later times.

Military context. During World War I, fortifications were built on Upursala to defend Petrograd. These fortifications never saw active combat, but they have transformed the island's relief.

Artistic context. As a significant natural and cultural historical site, the island has been depicted in many visual works and literature.

Upursala has several cultural and historical contexts that overlapped and influenced each other. Defining the cultural and historical contexts of Upursala allows us to analyze other culturally significant islands in Latvia's inland waters in a similar way.

1. Attēls. Aglonas Ciriša Upursala. (Foto: J. Urtāns 05.05.2006.)

Ievads

Aglonas Ciriša ezera Upursala (turpmāk – Ciriša Upursala vai Upursala) ir gan izcils dabas veidojums, gan zīmīga kultūrvieta, kas vienmēr ir piesaistījusi cilvēku uzmanību. Upursala ir diezgan pētīta, galvenokārt izzinot salas arheoloģiskās un dabas vērtības, tomēr savrup ir palikuši citi Upursalas kā kultūrvēsturiskas vietas izmantošanas aspekti.

Raksta mērķis ir definēt un nodalīt Upursalas izmantošanas kultūrvēsturiskos ietvērumus ar uzdevumu tuvāk raksturot katru no tiem. Koncepta “kultūrvēsturiskais ietvērums” izmantošana varētu būt veids, kā sākotnēji nodalīt un pētīt dažādas kultūrvēsturiskās realitātes, no kurām, apvienojot vienotā veselumā, varētu iegūt aptverošu kādas konkrētās vietas kultūrvēsturisko raksturojumu.

Ciriša Upursala ir ap 6 ha liela, plānā nosacīti pakavveidīga sala, kas atrodas Ciriša (arī Čerešu, Cirišu, Ciriša un līdzīgi) (Avotiņa 1984, 54) ezera centrālajā daļā ap kilometru uz R no Aglonas. Ciriša ezera vidējais dziļums ir 5,0 m, maksimālais dziļums – 12,5 m, platība – 630,6 ha. Ezerā ir astoņas salas (ezeri.lv). Upursalas rietumu puse paceļas ap 17 m virs ezera līmeņa; nodalītais grēdas ziemeļu gals ir saukts par Upurkalnu.

Ciriša Upursalas kultūrvēsturiskās nozīmes izzināšanā nodalāmi vairāki kultūrvēsturiski ietvērumi.

Arheoloģiskais ietvērums

Ciriša ezera Upursalas arheoloģiski iezīmīga vieta ir Upurkalns ar apmetni tā pakājē. Lai arī jau agrākos laikos Upurkalns ir apzīmēts par pilskalnu (sk., piemēram, Šmidts 1931; Āboltiņš 1939), tomēr noteikti pilskalns Upursalā tika konstatēts 1977. gadā. Tad pat pilskalna ziemeļu pakājē tika atklāts senas apmetnes kultūrslānis.

Upurkalnam ir ovāls, izlīdzināts plakums (32 x 18 m). Lēzenākā ziemeļu nogāze 3 m un 6 m zem plakuma līmeņa pastāvināta ar divām terasēm. Zemākā terase turpinās gar visu kalna rietumu malu, lai dienvidu galā pārietu grāvī, kura priekšā uzņemts vairāk nekā metru augsts valnis. Pilskalna ziemeļu pakājē ir apmetnes kultūrslānis; 2025. gadā apmetnes kultūrslānis konstatēts arī Upurkalna dienvidu pakājē.

1977. gadā Jura Urtāna (1952) vadībā pilskalnā un apmetnē tika veikti arheoloģiskie pētījumi, kopumā apzinot 74,5 m² pilskalnā un 64 m² apmetnē (Urtāns 1978, 82–83). 2013. gadā pilskalnā veikti labiekārtošanas darbi, kuru arheoloģisko uzraudzību nodrošināja Aija Vilka (1987) (Vilka 2014).

Pilskalna plakumā un nogāzēs ir cilvēku ilgstošas dzīves rezultātā veidojies kultūrslānis. Pēc tajā atrastajām bezripas gludo un švīkāto trauku lauskām, kā arī pēc dažām senlietām – akmens kalta, masīvas bronzas aproces puses – apdzīvotība kalnā datējama ar I g. t. p. m. ē. – m. ē. I g. t. vidu. Kalna plakumā uzietas ar akmeņiem izliktas pavardu vietas un deguši, sašķēlušies akmeņi no izjauktiem pavardiem. Šie atradumi visumā neatšķiras no līdzīgiem atradumiem tā paša laika citos Latgales pilskalnos.

Upurkalna pakājē ir senas apmetnes kultūrslānis. Arheoloģiskie izrakumi ļāva noskaidrot, ka apmetnē ļaudis dzīvojuši m. ē. I g. t. otrajā pusē, kad, šķiet, spriežot pēc atradumiem, Upurkalns vairs netika apdzīvots. Upurkalns uzlūkojams par tradicionālu pirmslatgaļu laika baltu pilskalnu.

1979. gadā J. Urtāna vadībā veikti pārbaudes izrakumi Upursalas Mīlestības kalniņā, kas atrodas Upursalas līča malā, tomēr ar agrākiem laikiem saistītas liecības tur netika konstatētas (Urtāns 1980, 103–104). Ir liecības, ka uz salas esot kādu ēku pamatu atliekas¹ un ka salā vecos laikos bijis “upuru akmens” (Rēzekniešu ekskursija 1936), tomēr tās nav guvušas apstiprinājumu.

Upurkalnam kā pilskalnā un tā arheoloģiskajiem guvumiem veltītas vairākas apkopojošas publikācijas (Urtāns 1985, 80–81; Vasks 1991; Urtāns 1998); tas iekļauts valsts aizsargājamo arheoloģijas pieminekļu sarakstā kā valsts nozīmes piemineklis.

Folkloristiski sakrālais ietvērums

Upursalas un Upurkalna nosaukums, folkloras pieraksti vedina domāt, ka sala ir uzskatāma par senu sakrālo vietu, tomēr genuīnu folkloras pierakstu par Upursalu kā senu svētvietu ir ļoti maz. Par Upursalu 1930. gadā toreizējais Krāslavas ģimnāzijas skolotājs, arheologs Rauls Šnore (1901–1962) pierakstīja vairākus savu skolēnu dzirdētos nostāstus:

“Senlatvieši uz upuru kalna esot veduši laivās teļus un kalnā dedzinājuši, upurējuši. Kad dūmi klājušies uz Vogulu sādžas pusi (t. i., uz Rušonas stacijas pusi), tā bijusi laba zīme – klāšoties labi, bet ja uz Aglonas pusi, tad klāšoties slikti. Kungs Reuts (muižnieks no Kameņecas muižas) licis nepaklausīgos zemniekus grūst no “upuru kalna” ezerā [..].” (Sofija Plone, 1930. gada 18. marts. Glabājas Nacionālās

¹ P. Puduļa 1968. gada 7. oktobra ziņojums. Glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta arhīvā.

kultūras mantojuma pārvaldes Kultūras mantojuma informācijas centra arhīvā (turpmāk – NKMP KMIC.)

“Tauta stāsta, ka agrākie iedzīvotāji tur kāruši noziedzniekus [..].” (Mihalina Egle, 1930. gada marts. Glabājas NKMP KMIC.)

“Ciriša ezera salā vieta ar nostāstiem. Tur agrāk esot vecie kungi apglabājuši daudz dažādu mājas lietu un naudas, esot atrasti vara katls un patvāri [..].” (Pēteris Špoģis, 1930. gada 31. marts. Glabājas NKMP KMIC.)²

Literatūrā ir norādes, ka Upursala saukta arī par Pērkoņa salu (Štāls 1930) un Kalnu salu (Jansons 1936, 339).

Ar R. Šnores pierakstiem sasauca rakstniekam Antonam Rupainim (1906–1976) zināmie nostāsti. Uz paša uzdoto jautājumu “Kāpēc dominikāņu baznīcas un klostera celšanai izvēlējās nevis apdzīvotu vietu, bet cilvēku roku neskārtu mežu?” viņš atbildēja: “Uz to atbildi dod nostāsti. Pie Ciriša un Egles ezeriem bija senču Upuru kalns. Tur vēl arvienu pulcējušies nepārlicināmie zemnieki pielūgt savus dievus. Dominikāņu ideja bijusi – uzcelt viņu pulcēšanās vietā dievnamu. Tomēr spītņieki dievnamā negājuši. Padzīti no svētās vietas, viņi pa naktīm cēlušies uz Ciriša ezera salas jaunu mākslīgu Upuru kalnu, no kā arī sala dabūja nosaukumu – Upuru sala” (Rupainis 1951).

Vēstures studentes Marijas Vilkaušas 1961. gada ziņojumā par Upursalu fiksēti tolaik saklaušinātie nostāstu fragmenti: “[..] Tautā ir sastopami nostāsti, ka senajos laikos pirms pareizticības un katoļticības izplatīšanās senlatvieši šeit pielūguši savus pagānu dievus, salikuši sārtus un upurējuši dieviem. Stāsta, ka vissenākajos laikos dedzinājuši meitenes, bet vēlākā laikā no tā atteikušies un upurējuši lopus. No tā laika sala tikusi nosaukta par upursalu [..].” (M. Vilkauša. Ziņojums par zinātniskās ekspedīcijas rezultātiem Preiļu rajonā. 1961. gada septembris. Glabājas NKMP KMIC).

Vēlākos laikos pierakstītie nostāsti lielā mērā ir ietekmēti no Antona Rupaiņa pazīstamā vēsturiskā romāna “Baltie tēvi”, kas turpinājums 1937. gadā publicēts populārajā žurnālā “Atpūta”, pēc tam arī atsevišķā grāmatā (Rupainis 1963; Rupainis 2017). Romāna izklāsts it kā pamatojas uz priesteru Jordana vēlākos laikos zudušo tekstu, tomēr šāda teksta esamība ir apšaubāma. Romāna sižeta izkārtojumā liela vieta atvēlēta konkretizētajai Ciriša Upursalai.

Folklorā nekas netiek minēts par Upurkalnu kā pilskalnu. Iespējams, ka Upurkalnam bijusi kāda sakrālā nozīme, tomēr iegūtās arheoloģiskās liecības ne ar ko neatšķiras no tā paša laika pilskalnu atradumiem. Šķiet, ka Upursalas svētnīcai vajadzēja būt nozīmīgai, ja tautas atmiņā cauri gadsimtiem, pat gadu tūkstošiem, ja atceras arheoloģiskos datējumus, bija saglabājies īpašais kalna un salas nosaukums.

Dabas aizsardzības ietvērums

Ciriša Upursala ir nozīmīgs dabas objekts. Dabas aizsardzība, likumdošana, attieksme pret dabu ir viena no cilvēka un sabiedrības izpausmes formām tās

² Nereti senās sakrālās vietas ir saistītas arī ar soda vietu tradīciju. Liecība par vara katla atradumu savukārt sasauca ar apliecinātiem katlu atradumiem dažādu tautu senajās svētnīcās.

kultūrvēsturiskajā attīstībā, kas ļauj arī dabas aizsardzības pasākumu kompleksu uzskatīt par vienu no kultūrvēsturiskajiem ietvērumiem. Ciriša Upursala dabas pētnieku uzmanību ir saistījusi jau kopš 19. gadsimta beigām (Lehmann 1895; Suško, Evarts-Bunders 2010), veikta Upursalas un citu Ciriša ezera salu botāniskā izpēte (Terenkevičs 1938, 206–207). Upursalas botāniskā izpēte turpināta arī vēlākos gados, kā rezultātā Ciriša Upursala kopš 1931. gada kā dabas piemineklis tiek valstiski aizsargāta. 1977. gadā tika izveidots kompleksais dabas liegums “Ciriša ezers ar apkārtējo ainavu”, kurā iekļautās astoņas Ciriša ezera salas noteiktas kā botāniskais liegums. Salās konstatētas kopumā 349 sēkļaugu un paparžaugu sugas (Gavrilova 1985; Gavrilova 1994). 2004. gadā dabas parks “Ciriša ezers” tika iekļauts Eiropas nozīmes aizsargājamo dabas teritoriju tīklā *Natura 2000*.³ Dabas aizsardzības pasākumi pārklājas ar Upursalas kā kultūrvēsturiski nozīmīgas teritorijas aizsardzības nostādņēm; abus ietekmē Upursala kā dažādu pasākumu, tūrisma un atpūtas vieta.

Tūrisma, atpūtas, pasākumu ietvērums

Kopš seniem laikiem Upursala ir bijusi populāra dažādu sabiedrisku pasākumu norises un ekskursiju galamērķu vieta (Štāls 1930; Rembušs 1931; Gar Latgales zilajiem ezeriem 1933; Spuriņš 1934; Grigorovičs 1936; J. D. 1933; Āboltiņš 1939; Pelše 1969 un daudzi citi). Pieejamie rakstītie avoti liecina, ka Upursalā ir notikuši dažādi pasākumi, piemēram, Aizsardžu dienas (Aizsardžu dienas 1938), Darba svētki (Studentu darba svētki 1933; Darba svētki 1936; Studentu dāvāna 1936), skolas izlaidumi (Lasis 1959; Niedre 1963), sporta svētki un sacensības (Zdanovskis 1972) u. c. Mūsdienās, stāvākajās nogāzēs uzbūvējot kāpnes, pa Upursalas perimetru izveidota 1,8 km gara pastaigu un apskates taka, iekārtota laivu piestātne, uzstādīti skulpturāli veidojumi, veikti dažādi citi labiekārtošanas darbi.

Katoļu baznīcas attieksmes ietvērums

It kā būtu uzskatāms, ka katoļu baznīcai pret Ciriša Upursalu ar Upurkalnu kā senu sakrālo vietu būtu jābūt negatīvai nostājai, tomēr baznīcas attieksme vienmēr ir bijusi neitrāli labvēlīga: “*Ir tautā nustosti, ka senejūs laikūs, kad myusu senčim vēl nabeja nuteiktas un skaidras izpratnes par Vinigū, Vysvarīgū un Taisnigū Divu, kod gudynoja vēl dažaidus elkus, tad uz šo kolna jo sovīm divaklim salykuši uperus.*” (Novickis 1929, 50). Salā ar baznīcas līdzdalību starpkaru laikā bija ierīkoti un uzturēti ar baltām smiltīm apkaisīti pastaigu celiņi, lapenes, klusi nostūri un laukumīni meditācijai, uzbūvēti soliņi (J. D. 1933; Okupētajā Latvijā 1957), salu apmeklēja gan Aglonas ģimnāzijas skolēni, gan vasarās Katoļu semināra studenti, braucot no salas, dziedātas garīgās dziesmas (Ručs, 2004, 24, 28). Folklorā ir liecība, ka no Aglonas baznīcas uz Upursalu bijusi būvēta, bet nepabeigta pazemes eja, un akmeņu krāvums ezerā esot liecinājums par šādu būvi (Atpile-Jugane 2023).

³ Pēc: Īpaši aizsargājamās dabas teritorijas dabas parka “Ciriša ezers” dabas aizsardzības plāns. Projekts. 2025. Glabājas NKMP KMIC.

Ateistiskais ietvērums

Padomju ateisma propagandas ietvaros arī Upursalai bija sava noteikta vieta. 1957. gadā publicēts ķengājošs raksts, ka Upursalā baznīckungi tā vietā, lai gatavotu svētrunas, patiesībā uzdzīvoja, dzēra vīnu, kopā ar mūķenēm nodevās izpriecām. Tika rakstīts, ka reiz trīs puikas Upursalā, ieraudzījuši ūdenī plunčājamies puspliku dekānu un mūķeni, noslēpuši viņu drēbes, tā izjaucot nākamās dienas dievkalpojumu (Spalis 1957). Publikācijas izteikti indīgais teksts, Aglonas Dievmātes svētkiem pietuvinātais publicēšanas datums nepalika neievērots, un vēlākos laikos uz šo publikāciju bija atsauces kā ar noraidošu – trimdas izdevumā (Upuru salas noslēpums 1957), tā ar atbalstošu attieksmi (Laizāns 1958; Ketlers 1967). Līdzīga nievājoša attieksme pret Upursalas apmeklētājiem pausta V. Pluša rakstā: “Viņi daudz ko zina stāstīt par dominikāņu mūku un Aglonas dekānu “svētajiem nedarbiem”. Daudzi Somersetas iedzīvotāji atceras, ka uzticamais dievmātes kalps dekāns Lazdāns dzēris, spēlējis kārtis un vizinājis laivā uz Upursalu Aglonas ģimnāzijas audzēknes.” (Plušs 1960)) un citās publikācijās (Frīdmanis, Zeile 1965).

Cits antireliģisks tvērums bija uzskatu paušanai, ka Ciriša Upursala bija sena pagāniska svētvieta, bet kristietība agrākos laikos pret to vērsās, sodot salas apmeklētājus un iznīcinot senās svētvietas (Zeile 1965a; Zeile 1965b; Paegle 1980). Šis pats uzskats, nevēršoties pret baznīcu, bet apstiprinot vispār zināmos faktus, ka kristiešu baznīcas celtas seno svētvietu tuvumā vai to vietās, pausts arī citās publikācijās (Rupainis 1951; Rancāns 1993, 9).

Ikdienas ietvērums

Pilskalna un apmetnes esamība Upursalā pieļauj iespēju, ka laikā, kad uz salas pastāvīgi dzīvoja cilvēki, salā notika arī lauksaimnieciska darbība. Par saimniecisko darbību jau krietni vēlākos laikos liecina kāds jau aizmirsts Upursalas agrākais nosaukums – Teļu sala, jo “agrāk šeit pa vasaru sadzīti teļi un rudenī vesti atkal atpakaļ” (Rudzītis 1925). Šāda noslēgto salu saimnieciskā izmantošana ir zināma arī citās Latvijas iekšējo ūdeņu salās. Salas apkārtnē izmantota zivju ķeršanai un makšķerēšanai, kas ne vienmēr bijusi legāla (Lukstiņš 1969).

Militārais ietvērums

Upursalas rietumu piekrastē Pirmā pasaules kara laikā krievi ierīkoja ierakumus, kas vērsti pret dienvidrietumiem. Ierakumi ir veidoti vienotā sistēmā ar zemnīcām, kas izvietotas salas vidusdaļā. Šīs būves ir kopīgā fortifikācijas sistēmā ar nocietinājumiem ezera salās uz dienvidaustrumiem no Upursalas un zemes ragā uz ziemeļrietumiem no Upursalas, kas vēl daudz plašākā aplocē veido aizsardzības līnijas pret vācu karaspēku, kas 1915. un 1916. gadā bija bīstami tuvu Daugavai un Daugavpilij. Pastāvēja draudi, ka vācieši varētu uzbrukt Krievijas impērijas galvaspilsētai Petrogradai. Šajos nocietinājumos aktīva kaujas darbība nekad nav notikusi. Militārās būves tagad ieaugušas mežā, aizplūdušas un aizmilzušas, tomēr tās ir ievērojami mainījušas Upursalas veidolu.

Literārais, mākslinieciskais ietvērums

Upursala kā zīmīga dabas un kultūrvēstures vieta ir piesaistījusi dažādu radošo personu interesi. Sala ir mākslinieciski tēlota, vizuālie salas tvērumi rādīti izstādēs, piemēram, Otomijas Freibergas (1903–1981) oforts “Upursala Aglonā” (Ko rāda ceļojošā mākslas izstāde 1939). Gleznotājam Leo Svempam (1897–1975), apmeklējot Upursalu, sala esot iepatikusies, un viņš izteicis vēlēšanos to gleznot (Pelšs 1967), bet nav zināms, vai tas tā arī noticis.

Ciriša ezers un Upursala ieņem vietu arī vairākos dzejojumos, piemēram, Augusta Smagara (1910–1985) balādē “Veļu nakts Aglonā”: “Upuru salā apstājās zirgi, uzvijās eglē karogs balt-sārts; ceļos saļima savādie tēli, kad tika izrunāts tēvzemes vārds!” (Smagars 1937), Madsolas Jōņa (1913–1975) dzejolī “Balāde par Aglyunas azarim”: “*Upurkolnā blōvas līsma, / Bolti dyumi gaisā tvaņ. / Solas leicī nāru dzīsma, / Līmiņš tric un dzeļmes skaņ.*” (Madsolas Jōņš 1943, 109–111), Pāvila Neikšāna (1927) 1955. gadā tapušajā dzejolī “15. augustā”: “Ciriša ezera Upuru salā / Ticības zvērests dots bērniņā kvēls.” (pēc: Gekiša 1993), Andra Vējāna (1927–2005) dzejoļos “Monika”: “Bet pati Monika gar lauku iet, / Pie krūtīm stiebri viegli, viegli skaras, / Sirds Cirišam un Upursalai dzied, / Kur mēness noturas uz viena liepas zara.) (Vējāns 1984, 9) un “Grēkusūdze”: “Un ja ne baznīcā, tad zaļā Upursalā / Iet vainas akmeni no krūts un stigas velt, / Lai balts kā sestdiena rīt stātos vagas galā.” (Vējāns 1988, 40). Ciriša Upursala minēta arī stāstos (Smagars 1934; Smagars 1936) un apcerēs (Purvmaliete 1943). Upursala kā konkrēta vieta iekļauta A. Rupaiņa romāna “Baltie tēvi” sižetiskajā izvērsumā (Rupainis 1963; Rupainis 2017).

Nobeigums

Kopumā redzams, ka Ciriša Upursalai bija vairāki kultūrvēsturiski ietvērumi, kas savstarpēji pārklājās, ietekmējās, laika gaitā mainoties prioritātēm. Senākais datējamais kultūrvēsturiskais ietvērums saistās ar salas arheoloģisko nozīmību. Vismaz pagaidām nav konstatēts, ka folkloras un sakralitātes ietvērums tiešā veidā būtu saistīts ar salas arheoloģiju; iespējams, ar laiku, kļūstot pieejamiem jauniem datiem, tas varētu mainīties. Upursalas un Upurkalna tēls izmantots kā ar baznīcas aktivitātēm saistītas darbības, tā arī ateistiskajā propagandā. Salas garīgais oreols ietekmēja Upursala izmantošanu arī ikdienišķas cilvēku aktivitātēs. Salas popularitāti apliecina Upursalas tēlojums literatūrā un vizuālajā mākslā, kur tiek iezīmēta arī salas simboliskā nozīmība. Savukārt Upursalas kultūrvēsturiskā nozīmība saslēdzas ar salas dabas vērtībām, vienai otru papildinot un ietekmējot. Upursala kā vieta dzīvo savu nosacīti noslēgto dzīvi, kur dažādie kultūrvēsturiskie ietvērumi sastopas, veidojot savdabīgu salas kultūrekoģiju. Salas izmantošana Pirmā pasaules kara militāro būvju veidošanā gan nav tieši saistīta ar Upursalas citiem kultūrvēsturiskajiem ietvērumiem, tomēr šīs būves ir jūtami ietekmējušas salas reljefu un veidolu. Ciriša Upursalas kultūrvēsturisko ietvērumu definēšana ļauj līdzīgā veidā analizēt arī citas Latvijas iekšējo ūdeņu kultūrvēsturiski nozīmīgas salas, piemēram, turpat netālu esošo Rušona ezera Upursalu vai Jašas ezera Jeroslaukas salu, lai gan jāņem vērā, ka ne visas salas būs saistītas tieši ar šiem iepriekš nosauktajiem kultūrvēsturiskajiem ietvērumiem; kādi varētu izvirzīties priekšplānā, citi – otrajā plānā.

Avotu un literatūras saraksts

- A. R. (1981) Skola pie Ciriša ezera. Grām.: *Dzimtenes kalendārs 1982. gadam*. Sastādīja K. Vilnis. Vāsterās: Trīs rozes, 248.–279. lpp.
- Āboltiņš, T. (1939) Gar teiksmainās Latgales zilajiem ezeriem. *Kadets*, Nr. 8/9.
- Aizsardžu dienas Aglonā. (1938) *Latgales Vēstnesis*, 9. septembris.
- Atpile-Jugane, I. (2023) Upursala Ciriša ezerā. *Vietējā Latgales Avīze*, 9. jūnijs.
- Avotiņa, R. (1984) *Latvijas PSR ūdenstilpju nosaukumi. Īsa izziņa. 1. burtnīca (A – D)*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte. 83 lpp.
- Studentu darba svētki Aglonā (1936). *Brīvā Zeme*, 25. maijs.
- Darba svētki (1936). *Students*, 31. maijs.
- Frīdmanis, E., Zeile, F. (1965) Cīnītājs [par Jāzepu Vagali]. *Liesma*, Nr. 9.
- Gar Latgales zilajiem ezeriem (1933). *Rīgas Vēstnesis*, 15. jūnijs.
- Gavrilova, G. (1985) Ciriša ezers un tā salas. *Ļeņina Karogs [Preiļi]*, 26. janvāris.
- Gavrilova, G. (1984). *Ozero Cirisa*. Rīga. 121 s.
- Gekiša, J. (1993) Pārdomas pēc Krāslavas ģimnāzijas 70 gadu jubilejas. *Mōras Zeme*, 31. jūlijs – 6. augusts.
- Grigorovičs, M. (1936) Tūristu gaitas Latgalē. *Pasta – Telegrāfa Dzīve*, Nr. 7.
- J. D. (1933) Aizsargu ekskursija. *Aizsargs*, Nr. 8.
- Jansons, E. (1936) Dabas pieminekļi Latvijā. Grām.: *Latvijas zeme, daba un tauta*. II sēj. Latvijas daba. Rīga, 321.–344. lpp.
- Ketlers, T. (1967) “Brīnumi” aizgājuši pagātnē. *Avangards [Daugavpils]*, 12. augusts.
- Ko rāda ceļojošā mākslas izstāde (1939). *Rūjienas Vēstnesis*, 20. oktobris.
- Laizāns, V. (1958) Liekulību atmasko. *Ļeņina Karogs [Preiļi]*, 3. augusts.
- Lasis, F. (1959) Vai tu pazīsti Latgali? *Ļeņina Karogs [Preiļi]*, 3. jūnijs.
- Lehmann, E. (1895) *Flora von Polnisch-Livland mit besonderer Berücksichtigung der Florengebierte Nordwest-Russlands, des Ostbalticums, der Gouvernements Pskow und St. Petersburg sowie der Verbreitung der Pflanzen durch Eisenbahnen*. Jurjew (Dorpat): Druck von C. Mattiesen. 430 S.
- Lukstiņš, P. (1969) Kad vira peldas ezerā. *Ļeņina Karogs [Preiļi]*, 29. augusts.
- Madsolas Jōņs. (1943) *Lynu zīdi. Dzejas*. Daugavpils. 184 lpp.
- Niedre, J. (1963) Atmiņu druskas. II. *Latvijas Amerikā*, 5. oktobris.
- Novickis, A. (1929) *Aglyna*. Rīga. 56 lpp.
- Okupētajā Latvijā. Aiz dzelzs aizkara. Upursalas noslēpums (1957). *Latvija Amerikā*, 6. novembris.
- Paegle, M. (1980) Katolicisma vēsturiskās saknes Latgalē. *Ļeņina Karogs [Preiļi]*, 25. decembris.
- Pelše, V. (1969) Tūristu pārgājiens. *Ļeņina Karogs [Preiļi]*, 14. janvāris.
- Pelšs, J. (1967) Mūsu deputāts – jubilārs. *Padomju Karogs [Preiļi]*, 18. jūlijs.
- Plušs, V. (1960) Kāpēc es atteicos no reliģijas. *Balvu Taisnība*, 12. jūlijs.
- Purvmaliete. (1943) Naaizmērstule klusajos laukos. *Rēzeknes Ziņas*, 10. februāris.
- Rancāns, F. (1993) Aglona. *Universitas*, Nr. 70.
- Rembušs, V. (1931) “Dabas mīlotāju pulciņa” ekskursija. *Censonis*, Nr. 1.
- Rēzekniešu ekskursija. (1936) *Pasta – Telegrāfa Dzīve*, Nr. 7.
- Ručs, K. (2004) *Dzīve ar Dievu. Atmiņas*. Rīga: Madris. 124 lpp.

- Rudzītis, R. (1925) Aglonas Māras baznīca. *Latvijas Vēstnesis*, 25. jūlijs.
- Rupainis, A. (1951) Aglonas brīnumi 250 gados. *Laiks*, 18. augusts.
- Rupainis, A. (1963) *Baltie tēvi*. Tilta apgāds. 352 lpp.
- Rupainis, A. (2017) *Baltie tēvi*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība. 462 lpp.
- Smagars, A. (1934) Latgales meitene. Stāsts. *Magazina*, Nr. 134.
- Smagars, A. (1936) Ciriša ūdeņi. Pastāsts. *Rīts*, 31. maijs.
- Smagars, A. (1937) Veļu nakts Aglonā. *Lāčplēsis*, Nr. 5.
- Spalis, A. (1957) Upuru salas noslēpums. *Padomju Jaunatne*, 16. augusts.
- Spuriņš, T. (1934) Ekskursija uz Latgali. *Ogres Straume*, 7. jūlijs.
- Suško, U., Evarts-Bunders, P. (2010) Botānisko pētījumu vēsture Dienvidaustrumlatvijā. *Latvijas Veģetācija*. Nr. 21, 101.–125. lpp.
- Šmidts, P. (1931) Mazi aizrādījumi sirotājiem Daugavpils novadā. *Ugunskurs*, Nr. 3.
- Štāls, M. (1930) Skolotāji iepazīstas ar Latgali. *Pēdējā Brīdī*, 15. jūnijs.
- Studentu dāvana Aglonas pamatskolai (1936). *Rīts*, 25. maijs.
- Terenkevičs, V. (1938) Latgolas floras pēteišonas vēsture un interesantākī elementi. *Zīdūnis*, Nr. 7.
- Upuru salas noslēpums (1957). *Latvija Amerikā*, 6. novembris.
- Urtāns, J. (1978) Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Valkas un Preiļu rajonā un izrakumi Ciriša ezera Upursalā 1977. gadā. Grām.: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 79.–83. lpp.
- Urtāns, J. (1980) Pētījumi Ciriša ezera Upursalā, pie Ruskulu akmens un Daugmales kapulaukā. Grām.: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 103.–105. lpp.
- Urtāns, J. (1985) *Latvijas austrumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga. 132 lpp.
- Urtāns, J. (1998) Aglonas Ciriša ezera Upursala. Grām.: *Kultūras krustpunktu meklējumi*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 167.–173. lpp.
- Vasks, A. V. (1991) *Keramika epohi pozdnej bronzi i rannego zeleza Latvii*. Rīga: Zinatne. 197 s.
- Vējāns, A. (1984) Stundinieks vestes kabatā. *Karogs*, Nr. 8.
- Vējāns, A. (1988) Sirds tēvuzemi neizvēlas. *Karogs*, Nr. 11.
- Vilka, A. (2014) Nelieli arheoloģiskās uzraudzības darbi Aglonas Upursalas pilskalnā (Upurkalnā) 2013. gadā. Grām.: *Arheologu pētījumi Latvijā 2012.–2013. gadā*. Sast. un red. J. Urtāns, I. L. Virse. Nordik, 60.–62. lpp.
- Zdanovskis, P. (1972) Sports un atpūta. *Leņina Karogs* [Preiļi], 6. jūlijs.
- Zeile, P. (1965a) Aglona. Apraksts. *Leņina Karogs* [Preiļi], 10. jūlijs.
- Zeile, P. (1965b) *Krusti krīt*. Rīga: Liesma. 162 lpp.

Andris Uškāns

1778. gada Krievijas imperatores Katrīnas II apstiprinātā ģenerālpilāna ieviešana Rēzeknē līdz 1836. gadam

Atslēgas vārdi: pilsētplānošana, Rēzekne, vēsturiskā kartogrāfija, vizuālie avoti, kartogrāfisko materiālu uzslāņošanas analīze

Kopsavilkums

Pētījumā analizēta 1778. gadā Rēzeknei piešķirtā pilsētas plāna realizācijas gaita līdz 1836. gadam, kad stājās spēkā jauns pilsētas plāns. Lai arī 1778. gada plāns historiogrāfijā tiek minēts bieži, tā īstenošana un rezultāti līdz šim padziļināti nav pētīti. Analizējot un salīdzinot virkni plāna kopiju un citus pilsētas plānus, kuri tapuši apskatāmajā laika periodā, kā arī veicot plānu uzslāņošanu un vizualizāciju, iztrūkstošo informāciju papildinot no rakstītajiem avotiem, ir veikta pilsētas telpiskās transformācijas rekonstrukcija un izdarīti secinājumi par plāna realizācijas gaitu. Konstatēts, ka 1778. gadā apstiprinātais plāns nav bijis pilnībā realizējams dažādu objektīvu iemeslu dēļ, taču atsevišķi tā fragmenti ir īstenoti tuvu plānotajam, un ievērojama tā daļa ir ieviesta dzīvē, pielāgojot plānā paredzētos regulārās plānojuma principus pastāvošajam reljefam un sociāli ekonomiskajai situācijai. Rezultātā pārstrādāts un pielāgots 1778. gada plāns kļuva par bāzi 1836. gadā apstiprinātajam Jaunās pilsētas daļas plānam, kurš saturēja arī izlaboto Vecpilsētas plānu. Pētījums demonstrē ne tikai Katrīnas II apstiprinātā plāna ietekmi uz mūsdienas pilsētas telpisko plānojumu, bet arī to, kā Krievijas impērijā pastāvošā normatīvā un nereti izolētā no realitātes plānošana sastapās ar vietējo realitāti.

Implementation of the General Plan of 1778 to 1836 for Rēzekne Approved by Russian Empress Catherine II

Key words: urban planning, Rēzekne, historical cartography, visual source, map overlay analysis

Summary

This study analyzes the implementation process of the urban development plan issued for the town of Rēzekne in 1778, tracing its trajectory up to 1836, when a new plan came into effect. Although the 1778 plan is frequently mentioned in historiography, its practical execution and outcomes have not been examined in depth.

By analyzing and comparing several surviving copies of the original plan and other plans produced during the period under consideration, along with overlay analysis and visualization techniques, and by supplementing gaps with written sources, the study reconstructs the town's spatial transformation and evaluates the extent, course, and challenges of the plan's implementation. The findings reveal that the 1778 plan was only partially implemented due to various objective constraints. Nonetheless, certain sections were realized as intended, while others were adapted to the existing topography and socio-economic conditions by modifying the regular planning principles outlined in the original design. As a result, a revised and locally adjusted version of the 1778 plan became the basis for the 1836 plan of the New Town area, which also incorporated a corrected plan of the Old Town. The research highlights not only the long-term influence of Catherine II's approved plan on Rēzekne's current urban structure, but also how imperial planning, normative and often detached from local realities, encountered resistance and adaptation on the periphery of the Russian Empire.

Ievads

Mūsdienu pilsētas izskatu Rēzekne ieguva pēc Inflanijas vaivadijas iekļaušanas Krievijas impērijā 1772. gadā. 1778. gadā trim Latgales pilsētām – Daugavpilij, Ludzai un Rēzeknei – tika piešķirti laikmetam atbilstoši, imperatores Katrīnas II (*Ekaterina II Velikaya*, 1729–1796) apstiprināti plāni, kas kļuva par pirmajiem zināmajiem pilsētplānošanas dokumentiem. Rēzeknes 1778. gada plāns bija spēkā nepilnus 60 gadus līdz 1836. gadam, kad stājās spēkā imperatora Nikolaja I (*Nikolai I Romanov*, 1796–1855) apstiprinātais plāns, kas, lai arī ņēma vērā iestrādes, anulēja iepriekšējo plānu. Jaunā plāna autors, guberņas mērnieks Antons Mozalovskis (*Anton Mozalovskiy*, ?–?) plāna pavadvēstulē rakstīja, ka iepriekšējais plāns nav bijis realizējams, jo tas neesot „ērti uzliekams [dabā]” un jau kopš paša realizācijas sākuma notikušas ievērojamas, nelabojamas novirzes (KF CVVA 1287. f., 8. apr., 252. l., 11. lp. o. p.). Taču, neraugoties uz to, ka plāna realizācija ir bijusi neveiksmīga, tas ir licis pamatu Rēzeknes vecpilsētas plānojumam, bet uz to balstītais 1836. gada plāns noteica plānojumu Rēzeknes augšpilsētai¹, kas savukārt ņemts vērā, turpinot Rēzeknes paplašināšanu starpkaru un padomju okupācijas periodos.

Lai arī 1778. gada plāns literatūrā ir daudzkārt minēts un aprakstīts (Vanags 1936, 23–24; Brežgo 1931, 234; Ķiece, Zlaugotnis 1985, 23–24; Nikonov 2000, 86–93 u. c.), tā realizācijas gaita līdz šim nav pētīta. Šis pētījums turpina autora maģistra darbā aizsākto; mēģināts atbildēt uz jautājumiem, kā ir veidojusies Rēzeknes apbūve laika periodā starp 1778. un 1836. gadu un cik lielā mērā ticis īstenots Katrīnas II apstiprinātais plāns. Pētījuma mērķis ir izsekot Rēzeknes apbūves un ceļu tīkla attīstībai no 1778. gada līdz jaunā plāna apstiprināšanai 1836. gadā; pētījuma uzdevumi: novērtēt 1778. gada ģenerālplāna ieviešanu, vizualizēt pilsētas veidošanās procesu un salīdzināt plānā paredzēto ar paveikto.

Pētījuma pamatā ir darbs ar vizuālajiem avotiem, tika pēctecīgi veikta sešu dažādu gadu vēsturisko pilsētas plānu, kuri tapuši laika periodā no 1778. līdz 1836. gadam,

¹ Rēzeknes pilsētas daļa Rēzeknes upes labajā krastā abpus Atrbrīvošanas alejai aptuveni līdz 18. novembra ielai.

analīze un salīdzināšana; iegūtie dati papildināti ar informāciju no rakstītajiem avotiem un vizualizēti. Ir veikta hronoloģiska vēsturisko datu uzslāņošana un to iekļaušana pilsētas topogrāfijā.

Rēzekne pirms regulārā plānojuma ieviešanas

1778. gada plāna oriģinālu² atrašanās vieta pagaidām nav noskaidrota, taču ir zināmas vairākas tā kopijas. Domājams, ka tuvāka oriģinālam ir grafiskā kopija³, kura publicēta 1839. gadā „Pilna Krievijas impērijas likumu krājuma” „Rasējumu un zīmējumu grāmatā” (*Polnoe sobranie zakonov* 1839, 274). Bez apstiprinātā plāna ir attēlota arī pilsētas apbūve un ceļu tīkls uz topogrāfisko uzmērījumu veikšanas laiku⁴ (1. att.). Ir redzams, ka pilsēta tobrīd sastāvējusi no sazarota nelielu ieliņu, šķērsieliņu un strupceļu tīkla, kur ielu atrašanās vietu nosaka ēku izvietojums, nevis otrādi. Pēc uzmetumā redzamajām neregulārajām figūrām var secināt, ka ēkas nereti būvētas pa vairākām viena pie otras ar daudzām piebūvēm. Vairums ēku koncentrējušās mūslaiku Centrāltirgus un Rēzeknes Vissvētākās Jēzus sirds katedrāles apkārtnē, gar aptuveno Liepu ielas trasi un kvartālā, kuru ierobežo Kuldīgas, Akmeņu, Latgales un Tiņanova iela. Dažas ēkas novietotas lielākā attālumā no pārējām. Tajās varētu būt atradušās kalves, krogi vai mācītājmājas saimniecības.

Visa plānā iezīmētā apbūve bija paredzēta nojaukšanai, saglabājamas tikai pilsdrupas Rēzeknes pilskalnā, katoļu baznīca un, iespējams, Pētera un Pāvila godam veltītā kapela (Brežgo 1943, 149) pie baznīcas⁵.

Plānā nav iezīmētas Daugavpils pasta lielceļa, kā arī citu mazāku ceļu trases, kuras redzamas tā laika avotos (*Plan general'nogo mezhevanija*, 1784).

Katrīnas II 1778. gadā apstiprinātais Rēzeknes apriņķa pilsētas plāns

Plānā (1. att.) pilsēta iezīmēta regulāra taisnstūra formā ar upes tecējuma⁶ izlocītu ziemeļu robežu. Apkārt pilsētai redzams valnis, kurā ir trīs vārti, divi simetriski viens otram pretī izvietoti, caur kuriem iziet Daugavpils (R)⁷ un Ludzas (A) lielceļi, bet caur trešajiem dienvidu vārtiem iziet Polockas lielceļš. Ziemeļu robežu veido upe, bet uz salas – pilskalns, kurā izvietojamas valsts labības noliktavas un arsenāls. Ārpus vaļņa austrumu pusē upes augštecē plānota lopkautuve, bet rietumos ar punktlīniju iezīmēta Rēzeknes muižas apbūve⁸.

² Ir pastāvējuši vismaz divi plāna oriģināli, viens no tiem atradies imperatora, otrs guberņas kancelejā.

³ Oriģinālais plāns bijis izpildīts krāsās ar tajā iezīmētu topogrāfiju, kas iztrūkst grafiskajā kopijā.

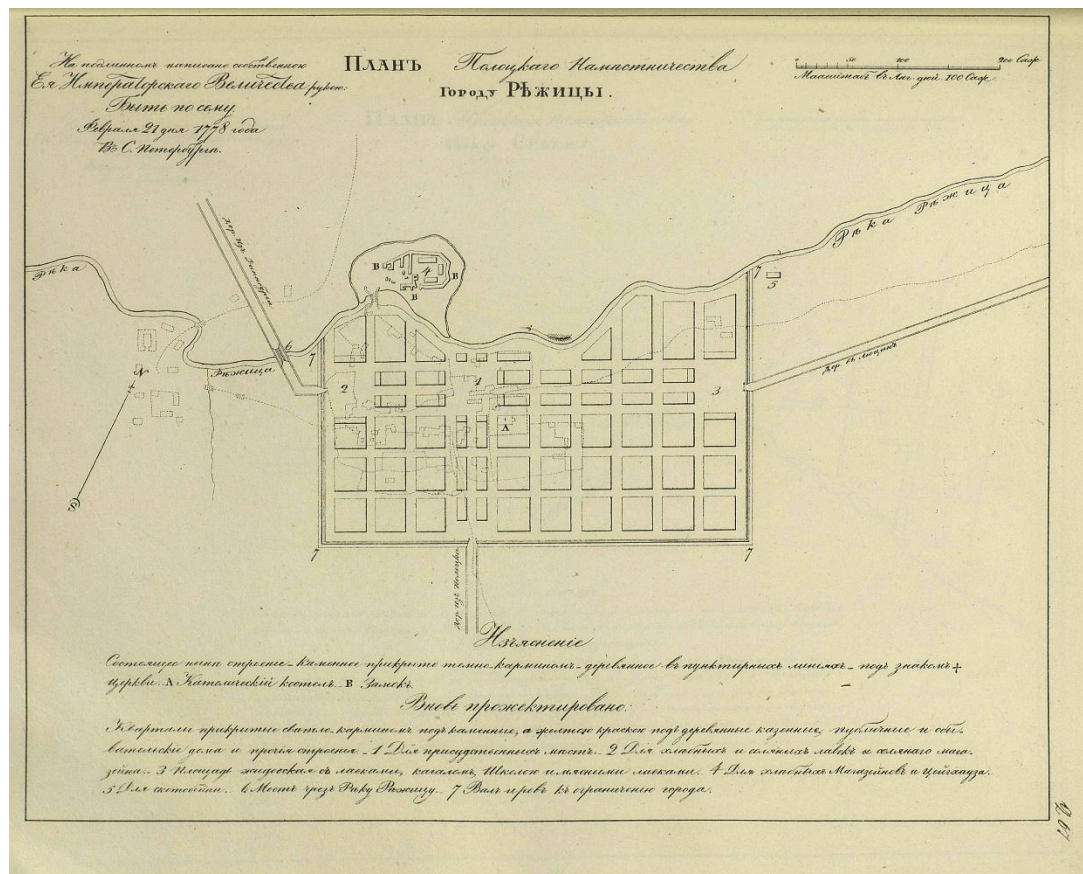
⁴ Domājams, ka topogrāfiskie uzmērījumi Rēzeknē notikuši laika periodā starp 1774. un 1776. gadu.

⁵ Spriežot pēc kapelas atrašanās vietas tieši uz centrālās ielas trases, neskatoties uz to, ka iezīmēta ar vienlaidu līniju, tā bija paredzēta nojaukšanai.

⁶ Plānā iezīmētā upes gultne ievērojami atšķiras no dabā redzamās, pēc kā var secināt, ka arī pārējā topogrāfija ir stipri atšķirusies no dabā esošās. Tam gan nav lielas nozīmes, jo Katrīnas II plānos reljefs neietekmē pilsētas plānu un vērā ņemtas tikai ūdenstilpnes.

⁷ Plānā Daugavpils ceļš “šķērso” Rēzeknes upi, tas ir pretrunā gan pilsētu ģeogrāfiskajam izvietojumam, gan arī sinhronām kartēm, taču šī kļūda atkārtojas arī vēlākās, labotās kopijās.

⁸ Plānā nav atzīmēts, ka ēkas pieder Rēzeknes muižai, un tas, ka ēkas nav atzīmētas kā saglabāt paredzētās, ir pamats domāt, ka par muižas saglabāšanu uz topogrāfijas sastādīšanas laiku vēl nebija nolemts. Pēc pievienošanas Krievijas impērijai vairums no valsts muižām pārgāja valsts īpašumā, taču Rēzeknes stārasts Frīdrihs Korfs vēl 1773. gadā, vienīgais no kroņa muižu īpašniekiem, zvērēja uzticību kronim, tādējādi līdz mūža galam saglabājot tiesības uz Rēzeknes muižu. Korfs mira 1823. gadā, taču nezināmu iemeslu dēļ muiža palika sievas īpašumā, bet 1833. gadā muižas īpašuma

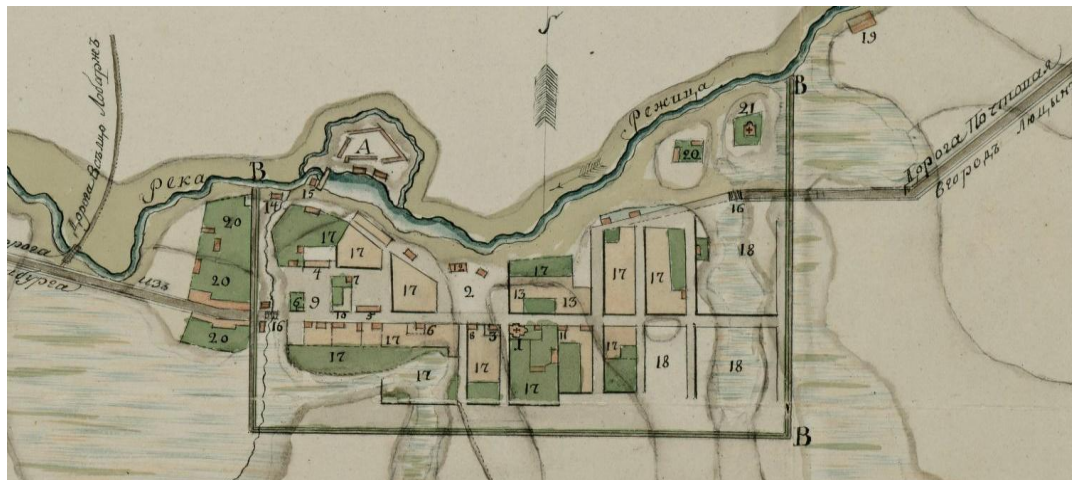
1. attēls. Katrīnas II 1778. gadā apstiprinātā plāna grafiska kopija (Polnoe sobranie zakonov, 1839, 274)

Pilsēta ar 18 ielām bija sadalīta 57 kvartālos. Vēlākās plāna kopijās⁹ (Brežgo 1939; Brežgo [b. g.]) redzams kvartālu dalījums atkarībā no sabiedrības slāņa, kvartāli gar centrālo ielu bija paredzēti muižniekiem, aiz tiem atradās sīkpilsoniem paredzēti kvartāli, bet pilsētas austrumu daļā pie Ludzas vārtiem bija izvietoti ebrejiem paredzēti kvartāli. Plānā centrālā iela savienoja Daugavpils un Ludzas vārtus, pie katriem vārtiem atradās pa tirgus laukumam. Centrālais laukums bija izvietots nesimetriski, par divām trešdaļām nobīdīts Daugavpils vārtu virzienā, izvietojies pie esošās katoļu baznīcas, domājams, jau agrāk pastāvējušā tirgus laukuma vietā (Uškāns 2024, 153–154). Perimetriāli apkārt centrālajam laukumam bija paredzēts izvietot valsts iestāžu namus. Centrālais laukums bija sadalīts četrās daļās, horizontāli to pa vidu šķērsoja centrālā iela, bet vertikāli – iela, kura veda uz Polockas vārtiem un tālāk uz Polockas lielceļu. Pie Polockas vārtiem, tāpat kā pie pārējiem, iezīmēts neapbūvēts laukums, taču grafiskajā plāna kopijā tā funkcija nav identificēta, un tikai vēlākos plānos tas iezīmēts kā siena un malkas tirgus.

tiesības Korfiem pagarinātas uz 12 gadiem. Baronese Olga Korfa mira 1844. gadā, un, šķiet, tikai pēc baroneses nāves muižas zemes pilnībā pārgāja pilsētas īpašumā.

⁹ 1839. gadā “Pilnā Krievijas impērijas likumu krājumā..” publicētā kopija tiek skatīta kā atbilstoša 1778. gadam, tādēļ ar “vēlākām kopijām” tiek saprastas nedatētas plāna kopijas, kuras, pēc autora aplēsēm, attiecas viena uz 1780. vai 1781. gadu un otra uz periodu starp 1781. un 1796. gadu.

Katrīnas II plāna ieviešana

2. attēls. 19. gadsimta sākumā sastādītais Rēzeknes plāns (fragments) (KF CVVA 1293. f., 166. Vitebskas gub. apr., 36. l., 1. lp.)

Izmaiņas atšķirīgos laikos tapušajās plāna kopijās sniedz priekšstatu par būvniecības gaitu. Tā pēc kopijas, kas tapusi ap 1781. gadu (Brežgo, 1939), var noprast, ka uz šo laiku bija uzcelta valsts iestāžu ēka¹⁰, maģistrāts un tiesas piesēdētāju māja, bet no rakstītām liecībām ir zināms, ka uz šo laiku bija uzcelta arī zirgu pasta stacija un tirgotāju nams¹¹ (Nikonov 2000, 92 pēc Baltkrievijas Nacionālais vēstures arhīvs (turpmāk – BNVA) 2567. f., 1. apr., 10. l., 144. lp.). No nedaudz vēlākas kopijas (Brežgo b. g.) kļūst skaidrs, ka pilskalna ziemeļu pakājē atrodas valsts sāls noliktava, bet pašā pilsētā vecā ēkā izvietots pilsētas galvas dzīvoklis. 18. gadsimta 80. un 90. gadu mijā joprojām tiek projektēts pilsētas centrālais laukums un arī centrālā iela. Jau šajā laikā ir skaidri redzams, ka notiek atkāpšanās no Katrīnas II apstiprinātā plāna, jo centrālā iela neved caur centrālo laukumu, bet gan veido laukuma dienvidu robežu. Arī tirgus laukumi tirdzniecībai ar labību un bakalejas precēm pie Daugavpils ceļa, ebreju gaļas bodēm pie Ludzas ceļa un malkas un siena tirgošanai pie Polockas ceļa pastāv tikai projektā. Projektā ir arī lazarete pie dambja, kurš ved uz pilskalnu, lopkautuve aiz pilsētas robežas augšpus upes tecējumam un pilsētas valnis ar vārtiem. Apkārt centrālajam laukumam būvniecība tika paredzēta dzīvokļiem pilsētas galvam, kasierim, zemes ierīkotājam un tā vietniekam, aptieka, provianta un sāls noliktavas un arsenāls.

1792. gadā Rēzeknē bija mūra tiesas nams¹², divas koka mājas uz mūra pamatiem, pasts, piesēdētāju nams, valsts labības noliktava, nabagmāja, viena mūra¹³ un 42 koka

¹⁰ Mūra divu stāvu nams, kurā atradās zemākā un zemstes tiesa, muižniecības aizgādniecība, pilsētas galvas kanceleja, apriņķa kase, mērniecība un cietums.

¹¹ Tirgotāju nama atrašanās vieta joprojām nav noskaidrota, jo nevienā no autora rīcībā esošajiem plāniem tas nav nosaukts.

¹² Iespējams, ka šeit ir kļūda un domāta ir valsts iestāžu ēka.

¹³ Ēkas atrašanās vieta joprojām nav noskaidrota.

dzīvojamās mājas un 20 tirgus būdas (Nikonov 2000, 91 pēc Krievijas valsts kara vēstures arhīva VUA f., 18354. l., 138. lp.).

19. gadsimta sākumā tapušajā plānā (2. att.), lai arī ir saskatāmas Katrīnas II apstiprinātā plāna iezīmes, vērojama stipra atkāpšanās no klasicisma simetrijas. Centrālā iela ir „novirzījies” un drīzāk atbilst apstiprinātajā plānā dienvidu virzienā iezīmētās zemākas nozīmes ielas trasei. Daugavpils lielceļš ar nelielu lūzumu turpinās no centrālās ielas, taču nešķērso Rēzeknes upi, kā tas ir Katrīnas II apstiprinātajā plānā, bet Ludzas ceļš iziet no pilsētas pa lauzītu trasi atbilstoši pastāvošajam reljefam, nevis simetriski, kā tas bija parādīts plānā. Abu lielceļu trases atbilst 1784. gada ģenerālmērīšanas plānā redzamajam (*Plan general'nogo mezhevanija*, 1784), un kāds no 1700. gada saglabājies ceļojuma apraksts (ZNA SE/RA/760004/96) liek domāt, ka šiem ceļiem bijušas līdzīgas trases jau vismaz 18. gadsimta sākumā. Plānā vairs nav iezīmēts Polockas ceļš, kaut gan jau kopš viduslaikiem pastāvējis ceļš, kurš no Rēzeknes veda caur Janopoli, Kaunatu, Ezerniekiem un Asveju, noslēdzoties Polockā (Uškāns, 2025).

Vecā apbūve plānā uzrādīta tikai divās vietās – kādā kalniņā pie upes Veco kapu tuvumā un abpus Daugavpils lielceļam aiz pilsētas robežas. Rajons, kurš bija paredzēts ebreju kvartāliem, uzrādīts kā purvainā neapbūvēta vieta, bet centrālajā laukumā redzams arī ebreju lūgšanu nams ar kagalu¹⁴. No tā noprotams, ka ebreji turpināja apdzīvot centrālo rajonu ap tirgus laukumu un baznīcu. 1784. gadā 71 % (Brežgo 1943, 148–149), bet 1808. gadā 68 % (Sapunov 1883, 433–436) pilsētas iedzīvotāju piederēja ebreju tautībai.

Četru plānoto tirgus laukumu vietā bija izveidojušies divi – centrālais laukums un neliels laukums pie Daugavpils lielceļa. Aptuveni 20 gadu laikā, kas bija pagājuši kopš iepriekš apskatītā plāna sastādīšanas, pa centrālā laukuma perimetru jaunas valsts administrācijas ēkas nebija uzceltas, bet, kā jau minēts, laukumā parādījies ebreju lūgšanu nams. No eksplikācijas redzams, ka mūra valsts iestāžu ēka šajā laikā apzīmēta kā veca un savu funkciju nepildoša, tādēļ valsts iestāžu vajadzībām tika īrētas privātmājas, bet ēkā darbojās tikai policija un kancelejas noliktava. Centrālā laukuma austrumu daļā bija sabūvēti krogi, dienvidaustrumu stūrī joprojām atradās baznīca, taču kapela plānā vairs neparādās, pēc kā var pieņemt, ka tā tikusi nojaukta, ierīkojot centrālo ielu. Blakus baznīcai ir iezīmēta mazāka ēka, kas varētu būt zvanu tornis, nedaudz tālāk – nabagmāja, kura bija minēta jau 1792. gadā. Gan iespējama zvanu tornis, gan nabagmāja izvietoti paralēli centrālajai ielai, pēc kā var secināt, ka tie būvēti jau pēc apstiprinātā plāna. Aiz baznīcas redzami mācītājmājas dārzi, kuri bija minēti jau 1761. gada vizitācijas aprakstā (*Akta wizytacji* 1998, 106–107).

Otrs laukums tika izveidots paredzētajā vietā pie Daugavpils lielceļa. To uz pusēm sadalīja pilsētas domei piederošas koka tirgus būdas un ugunsdzēsības instrumentu noliktava. No centrālās ielas laukumu atdalīja savrup stāvoša zirgu pasta stacija, kura minēta jau 1781. gadā, laukuma dziļumā atradās valsts sāls un labības rezervju noliktavas ēka. Laukumā iezīmēta arī tiesas piesēdētāju māja, taču šeit, domājams, tikusi pieļauta kļūda, jo “vecā” piesēdētāju māja iezīmēta arī ielas pretējā pusē, kur tā redzama arī citos plānos. Aiz laukuma, pie upes iezīmēta publiskā ebreju pirts un

¹⁴ Ebreju kopienas pašpārvaldes orgāns.

dzirnavas, kuras neparādījās citos plānos, kaut gan inventāros šajā vietā minētas jau kopš 1590. gada (Škutāns 1972, 288, 330, 354). Pilsētas austrumu daļā paugurā pie upes ir iezīmēti kristiešu kapi ar Antakalņa Jēzus¹⁵ tēlam veltītu kapliču. Iepriekšējos plānos šie kapi neparādījās, kas varētu būt saistīts ar to, ka pēc Katrīnas II 1772. gada ukaza pilsētas teritorijā bija aizliegts ierīkot kapsētas, bet esošās bija jāpārceļ ārpus robežām (*Polnoe sobranie zakonov* 1830, 500). Šajā plānā ārpus pilsētas robežām ir iezīmēti arī ebreju kapi, kuri ierīkoti ap 1786. gadu (Strods 2017, 78), domājams, nelegāli, uz pilsētas ganību zemēm.

Lai arī plānā pilsētas robežu iezīmē aizsarggrāvis, dabā tas nepastāvēja (KF CVVA, 1287. f., 8. apr., 252. l., 11.–12. lp. o. p.).

Pilsētas plāna pārstrādāšana

3. attēls. Rēzeknes ģenerālplāns, apstiprināts 1836. gadā (fragments). Rozā krāsā attēlota jaunā pilsētas daļa, okera dzeltenā – vecā, apbūvētā pilsētas daļa (KF CVVA, 1293. f., 166 Vitebskaja gub. apr., 37. l., 1. lp.)

1818. gadā Vitebskas guberņas mērnīks A. Mozalovskis uzdeva aprinča mērnīkam apsekt Rēzekni un noskaidrot, cik lielā mērā pilsētā izveidojusies apbūve un ielu tīkls atbilst 1778. gadā apstiprinātajam plānam. Iesnigtajā plānā (LVVA, 666. f., 1. apr., 2067. l., 5. lp. o. p.) iezīmētas desmit ielas, kas vertikāli sadala pilsētu regulāros kvartālos, un ievērojamākā novirze no Katrīnas II plāna tajā ir iztrūkstošās horizontālās ielas un četrus laukumu vietā redzami divi laukumi. Tajā pat laikā dažviet ēkas ir iezīmētas uz ielu trasēm, kas liek domāt, ka ne visas iezīmētās ielas pastāvēja dabā. To apstiprina arī 1836. gadā sastādītais A. Mozalovska plāns (KF CVVA, 1293.

¹⁵ Antakalnis – vecākais no Viļņas rajoniem, šeit kādā no baznīcām atrodas brīnumdarītāja Jēzus statuja.

f., 166 Vitebskaja gub. apr., 37. l., 1. lp.). Tomēr 1818. gada plāns sniedz priekšstatu par pilsētas apbūves attīstību un ir pirmais plāns, kurā redzamas ne tikai valsts pārvaldes ēkas, bet arī privātmājas un, spriežot pēc novietojuma, saimniecības ēkas. Pēc atrašanās vietas plānā var identificēt arī iepriekšējos plānos redzamās sabiedriskās ēkas – katoļu baznīcu, valsts iestāžu ēku, maģistrāta un pilsētas domes ēku, piesēdētāju māju, valsts rezervju noliktavas, pasta staciju, ebreju pirti, ebreju lūgšanu namu un nabagmāju, kā arī iespējamo krogus ēku, kura iepriekš apskatītajā plānā bija iezīmēta tikai aptuveni. 1830. gadā šajā vietā tika uzbūvēta pasta stacija (KF CVVA, 1409. f., 2. apr., 5455. l., 1.–2. lp. o. p.).

Rēzeknei 1778. gadā piešķirtais plāns likuma spēku zaudēja 1836. gadā, kad imperators Nikolajs I parakstīja Vitebskas guberņas mērnika Mozalovska ap 1834. gadu izstrādāto (KF CVVA, 1287. f., 8. apr., 252. l., 11. lp.) plānu (KF CVVA, 1293. f., 166 Vitebskaja gub. apr., 37. l., 1. lp.). Plāna pavadvēstulē mērniks paskaidroja, ka Katrīnas II plāns objektīvu apstākļu dēļ nebija realizējams, ka uz 1834. gadu aizsarggrāvis joprojām nebija izrakts, bet dažas privātmājas joprojām atradās uz plānoto ielu trasēm (KF CVVA, 1287. f., 8. apr., 252. l., 11.–12. lp. o. p.). Tāpat A. Mozalovskis konstatēja, ka apbūves turpināšana, kā arī apbūves robežu paplašināšana esošajā pilsētas daļā vietas trūkuma dēļ nav racionāli pamatota.

Iemesls jaunā plāna izstrādei bija pilsētas tuvumā būvējamais Sanktpēterburgas–Varšavas šosejas ceļš. Pilsētas tirgotāji un sīkpilsoņi vērsās gan pie pilsētā vizitējošā civilgubernatora, gan imperatora kancelejā ar lūgumu atļaut būvēt mājas jaunā lielceļa tuvumā, un šādu atļauju arī saņēma, taču būvniecības ieceres apturēja Rēzeknes stārstijas muiža, kurai piederošās zemes Rēzeknes tuvumā šķērsoja šoseja (KF CVVA, 1287. f., 8. apr., 252. l., 1.–2. lp. o. p., 15.–15. lp. o. p.). Stārstijas muižas pastāvēšanai bija jau iepriekš noteikts termiņš¹⁶, tādēļ muižas intereses nevarēja kalpot par ieganstu pilsētas nepaplašināšanai, un imperatora kanceleja deva uzdevumu aprīņķa mērniekam pilsētas plāna sastādīšanai jaunajā, civilgubernatora izraudzītajā vietā (KF CVVA, 1287. f., 8. apr., 252. l., 11.–12. lp. o. p.).

Pilsētas jaunās daļas projektu A. Mozalovskis pabeidza 1834. gadā, un 1836. gadā ar imperatora pavēli tas ieguva likuma spēku. Plānā – bez jaunās pilsētas daļas – mērniks ir detalizēti iezīmējis arī pastāvošo pilsētas apbūvi un ielu tīklu, tam uzslāņojot vēlamo regulāro plānojumu. Šeit pēc atrašanās vietas ir identificējamās gandrīz visas iepriekšējos plānos redzamās ēkas, atskaitot maģistrāta ēku, kuras vietā ir iezīmēta dzīvojamā māja ar saimniecību, un krogu, kura vietā 1830. gadā tika uzcelta jaunā pasta stacija¹⁷.

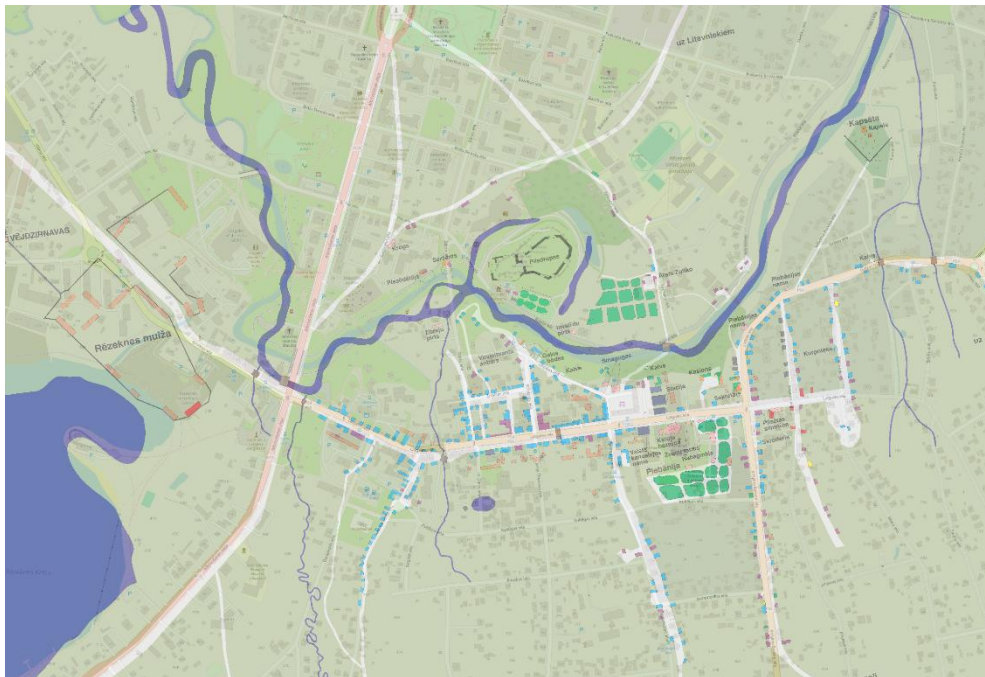
Salīdzinot 1836. gadā apstiprināto plānu ar 1818. gada uzmetumu, redzams, ka šajā laika posmā apbūve bija izgājusi ārpus pilsētas robežām, aizstiepjoties rietumu virzienā, un četras mājas, domājams, patvaļīgi uzbūvētas uz Rēzeknes muižas zemēm.

¹⁶ Pēc Infantijas vaivadijas iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā Rēzeknes stārstijas muižas īpašnieks Nikolajs Korfs (*Nicolaus Ernst Baron von Korff*, 1732–1787) bija vienīgais no bijušās Polijas–Lietuvas ūnijas kroņa muižu turētājiem, kas zvērēja uzticību Katrīnai II, līdz ar to Korfam līdz mūža beigām tika saglabātas tiesības uz Rēzeknes muižu. Arī pēc muižnieka nāves muiža kādu laiku vēl palika dzimtas īpašumā, un vēl 1833. gadā īpašumtiesības tika pagarinātas uz 12 gadiem (*Dokumenty i materyjaly* 1940, 109). Domājams, ka Rēzeknes muiža tika izformēta 1845. gadā.

¹⁷ Šo pasta staciju līdz ar Sanktpēterburgas–Varšavas šosejas izbūvi un jauno pasta staciju pie tās jau 1835. gadā nodeva cietuma ierīkošanai (KF CVVA, 1286. f., 6. 1835. g. apr., 544. l., 1. lp.).

Plānā pirmoreiz redzama arī apbūve upes labajā krastā, kur atradās vairāku amatpersonu un sīkpilsoņu saimniecības, kā arī atvaļināto zaldātu pirts (KF CVVA, 1287. f., 8. apr., 252. l., 6.–6. lp. o. p.). Piepilsēta ar visai jauktu iedzīvotāju sastāvu (KF CVVA, 1287. f., 8. apr., 252. l., 5.–5. lp. o. p.) bija izveidojusies arī dienvidu virzienā.

Pilsētā bija trīs lieli augļu dārzi – divi pie amatpersonu saimniecībām upes labajā krastā un viens pie Rēzeknes mācītājmājas. Pirmoreiz Rēzeknē parādās arī trīs muižnieku mājas, vienā no kurām iezīmēta pilsētas slimnīca.

4. attēls. 1834. gada ielu tīkla un apbūves projekcija uz mūsdienu pilsētas plāna. Ar dažādām krāsām identificēta ēku funkcija vai to saimnieku iespējamās tautības: gaiši pelēkā krāsā – nezināms, zilpelēkā – valsts iestādes, oranžā – militārpersonām un amatpersonām piederošas ēkas, rozā – sabiedriskas un reliģiskas iestādes, sarkanā – muižniecībai piederošas ēkas, blāvi zilā – amatnieki, gaiši zilā – ebrejiem, lillā – krieviem, zaļā – poļiem, dzeltenā – hipotētiski latviešu izcelsmes sīkpilsoņiem piederošas ēkas.

Pamatslānis OpenStreetMap, 1834. gada apbūves vizualizācija – autora veikta apbūves un ielu plāna rekonstrukcija pēc KF CVVA, 1293. f., 166 Vitebskaja gub. apr., 37. l., 1. lp.

Salīdzinot A. Mozalovska 1834. gadā sastādīto plānu ar mūsdienu pilsētas plānu (4. att.), var izdarīt secinājumus par to, cik lielu ietekmi Katrīnas II plāns atstājis uz Rēzeknes moderno plānojumu. Lai arī 1836. gadā Rēzeknē oficiāli pastāvēja tikai četras ielas (LgKM, 766/I–PLG), A. Mozalovska zīmētajā plānā ir redzams, ka šajā laikā veidojās vai jau bija pilnībā izveidojušās ielas, kuras lielā mērā atbilst Latgales, Liepājas, Bukmuižas, Ludzas, Vilhelma Purvīša, Andreja Upīša, Krišjāņa Barona, Jelgavas, Miera, Izraēlas un Krāslavas ielas trasēm. Lai arī krietni līka un neatbilstoša šodienas ielai, bija izveidojusies neliela ieliņa Daugavpils ielas vietā, bet Dārzu ielas vietā redzams viegli iezīmēts neliels līks strupceļš, kurš beidzas pie *Bezimjannij*

strauta¹⁸. Spriežot pēc blīvās apbūves gar Latgales ielas trasi un gruntsgabalu robežām, Tiņanova ielas trase, kaut arī plānā ir iezīmēta (3. att.), līdzīgi kā iela, kurai bija jāatrodas starp Krišjāņa Barona un Bukmuižas ielu trasēm, dabā vēl neeksistēja. Plānā iezīmētā Bukmuižas ielas trase ir taisna (3. att.), taču pēc gruntsgabalu izvietojuma ir redzams, ka tā vedusi ar ievērojamu līkumu un bijusi visai neregulāra, kas arī lielā mērā atbilst Bukmuižas ielas trasei. Tas pats attiecas arī uz Krišjāņa Barona un Jelgavas ielas trasēm. Latgales ielas trase noslēdzas, sasniedzot Miera ielas trasi, kur plānā ir redzams laukums ar divām dzīvojamām mājām.

A. Mozalovska plānā vērojama virkne ieliņu, kuras šodien vairs nepastāv. Tās visas koncentrējas nelielā rajonā starp mūsdienu Krāslavas, Latgales, Dārzu ielām un Rēzeknes upi. Tā divas ieliņas savieno Latgales un Izraēlas ielas trases. Viena no tām ir zudusi pilnībā, taču otrā ir daļēji saglabājusies un kalpo iebraukšanai pagalmā pie veikala Latgales ielā 51. No Liepājas ielas lūzuma vietas turpinās neregulāra līka ieliņa gar upes krastu. Pēc plāna var noprast, ka aiz Liepājas ielas lūzuma 19. gadsimta pirmajā pusē ir turpinājies stāvkrasts, kurš, iespējams, norakts vēlākā laikā.

Upes labajā krastā, lai arī ar nelielu nobīdi plānā, ir iezīmēta iela, kura diezgan tuvu atbilst Dzirnau ielas trasei. Plānā tā šķērso tiltu un noslēdzas tirgus laukumā pie ebreju lūgšanu nama. Upes labajā krastā ir iezīmēts arī ielu vai ceļu tīkls, kurš pēc A. Mozalovska plāna ieviešanas nav saglabājies. Tā divi pirmsregulārā plānojuma ceļi burta X veidā krustojās Brāļu Skrindu, Raiņa un Dzirnau ielu krustojuma vietā, apgriezta Y burta veidā aptuveni pieminēklā “Vienoti Latvijai” vietā, Y burta veidā – Galdnieku ielas 7. nama tuvumā, kur blakus atradās arī krogs.

Uz rietumiem no Sanktpēterburgas–Varšavas šosejas, Atbrīvošanas alejas, A. Mozalovska plānā vērojamas nobīdes, kuras var izskaidrot ar neprecizitātēm sarežģītās upes gultnes attēlojumā, kā rezultātā arī ezers, iela un apbūve attēlota ar zināmu nobīdi.

Rēzeknes muižas dzīvojamo un vairuma saimniecības ēku komplekss bija izvietojies paugurā starp Brīvības ielu un Kovšu ezeru, bet daļa no saimniecības ēkām atradušās starp Brīvības ielas trasi un Rēzeknes upi. Plānā ir redzams, ka Daugavpils lielceļa trasi 19. gadsimtā ir iespaidojis muižas ēku izvietojums, kas vairs neatspoguļojas Brīvības ielas trasē. Salīdzinot plānus, redzams, ka agrākais Daugavpils ceļš, tagad Brīvības iela, ir pilnībā mainījis savu trasi, taču nav izslēdzams, ka šī nobīde ir saistāma ar minētajām neprecizitātēm šajā plāna daļā. Netieši to apstiprina arī apstākļi, ka Brīvības ielai ir vērojams lūzums vietā, kur iela šķērso Kovšupi. Šādi lūzumi parasti liecina par to, ka ielas trase ir veidojusies ilgstoši, reaģējot uz dažāda veida dabīgiem vai mākslīgiem šķēršļiem.

Nobeigums

1778. gadā Rēzeknei piešķirtais pilsētas plāns paredzēja ieviest regulāru ielu plānojumu ar stingru zonējumu un kvartālu iedalījumu sociālajiem slāņiem. Taču, līdzīgi, kā tas bija daudzās citās Krievijas impērijas pilsētās, plāns bija sastādīts, balstoties uz neprecīziem topogrāfiskajiem uzmērījumiem un neņemot vērā vietējos sociālos un ekonomiskos apstākļus. Plāna realizācija aizsākās pavisam drīz pēc

¹⁸ Mūsdienās strauta gultne šajā vietā ir izmainīta. Strauts ir novirzīts ziemeļrietumu virzienā (4. att.) un ietek Rēzeknes upē pie gājēju tiltiņa uz Krasta ielu.

pieņemšanas, un jau ap 1780. gadu tika uzbūvētas pirmās valdības ēkas. Taču jau pēc to novietojuma noprotams, ka atbildīgie par plāna ieviešanu ir konstatējuši, ka precīza sekošana apstiprinātajam dokumentam nav iespējama, un ielu un laukumu ierīkošana ir uzsākta ar ievērojamu pielāgošanu un novirzēm.

Plāna realizācija notika pakāpeniski, vispirms nosakot galvenās ielas un tai perpendikulāro ielu trases, bet ielu krustošanās vietās par valsts līdzekļiem izbūvējot namus, sabiedriskās iestādes un ierēdņu dzīvokļus, šādi izveidojot nosacītu šablonu turpmākajai apbūvei (Uškāns 2024, 64). Pakāpeniski, taisnojot un savienojot ielas un novācot lieko apbūvi no ielas trases, tika izveidota centrālā iela, kura gan, salīdzinot ar apstiprināto plānu, tika novirzīta uz dienvidiem, jo paredzētajā vietā taisnas ielas ierīkošana nebija iespējama. Mūsdienās galvenās ielas trasi ir saglabājusi Latgales iela.

Plāna realizāciju sarežģīja arī apstākļi, ka tajā, cenšoties saglabāt klasicisma simetriju, bija iezīmētas jaunas trases galvenajiem lielceļiem – Ludzas un Daugavpils ceļam. Jaunajam Ludzas ceļam, kurš gadsimtiem vedis pa sausu un stabilu stāvkrasta kori, bija jāved pāri purvam, bet Daugavpils ceļu plānotāji iezīmējuši šķērsojam Rēzeknes upi, no Daugavpils pretējā virzienā. Jau 19. gadsimta sākuma plānā ir redzams, ka šīs izmaiņas tikušas ignorētas, kaut gan acīmredzami notikušas abu lielceļu taisnošanas. Pleskavas ceļš, kurš šodien atbilst Bukmuižas ielai, lai arī veidoja vienu no pilsētas centrālajām asīm, iztaisnots netika, un arī šodien iela ir saglabājusi savu gadsimtiem seno trasi.

Tā kā 2/3 Rēzeknes iedzīvotāju bija ebreji un pilsētā līdz pat 19. gadsimta 30. gadiem, pēc dokumentiem, nav minēts neviens muižnieks, Katrīnas II plānā muižniekiem paredzēto rajonu turpināja apdzīvot ebreji, bet ebrejiem domātais rajons neizveidojās. Tam varētu būt vairāki iemesli, pirmkārt, pēc tā nebija reālas nepieciešamības, otrkārt – tā bija ļoti purvainā teritorija, kur jebkāda būvniecība būtu bijusi stipri apgrūtināta.

Pēc daļējas taisnošanas Ludzas ceļam izveidojās ar centrālo ielu paralēls posms, un abas ielas savienoja vairākas nelielas ieliņas. Lai šīs ielas ievērojami atšķīrās no paredzētajām plānā, tomēr tās atbilda regulārā plānojuma principiem. Plānā bija iekļauta, domājams, uz tā sastādīšanas laiku jau pastāvoša, bet taisnojama iela, kuras trase atbilst Liepājas ielai no tirgus laukuma līdz tās lūzumam. Šī iela kopā ar tirgus laukumu un Krāslavas ielu atbilst Katrīnas II apstiprinātajam plānam.

19. gadsimta 30. gados noteiktajās pilsētas robežās būvniecībai trūka piemērotas vietas, tāpēc apbūve izgāja ārpus pilsētas robežām. Šajā laikā veidojās vairākas no mūsdienu vecpilsētas ielām, kuras vairs neatbilda ne apstiprinātajam plānam, nedz arī regulārā plānojuma principiem.

Katrīnas II 1778. gadā apstiprinātais plāns, neskatoties uz to, ka nebija realizējams pilnībā, ir licis pamatu gan ielu tīklam tā laika pilsētas robežās, gan arī turpmākajiem pilsētas plāniem. 1834. gadā, strādājot pie jaunās Augšpilsētas plāna, A. Mozalovskis balstījās uz 1778. gada plānu, un, lai arī ar ievērojamu novēlošanos, Augšpilsētas plāns lielā mērā tika realizēts un jau 20. gadsimtā kalpoja par pamatu turpmākajiem pilsētas plāniem.

Avotu un literatūras saraksts

Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej i kurlandzkiej czyli piltyńskieij z 1761 roku. (1998) Toruń: TNT. 106–107 ss.

Brežgo, B. (1939) Rēzeknes pilsētas teritorija XVI – XVIII g. s. *Latgales vēstnesis*, 2. jūn.

Brežgo, B. (1943) Rēzeknes piļsātas un apriņķa zem'ū aproksts, kas sastodeits 1784. g. generalmēreišonas laikā. (Valsts archivā, Reigā). *Latgolas inventari un generalmēreišonas zem'ū aproksti 1695.–1784.* Daugavpils: V. Loča izdevnīceiba. 148.–149. lpp.

Brežgo, B. ([b. g.]) *Latgales pilsētu vēsture – apcerējums, pirmraksts, uzmetums.* Latvijas Nacionālā Bibliotēka (turpmāk – LNB), RX3-9-1, 292 lp.

Dokumenty i materyjaly pa historyi Belarusi. Tom II (1772–1903) (1940) Minsk: Vydavectva Akademii Navuk BSSR. 109 s.

Generallöjtnant Ludwig Niclas Hallarts journal rörande Narvas belägring, slaget vid Narva och fångtransporter till Sverige (1700–1701). Zviedrijas Nacionālais arhīvs (turpmāk – ZNA), SE/RA/760004/96

Godovoy otchet politsii o sostoyanii gor. Rezhitsy za 1836 god. Latgales Kultūrvēstures muzejs (turpmāk – LgKM) 766/I–PLG.

Krievijas Federācijas Centrālais Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – KF CVVA), 1286. f. (Izpildpolicijas departaments).

KF CVVA, 1287. f. (Valsts Iekšlietu ministrijas Saimniecības departaments).

KF CVVA, 1293. f. (Valsts Iekšlietu ministrijas Tehniskā būvniecības komiteja).

KF CVVA, 1409. f. (Imperatora kanceleja).

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 666. fonds (Vitebskas guberņas Zīmētava).

Plan general'nogo mezhevanija Rezhickogo uezda 1784 g., M 1:84 000 (2 versty v djujme). maps.southklad.ru/forum/dlstart/316 (18.12.2024.)

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [..]. Sobranie pervoe. Kniga chertezhey i risunkov (Plany gorodov). (1839) Sanktpeterburg: V Tipografii II Otdeleniya Sobstvennoy E. I. V. Kantselyarii. 274 s.

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [..]. Sobranie pervoe. T. 19. (1830) Sanktpeterburg: V Tipografii II Otdeleniya Sobstvennoy E. I. V. Kantselyarii. 500 s.

Sapunov, A. (1883) *Vitebskaia starina.* T. 1. Vitebsk: V tipografii gubernskogo pravleniia. 433–436 ss.

Škutāns, S. (1972) Documenta historiam Livoniae australis illustrantia. Dokumenti, kas atsateic uz Latgolas vēsturi, *Acta Latgalica*, v. 4. Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba. 288., 330., 354. lpp.

Brežgo, B. (1931) Rēzekne. [Apīnis, K.] *Latvijas pilsētu vēsture.* Rīga: A. Gulbis. 229.–239. lpp.

Vanags, K. L. (1936) Rēzekne – Latgales sirds. Rīga: Iekšlietu ministrijas tūrisma biroja izdevums. 23.–24. lpp.

Ķiece, G., Zlaugotnis, J. (1985) *Pirmsprojekta izpēte [Rēzeknes vēsturiskais centrs]*. Teksts, rasējumi, tabulas. Rīga: Latvijas Celtniecības zinātniski eksperimentālais institūts. 23.–24. lpp.; Latgales Kultūrvēstures muzejs, 16089.

Nikonov, V. (2000) *Rezekne. Ocherki istorii s drevneyshikh vremen do aprelya 1917 goda*. Rīga: Zinatne.

Uškāns, A. (2024) *Rēzeknes būvvēstures un apdzīvotības atspoguļojums rakstītajos un vizuālajos dokumentos (XIII gs. – XIX gs. vidus)*. Maģistra darbs. Daugavpils Universitāte. 153.–154. lpp.

Uškāns, A. (2025) Satiksmes ceļi. No pasta ceļiem līdz dzelzceļam. Grām.: *Kārsavas stāsti III. Kārsavas – Maltas dzelzceļa stāsti*. Rīga: Creative Museum. 19.–20. lpp.

Strods, K. (2017) Ebreju Rēzekne. *Ebreju Rēzekne*. Rīga: Creative Museum. 78 lp.

Manvydas Vitkūnas

**Belarusian Themes in the Lithuanian Military Press (1919–1940):
the case of the military magazines *Karys* and *Kardas***

Key words: Belarusians, Belarus, Lithuania, military press, magazine, interwar period

Summary

The article examines how issues related to Belarus and Belarusians were reflected in the Lithuanian military press from 1919 to 1940. This article provides an overview and a brief analysis of materials related to the Belarusians and Belarus published in two military magazines, namely *Karys* and *Kardas*. Four main categories of articles and informational reports could be distinguished: 1) historical articles (mostly about the history of the Grand Duchy of Lithuania) discussing the shared history of the Lithuanian and Belarusian nations; 2) information on the Belarusian national struggle for self-determination and independence, as well as life of the Belarusians in Polish-occupied territories and the Belarusian SSR; 3) information on the Belarusian national units within the Lithuanian Armed Forces; 4) other information, such as life of the Belarusians in the Republic of Lithuania, etc. The Belarusian topic was widely covered in the Lithuanian military press. Magazines such as *Karys*, *Kardas* featured dozens of articles, at least a hundred informational reports, and hundreds of references related to the Belarusians and Belarus. The image of the Belarusians in the Lithuanian military press was almost always positive. They were portrayed as a nation historically and culturally close to Lithuanians. Lithuanians and Belarusians fought for their freedom together for centuries against many stronger enemies or defended their rights to ethnic, cultural, and historical identity using non-military means. A particularly strong impetus for the promotion of the positive image of Belarusians in the Lithuanian military press (and public opinion) came from their active involvement in the Lithuanian War of Independence from 1918 to 1920. The image of the Belarusian soldier as a comrade-in-arms, a defender of Lithuania, and a loyal citizen of the Lithuanian Republic was maintained until the Soviet occupation in 1940. This was supported not only by publications in the press but also by active involvement of the professional military personnel, as well as many Belarusian officers, non-commissioned officers, and reserve soldiers in the social life of Lithuania. The Lithuanian military press represents an important source for further research into the Lithuanian-Belarusian relations, particularly the history of the Belarusian units in the Lithuanian army

Baltkrievu tēma Lietuvas militārajā presē (1919–1940): militāro žurnālu *Karys* un *Kardas* piemērs

Atslēgas vārdi: baltkrievi, Baltkrievija, Lietuva, militārā prese, žurnāls, starpkaru periods

Kopsavilkums

Rakstā analizēts, kā jautājumi, kas saistīti ar Baltkrieviju un baltkrieviem, tika atspoguļoti Lietuvas militārajā presē no 1919. līdz 1940. gadam. Pētījums sniedz pārskatu par materiāliem, kas publicēti divos militārajos žurnālos – *Karys* un *Kardas*. Var nošķirt četras galvenās rakstu un informatīvo ziņojumu kategorijas: 1) vēsturiski raksti (galvenokārt par Lietuvas Dižkunigaitijas vēsturi), kuros aplūkota lietuviešu un baltkrievu tautu kopīgā vēsture; 2) informācija par baltkrievu nacionālām cīņām par neatkarību, par baltkrievu dzīvi Polijas okupētajās teritorijās un Baltkrievijas PSR; 3) informācija par baltkrievu nacionālajām vienībām Lietuvas bruņotajos spēkos; 4) cita informācija, piemēram, par baltkrievu dzīvi Lietuvā u. c. Baltkrievu tematika Lietuvas militārajā presē tika plaši atspoguļota. Tādos žurnālos kā *Karys* un *Kardas* tika publicēti desmitiem rakstu, simtiem informatīvu ziņojumu un atsauču, kas bija saistīti ar baltkrieviem un Baltkrieviju. Baltkrievu tēls aplūkotajā laika posmā Lietuvas militārajā presē gandrīz vienmēr bija pozitīvs: baltkrievi attēloti kā tauta, kas vēsturiski un kulturāli ir tuva lietuviešiem. Lietuvieši un baltkrievi gadsimtu gaitā kopā cīnījās par savu brīvību pret daudz spēcīgākiem ienaidniekiem vai aizstāvēja savas tiesības uz etnisko, kultūras un vēsturisko identitāti. Īpaši spēcīgu impulsu baltkrievu pozitīvā tēla veidošanai Lietuvas militārajā presē (un sabiedriskajā domā) sniedza aktīvā iesaistīšanās Lietuvas Neatkarības karā no 1918. līdz 1920. gadam. Baltkrievu kareivja kā ieroču brāļa, Lietuvas aizstāvja un uzticīga Lietuvas Republikas pilsoņa tēls tika saglabāts līdz pat padomju okupācijai 1940. gadā. To veicināja ne tikai publikācijas presē, bet arī profesionālo militārpersonu, kā arī daudzu baltkrievu virsnieku, instruktora pakāpes karavīru un rezerves karavīru aktīva iesaiste Lietuvas sabiedriskajā dzīvē. Lietuvas militārā prese ir nozīmīgs avots turpmākiem pētījumiem par Lietuvas un Baltkrievijas attiecībām, jo īpaši par baltkrievu vienību vēsturi Lietuvas armijā.

Introduction

On 16 February 1918, the Council of Lithuania proclaimed the restoration of an independent Lithuanian state with its capital in Vilnius. The Lithuanian nation's path to independence and the formation of the Lithuanian state faced enormous challenges and a series of external threats from the Bolshevik Russia, the German-Russian militants led by Bermont-Avalov, and also Poland. The Polish political elite, for the most part, hoped to see the country within the borders of the former Polish-Lithuanian Commonwealth and stood against the independence of Lithuania (as well as that of Belarus and Ukraine). Due to looming external military threats, Lithuania faced an urge of creating its military forces, although initially, the country's leaders had only

considered establishing a militia, arguing that the Lithuanian people were living in peace and harmony with all their neighbors.

On 23 November 1918, Augustinas Voldemaras (1883–1942), the Minister of National Defense, issued the executive order establishing the 1st Infantry Regiment. This date is considered the day of the reestablishment of the Armed Forces of Lithuania (Surgailis 2024, 24).

Several Belarusian units operated within the Lithuanian Armed Forces from late 1918 to 1923. The formation of the 1st Belarusian Infantry Regiment began in Vilnius on 1 December 1918. Three weeks later, it was relocated to Grodno. The regiment was disbanded on 15 June 1919, after most of its troops were disarmed by the Poles in Grodno. Some officers and soldiers retreated to territory controlled by the Lithuanian forces and joined other units. The regiment included a Belarusian cavalry squadron, which withdrew to Kaunas almost entirely. Later, it participated in battles against the Poles losing 13 soldiers in combat and was also assigned to guard the contact line with the Bolsheviks along the Daugava River. The squadron was disbanded on 15 October 1919. In Kaunas, the Belarusian Military Bureau was opened on 14 January 1919. It had a reserve company and was responsible for assisting soldiers of Belarusian nationality, registering volunteers, and assigning them to units within the Lithuanian Army. On 16 March 1919, the 1st Separate Belarusian Company was formed. It took part in battles against the Bolsheviks, advancing from Panevėžys to the Daugava River. On 25 June 1919, the reserve company at the Belarusian Military Bureau in Kaunas was reorganized into the 2nd Belarusian Company. It participated in battles against the Bolsheviks near Ilūkste, Latvia. On 10 October 1919, the 1st and 2nd Belarusian Companies formed the Belarusian Separate Battalion with Major Alexander Ruzhantsov (*Аляксандр Ружанцоў, Aleksandras Ružancovas*, 1893–1966) as its first commander. The battalion was reorganized several times alternating between company and battalion status. It was tasked with guarding the contact line with the Bolsheviks along the Daugava River. In 1920, it was temporarily stationed in the Braslav region and various locations in eastern Lithuania. In the autumn of that year, it took part in battles against the Polish forces. From late 1920, the battalion was stationed in Kaunas and was disbanded in 1923. A total more than 30 soldiers from Belarusian national units were killed in the Lithuanian War of Independence (1918–1920), and more than 20 suffered serious injuries (Surgailis 2020, 240).

The analysis of the contents of the publications

Close historical ties between the Lithuanian and Belarusian nations, the political realities of the time, and the presence of Belarusian national units within the Lithuanian Armed Forces were reflected in the Lithuanian military press during the period of 1919–1940.

Several military magazines were issued in Lithuania during the period from 1919 until the first Soviet occupation in 1940. The most notable among them and the source of the information for this study and following were the magazines “The Word of the Military” (*Kariškių žodis*) and “The Warrior” (*Karys*), which was highly popular not only among soldiers but also among students and the public in general. Additionally,

there were the officers' magazine "The Sword" (*Kardas*), as well as "The Trumpet" (*Trimitas*), the magazine of the Lithuanian Riflemen's Union (*Šaulių sąjunga*), and "The Cadet" (*Kariūnas*), the journal of the military school. Various military units also produced numerous small print publications, and, alongside the popular magazines, specialized periodicals were issued including the military compendium "Our Handbook" (*Mūsų žinynas*) and the military-historical collection "The War Archive" (*Karo archyvas*). All of the aforementioned periodicals, among others, published articles and information related to the Belarusian issues.

The Lithuanian Army also published newspapers in Belarusian, including "The Guard of the Fatherland" (*Варта Бацькаўшчыны – Varta Baćkaŭščyny*) and the journal "Military" (*Вайсковы – Vajskovy*) once in a fortnight. Additionally, the Belarusian battalion issued the mimeographed newspaper "The Aurora Ray" (*Сьветазар – Svetazar*). From 19 January to 30 June 1920, fifteen issues of *Varta Baćkaŭščyny* were published in total. However, the last issue was confiscated by the military censorship for its allegedly anti-Lithuanian views, and the newspaper's editor Alexander Ruzhantsov was held accountable. The journal *Vajskovy* was initially printed using a mimeograph and later became part of the Lithuanian magazine *Karys*. The Belarusian text was printed using the Latin alphabet. The journal was published from 1 May 1921, till 16 April 1922. Meanwhile, *Svietazar* was published from 27 September 1921, to 18 April 1922. Another notable publication was the "Braslav Wall Newspaper" (*Braslavskaya Stennaya Gazeta*), which was issued by the officers of the Belarusian unit of the Lithuanian Armed Forces while they were stationed in the Braslav region in 1920 (Błaszczak 2008, 77-85). The Belarusian military press in the Lithuanian Army serves as an important source for understanding the history of the Belarusian national units within the Lithuanian Armed Forces.

This article provides an overview and a brief analysis of materials related to the Belarusians and Belarus published in the two journals, namely *Karys* and *Kardas*. While preparing this article, the author used descriptive, analytical, and systematic methods.

After thoroughly reviewing the journals *Karys* (from 1919 to October 1920 it was titled "The Word of the Military" (*Kariškių žodis*)); in total, 1,105 issues were published until June 1940) and *Kardas* (338 issues were published between 1925 and 1940), dozens of articles and news notes mentioning Belarusians were found.

For this publication, we selected 65 articles and news items on the Belarusian-related topics that were sufficiently informative. Of these, 32 appeared in *Karys* (a journal intended for all soldiers and the general public), and 24 in *Kardas* (a journal primarily dedicated to the officers).

Four main categories of articles and informational reports can be distinguished:

- 1) historical articles (mostly about the history of the Grand Duchy of Lithuania) discussing the shared history of the Lithuanian and Belarusian nations;
- 2) information on the Belarusian national struggle for self-determination and independence, as well as life of the Belarusians in Polish-occupied territories and the Belarusian SSR;

- 3) information on the Belarusian national units within the Lithuanian Armed Forces;
- 4) other information, such as life of the Belarusians in the Republic of Lithuania, etc.

In the first half of the 20th century, the Lithuanian spoken language and press usually used the ethnonym *gudai* and the toponym *Gudija* to refer to Belarusians as a people and Belarus as a country or territory. These terms are still used today but less frequently, as the ethnonym *baltarusiai* and the toponym *Baltarusija* have become more prevalent. Until the mid-20th century, the term *gudai* was sometimes also used to refer to Ukrainians, and such instances can be found in the Lithuanian military press (Urbšienė 1931, 170).

Historical articles discussing the shared history of the Lithuanian and Belarusian nations

In the first category of articles, the ancestors of Belarusians were predominantly portrayed as a significant part of the Grand Duchy of Lithuania's population that contributed many distinguished figures to the state. They are depicted as an integral part of a once-great and powerful country – a common homeland for the ancestors of Lithuanians, Belarusians, and Ukrainians. We found only one text portraying the Belarusian ancestors as hostile people whom the ancient Lithuanians allegedly fought against. However, this was not a scientific or journalistic article but a text of fiction. In the plot of that short historical story, ancient Lithuanian warriors prepare for a military campaign and suggest burning the settlements of the *gudai* (Belarusians), but their duke rejects this idea and instead leads the campaign against the Poles.

Historical ties with Belarusians were often recalled not only in the context of the history of the Grand Duchy of Lithuania (Kastantas Ostrogiškis..., 1922, 37), but also in relation to the uprisings of the late 18th and 19th centuries, as well as other historical events.

Various articles featured a consistent assessment that Belarus is Lithuania's closest neighbor (even though, after the Polish occupation of the Vilnius region, there was no direct border between the Lithuanian Republic and the Belarusian SSR). Belarusians were viewed as very close to Lithuanians in terms of identity and culture (Manskis 1923, 17-18). Undoubtedly, this was primarily connected to the shared historical past. Another neighboring people toward whom there were significant sympathies were Latvians.

Information on the Belarusian national struggle for self-determination and independence, as well as life of Belarusians in Polish-occupied territories and the Belarusian SSR

The second category was quite extensive. A significant amount of information was published between 1919 and 1921, covering topics such as the attempts to establish the Belarusian People's Republic, the army of Stanisław Bułak-Bałachowicz (1883–1940) (Minską užėmė 1920, 417), and the armed resistance of the Belarusian

population against the Poles. However, it should be noted that there were very few articles on these subjects – just numerous short reports, often several in a single issue.

The tone of the publications, in the vast majority of cases, can be described as sympathetic. It was often noted that, like Lithuanians, Belarusians faced stronger neighbors who tried to undermine their independence and prospects of a peaceful life. Russia and Poland were portrayed as imperial countries, while Belarusians and Lithuanians were presented as victims of their neighbors' imperialism. The recurring idea was that Lithuanians were fortunate as they managed to create their independent state, while bigger nations, such as Belarusians and Ukrainians, were hindered in achieving this goal by Poland and Russia (Vasario 16-toji..., 1939, 89). When describing the situation in the territories occupied by Poland, the dissatisfaction of Belarusians with the current situation was emphasized, along with their desire for greater national autonomy (Spalių 9..., 1926, 434). In 1922, the magazine *Karys* informed its readers about the memorandum of the representative of the Belarusian People's Republic, Alexander Tsvikevich (Аляксандр Цвікевіч, 1888–1937), to the League of Nations regarding the occupation of Belarusian lands, whose population had been evacuated during World War I and replaced by Polish settlers (Gudų memorialas 1921, 474). The magazine also published the text of the memorandum from the representatives of the Belarusian People's Republic to the participants of the International Genoa Conference (Gudų memorialas Genujos..., 1922, 246–248). There were also publications of the news about the cooperation between the Belarusian People's Republic and the Lithuanian Republic, congratulatory messages (for example, regarding Lithuania's entry into the League of Nations) (Gudų sveikinimas 1922, 485) and reports on the activities of the Belarusian organizations in Czechoslovakia (Gudų tautinis..., 1921, 425) and other countries.

From 1920 to 1939, there were frequent reports about the oppression of the Belarusian people (Pleiryys 1921, 297), Belarusian schools (Persekioja gudų... 1921, 460), cultural organizations, and Belarusian publications (Gudų darbuotė 1921, 401) in the territories under the Polish occupation. Polish priests were reported to be engaged in the Polonization of Belarusian Catholics (Gudai skundžiasi..., 1921, 342–343). Since the Lithuanians in the Vilnius region experienced similar oppression, the situation of Belarusians was described with great sympathy. It was also noted that representatives of Belarusian and Ukrainian organizations took part in patriotic events organized by Lithuanians in the Polish-occupied Vilnius (Laisvės šventė..., 1939, 247).

There were reports about the non-violent resistance of the Belarusian public to Polish policies in the Vilnius region including the protests by representatives of the Grodno Belarusian organizations (Gardino gudų ..., 1921, 54) or the boycott of the Polish elections to the Vilnius Sejm in 1922 by Belarusians, Lithuanians, and Jews (Rutenbergas 1933, 205). Also, there were reports that Jews, Lithuanians, and Belarusians in the territories occupied by Poland demanded broader rights to use their national languages (Užsienis 1927, 338). In 1921, the magazine *Karys* reported on armed resistance by Belarusian peasants against Polish authorities (Iš Vilniaus 1921, 390), particularly in the Ashmyany District (Gudijos sukilimas 1921, 331). That same year, it was reported that Belarusians were destroying newly established border

markers along the Polish-Soviet border which divided Belarus (Gudai sieną... 1921, 378).

In 1921 and 1922, the mass arrests of leaders of the Belarusian workers' organizations in the Vilnius region carried out by the Polish authorities were admitted (Gudai ir lenkai 1921, 54). In 1927–1928, the press covered the trial of the leaders and activists of the Belarusian *Hromada* organization carried out by the Polish authorities (Pasaulio žinios 1928a, 248; Pasaulio žinios 1928b, 506; Užsieniai. Lenkija 1928, 106).

In 1925, within its press review, the journal *Kardas* quoted the article from the newspaper *Lietuva* wherein the Belarusians and the Ukrainians were called the closest friends and allies of Lithuania. The author called on representatives of all three nations to unite in the struggle for freedom, emphasizing that these peoples shared “common enemies and many common causes” (Raštų apžvalga 1925, 16).

An interesting conclusion was made by the author of the article published in the *Kardas* magazine in 1940. Analyzing the reasons for the rapid defeat of Poland in 1939, he came up with the theory that one of the causes of the Polish army's lack of combat effectiveness was the low motivation of the ethnical minorities, namely the Ukrainians, Belarusians, Germans, and Lithuanians, serving therein. According to the author, the representatives of the “subjugated nations” were unwilling to defend Poland's interests, whereas soldiers of the Polish ethnicity defended their homeland with remarkable bravery (Šarvuotininkas 1940, 65).

In 1938, information appeared that on 25 March, the 20th anniversary of the proclamation of the Belarusian People's Republic in 1918 was celebrated, and a festive event was held on Lithuanian radio.

“They [Belarusians], like Lithuanians, declared Belarus independent on 25 March 1918, but unfortunately, this fifteen-million nation was, by the will of fate, defeated and is now scattered across Latvia, Lithuania, the Soviet Union, and Poland. During the event, the friendly relations between the Lithuanian and Belarusian nations were emphasized,” wrote the magazine *Karys* (Lietuvos gudai paminėjo..., 1938, 389).

The Lithuanian military press provided little information about the life of the Belarusians in Soviet Russia, and later in the Soviet Union. In 1922, there were reports about the Belarusian SSR border changes, namely, the transfer of the Gomel region and other territories to it, as well as the situation of the Christians in the Belarusian SSR, including the permission of Patriarch Tikhon to hold services in Belarusian in Orthodox churches (Sovietų Gudijoje 1922, 110). The trip of Alexander Chervyakov (Аляксандр Чарвякоў, 1892–1937), a representative of the People's Commissariat Council of the Belarusian SSR, to the Genoa Conference was also covered (Iš gūdų gyvenimo, 1922, 110).

Belarus and Belarusians were most frequently mentioned within reports about the armed forces of the Soviet Union and their development. In 1927, the magazine *Kardas* informed its readers that, according to M. Zakharov's book “National Construction in the Red Army”, the 2nd Belarusian Rifle Division was established in Minsk. However, all commands therein were given in Russian (Raštų apžvalga 1927, 100). In 1928, the magazine *Kardas* reported that Belarusians made up 4.2 per cent of all personnel in the Red Army (Užsieniai. SSSR, 1928, 248). In 1933, *Kardas*

published a note about the visit of a group of Soviet historians (including Belarusians) to Warsaw, where an international congress of historians took place (Rusų mokslininkai... 1933, 148). In 1938, there was information about the strengthening of the Belarusian Military District (Rusija. Stiprinama... 1938, 470).

Belarusians were frequently mentioned in Lithuanian military publications at the end of 1939. There were reports about the Western Assault (or the Polish Assault) of the Red Army into Ukrainian and Belarusian lands (Girtus 1939, 474), as well as plans to relocate Ukrainians, Belarusians, and Russians from the German-occupied Poland to the Soviet Union (Lenkijos gyventojų... 1939, 1365).

However, in articles and reports related to the reunification of the Vilnius region with Lithuania, Belarusians were mentioned even more frequently. Since the fall of 1920, when the Polish side treacherously violated the Polish-Lithuanian agreement signed in Suwałki on 7 October 1920, and occupied Vilnius and the Vilnius region a few days later, the return of these lands was considered one of the main goals of the Lithuanian Republic and its people. The press and radio consistently voiced demands to return Vilnius to Lithuania calling on the nation not to forget about the temporarily lost Lithuanian capital. This informational campaign (including the one in Belarusian) was also reflected in military publications (Visos tautos... 1937, 1187-1188).

In October 1939, the city of Vilnius and part of the Vilnius region were returned to the Lithuanian Republic. On 27–28 October, units of the Lithuanian Armed Forces entered Vilnius. Numerous reports mention that representatives of the Belarusian community and national organizations (along with Jewish, Tatar, Russian, and other ethnic groups) welcomed the return of Vilnius to Lithuania during the official celebrations (Istorinis žygis... 1939, 520).

Information on the Belarusian national units within the Lithuanian Armed Forces

The third section is particularly interesting and serves as an important source for the military history in general. The Lithuanian military press contains dozens of articles and reports about Belarusian units in the Lithuanian army and individual servicemen. It can be confidently stated that Major A. Ruzhantsov was either the author or the initiator of a significant portion of these publications, but other authors also contributed.

The articles provide information not only about the combat path (Kraunaitis 1928, 62) and daily life of Belarusian servicemen but also about their individual fates.

Even after the disbandment of the Belarusian units, numerous articles in the Lithuanian military press continued to recall Belarusians who took part in the defense of Lithuania. Over the years, the military press increasingly published obituaries or reminiscences of deceased comrades from the Belarusian units of the Lithuanian army. In 1922, Major A. Ruzhantsov wrote a short article about Senior Non-Commissioned Officer Akim Sazonov (*Акім Сазонаў, Akimas Sazonovas, 1897–1922*) of the Belarusian unit. A native of the Lithuanian town of Jonava, he joined the 5th Belarusian Company in Kaunas in 1919, later serving in the 1st Separate Belarusian Company. During battles against the Bolsheviks near Daugavpils, he lost a leg but, after treatment

in a hospital, returned to his comrades. Moving with crutches, he served as a telephone operator. He was later transferred to Kaunas, where he served for over a year in the honorary company of disabled soldiers at the Military Museum. He died on 18 May 1922, due to careless handling of a hand grenade (Ružancovas 1922, 246).

That same year, A. Ruzhantsov wrote an obituary dedicated to Captain Stanislaw Bondor-Narushevich (*Stasys Bondoris-Naruševičius*, 1889–1922), an officer of Belarusian nationality. He organized resistance against the Bolsheviks in the Braslav region but, after the area had been occupied by Polish forces, withdrew along with Lithuanian troops and later served in the quartermaster service of the Lithuanian Army (A.†A. Kapitonas Stasys Bondoris 1922, 38). In 1936, the journal *Karys* published an article about Evdokija Daugelienė (*Eudokija Daugėlienė*), a native of the Vitebsk Governorate who married a Lithuanian. Prior to 1918, she worked as a nurse in the military hospital in Kaunas and continued her medical work during the German occupation. During the Lithuania's War of Independence, this Belarusian resident of Lithuania provided medical assistance to Lithuanian soldiers. After the war, she was awarded the Grand Duke Gediminas Order of the 2nd Degree and the Lithuanian Independence Medal (B-us St. 1936), 560-561). In 1939, an article was published about Non-Commissioned Officer Romualdas Ragavichius (*Romualdas Ragavičius*), who began his service in the Lithuanian Army in 1919 in the 1st Belarusian Infantry Regiment in Grodno and later served in the Belarusian Separate Battalion and other units (Vienas seniausiu... 1939, 619).

In 1934, the journal *Kardas* published an article dedicated to Lieutenant Jury Pliska (*Юры Пліска, Jurgis Pliska* 1895–1919) of the Belarusian Battalion, who died in combat against the Bolsheviks in 1919 in what is now Latvia (Karininkas Jurgis Pliska 1934, 333). In 1935, *Kardas* printed an obituary for Orthodox chaplain Father Yoann Korchinsky (*Ян Карчыньскі, Jonas Korčinskis* 1864–1935), who had previously served as the chaplain of the Belarusian Battalion before becoming a chaplain in the Lithuanian Army (A. A. Jonas Korčinskis 1935, 307).

In 1926, Major Vladas Žutautas (1896–1941) wrote an article about the condition of the Kaunas military cemetery stating that three soldiers of the Belarusian Battalion were buried there (Žutautas 1926, 71-72).

In 1938–1939, Zenonas (Zenas) Gerulaitis (1894–1945) published several articles providing detailed information on the episodes of the Belarusian Battalion's participation in battles against the Bolsheviks in 1919. These articles also included biographies of some of the soldiers who distinguished themselves in these battles (Gerulaitis 1938, 410; Gerulaitis 1939, 613-614). In 1936, the journal *Karys* published the article by Lieutenant Juozas Kubiliūnas (1909–1980) detailing the participation of the 1st Separate Belarusian Rifle Company in battles against the Bolsheviks near Chervonka (in Latvia) during which the company officer Georgiy Plisko was killed (Kubiliūnas 1936, 395). The same year, another article was published about the servicemen of this company, with photographs of two comrades – a Lithuanian non-commissioned officer Vladas Širvaitis and Belarusian Alexey Sokolov. Both had distinguished themselves in battles against the Bolsheviks, and Sokolov later became an active member of the Riflemen's Union. This raises the question of how a

Lithuanian serviceman ended up in a Belarusian unit. Such cases were not uncommon. Specifically, this serviceman came from a Polonized Lithuanian family, spoke very little Lithuanian but was fluent in Polish and Russian, so he was enlisted in the Belarusian unit (Taikli ugnis... 1936, 334-335).

Sometimes people of other ethnic origins (Lithuanians, Russians, Jews, etc.) were enrolled in Belarusian units either due to their inability to speak Lithuanian or simply due to a shortage of Belarusian recruits. But in general, the Belarusian units were genuinely Belarusian not only by name.

Among the foreigners who joined the Belarusian battalion, a Chinese soldier named Chinsha (in Lithuanian *Petras Činša*, 1896–1930) had perhaps the most exotic story. According to an article published in 1921 in the magazine *Karas* where he was referred to as *Čin-Šai-Li-Tai* (Qin-Shay-Lee-Tay), this soldier grew up in Minsk and joined the Lithuanian army in 1919 enlisting in the Belarusian unit. His comrades loved their Chinese fellow soldier, who was known for his cheerful personality, and they called him “Vasilij Yankovich Činša”. He fought against the Bolsheviks and later against the Poles in 1920. During a battle near Giedraičiai (in the Molėtai district), while on a reconnaissance mission, the Chinese soldier was captured by Polish cavalry. The surprised Polish soldiers were puzzled by the presence of a Chinese soldier in the Belarusian battalion of the Lithuanian army. When asked how many Chinese soldiers were in the Lithuanian army, he reportedly made up a story, saying that Lithuanians were forming a Chinese corps. When he was exchanged as a prisoner of war and returned to Lithuania, he continued to serve in the Belarusian battalion. After leaving the army, he settled in Kaunas (*Kinai Lietuvių armijoje* 1921, 140). He died in 1930. The obituary published in *Karas* in 1930 provides slightly different biography of this Chinese soldier. According to this version, he was born in 1896 in China, in the city of *Činda* (likely referring to Qingdao). He was abducted by the Russians, and some officer brought him to Russia. The Chinese man served as the officer’s servant and, along with his master, ended up as a prisoner of war in German captivity during World War I. After being released in 1919, he found himself in Lithuania, where he joined the Lithuanian army and served in the Belarusian battalion. He was captured by the Polish forces, and when asked about his nationality, he told them that the Lithuanians were “forming a Chinese corps”. However, at the first opportunity, he escaped from captivity and returned to Lithuania. He continued to fight, was wounded, and after the war he lived in Kaunas. He converted to Catholicism, married a Lithuanian woman, and later passed away. His funeral was attended by military chaplain Adolphas Sabaliauskas (*Adolfas Sabaliauskas*, 1873–1950), Lieutenant General Vladas Nagevichius (*Vladas Nagevičius*, 1880-1954), and his former commander Alexander Ruzhantsov who shared memories about the Chinese soldier who had defended Lithuania (*Iš savanorių gyvenimo* 1930, 570). As can be seen, the details in the articles from 1921 and 1930 differ significantly. The more reliable biographical facts seem to be those provided in the obituary in 1930.

The multicultural atmosphere that prevailed in the Belarusian units was reflected in some publications, too. For instance, in 1921, the magazine *Karas* published an article about the Belarusian cultural event held at the Kaunas garrison house. Soloists

and the Belarusian military choir performed Belarusian songs (such as *Viasna Idze, Chamu Zh Mnie Nia Piets', Dobry Viechar, Dziauchyna*) followed by performances of Gypsy dances and even the Lezginka. The party lasted well past midnight and ended at 5 a.m. (Gudų vakaras 1921, 67).

In the same year of 1921, *Karas* published an article titled *Regarding Our Belarusians*, in which an anonymous author signed as “S” criticized Belarusian servicemen in the Lithuanian army for singing Russian rather than Belarusian songs while marching through the city. “There is a question, – do these soldiers really not know how to sing in their native language? Of course, they do, but despite the command’s ban on singing Russian songs, they continue to sing them daily,” the author complained. He also pointed out that in 1919, at the wake of the formation of the Belarusian units, some of their commanders did not even want to hear about the Belarusian language. “But those people were defeated. Under difficult frontline conditions, the native language prevailed once again. Now, since October of the last year [1920], most Belarusians find themselves in the best national conditions, yet their native language is still being neglected,” the author lamented (Dar dėl mūsų gudų 1921, 149).

Another report of the *Karas* journal tackled the same topic in 1921: “On October 10, a football match took place in Kaunas on the Vytautas’ Hill between the team of the Belarusian Separate Battalion, *The Union*, and the team of the Autobattalion. *The Union* lost with a score of 5:0.” However, the author of the item was less concerned about the loss of the Belarusian team and more puzzled by the choice of the name of their team. “It is unclear why the players chose a name completely foreign to the Belarusian language and incomprehensible to most of the team members,” the author remarked in surprise (Iš gudų gyvenimo (1921a), 520).

Intensive educational and cultural activities were carried out in the Belarusian units. In the Belarusian Separate Battalion, these matters were supervised by a special Commission for Culture and Education which included several officers and non-commissioned officers from the unit. Soldiers attended educational and entertainment events, listened to political education lectures (such as “Bolshevism and Its Significance” or “Why We Are Fighting the Poles”), and received literacy training. The battalion’s library contained books not only in Belarusian and Lithuanian but also in Russian, Polish, and Yiddish (Atskiras gudų batalionas 1921, 133).

Jews often ended up in the battalion for the same reason – some of them were not sufficiently fluent in Lithuanian. In 1939, the journal *Karys* published an article about Chaim Silkiner (*Chaimas Silkineris*), a soldier of the Belarusian Separate Battalion who bravely fought against the Bolsheviks near Daugavpils (Nutildė prieš baterija 1939, 1464).

In 1926, the newspaper *Kardas* published data on the literacy levels of Lithuanian Army recruits. Among soldiers of the Belarusian nationality, 30 per cent were illiterate (unable to read or write). For comparison, the illiteracy rates were: 26 per cent among Lithuanians, 16 per cent among Jews, 25 per cent among Russians, 18 per cent among Germans, 50 per cent among Poles, and 100 per cent among Roma. Additionally, 50 per cent of Belarusians had not attended school but could read and

write, 10 per cent had the primary school education, and another 10 per cent had received education of a higher level. By 1924, there were no illiterate Belarusian recruits; however, 40 per cent of them did not speak Lithuanian (Kareivių švietimas 1926, 332-335).

Sometimes, military publications addressed issues affecting Belarusian servicemen. In 1926, a reader writing under the pseudonym “Pain” (*Skausmas*) highlighted the situation of several Lithuanian army servicemen of foreign nationality – mostly Belarusians – who had been serving for seven years without receiving Lithuanian citizenship. Some of them had even been awarded Lithuanian military orders but were still required to carry foreign passports.

“It certainly looks strange: they hold ranks in the Lithuanian Army, even though, by law, non-citizens are not eligible for military ranks. Those who fought for our independence and were awarded the Cross of Vytis still haven’t received Lithuanian citizenship – it’s absurd. Meanwhile, there are non-Belarusian foreigners who arrived to Lithuania later but have already been granted citizenship. Legally, everyone should be equal. Belarusians who fought for Lithuania’s independence must be granted Lithuanian citizenship,” the author urged (Skausmas 1926, 361-362).

In 1938, Lithuania celebrated the 20th anniversary of its armed forces (1918–1938). Among the many congratulatory messages broadcasted by the Lithuanian Radio on Lithuanian Armed Forces Day, 23 November 1938, and published in the journal *Karys*, was a message from the National Union of Belarusians of Lithuania (*Lietuvos gudu tautinė sąjunga*):

“Shoulder to shoulder with our Lithuanian brothers, Belarusians fought against common enemies on the battlefield. And now, as we congratulate the Lithuanian Armed Forces, we, Belarusians, stand ready as one, should the Supreme Commander of Lithuania call upon us, to defend Lithuania’s freedom and fight for the independence of our homeland. Long live the Lithuanian Armed Forces! Long live its commanders!” (Visuomenės ir kariuomenės... 1938, 1391).

“The Supreme Commander of Lithuania” referred to President Antanas Smetona (1874–1944).

Other information, such as life of Belarusians in the Republic of Lithuania

The fourth section, which covered information about the lives of Belarusians in the Republic of Lithuania and other related topics, is quite limited. Most often, military publications mentioned issues related to the work of the Minister for Belarusian Affairs (*Gudų reikalų ministras*), a position that existed from 1918 to 1923 (Iš gudų gyvenimo 1922, 110). In November 1921, the leading column of the journal *Karys* was titled “On the Belarusian Question”. The article provided a brief overview of the history of the Belarusian nation emphasizing the oppression of Belarusians by Russian and Polish authorities, the rapprochement of several Belarusian activists with Lithuania, the inclusion of Belarusians in the State Council of Lithuania (*Lietuvos Valstybės Taryba*), and the appointment of Jazep Varonka (Язэп Варонка, Juozapas Voronko, 1891–1952) as Minister for Belarusian Affairs in the government of the Republic of Lithuania. “The core idea of this agreement lies in the principle that Lithuanians and

Belarusians must give a hand to one another and move forward together,” wrote *Karys* (Baltgudžių klausimu 1921, 537).

Conclusions

The Belarusian topic was widely covered in the Lithuanian military press. Magazines such as *Karys*, *Kardas* featured dozens of articles, at least a hundred informational reports, and hundreds of references related to Belarus and Belarusians. The image of Belarusians in the Lithuanian military press was almost always positive. They were portrayed as a nation historically and culturally close to Lithuanians. Lithuanians and Belarusians had fought for their freedom together for centuries against stronger enemies or defended their rights to ethnic, cultural, and historical identity through non-military means. A particularly strong impetus for the promotion of the positive image of Belarusians in Lithuanian military press (and public opinion) came from their active participation in the Lithuanian War of Independence from 1918 to 1920. The image of the Belarusian soldier as a comrade-in-arms, a defender of Lithuania, and a loyal citizen of the Lithuanian Republic was maintained until the Soviet occupation of Lithuania in 1940. This was supported not only by publications in the press but also by the active involvement of professional military personnel, as well as many Belarusian officers, non-commissioned officers, and reserve soldiers in the social life of Lithuania. The Lithuanian military press represents an important source for further research into Lithuanian-Belarusian relations, particularly the history of the Belarusian units in the Lithuanian army.

Source and literature list

- A. Jonas Korčinskis (1935). *Kardas*, Nr. 14: 307.
A.†A. Kapitonas Stasys Bondoris – Naruševičius (1922). *Karys*, 4: 38.
Ališauskas (1939). *Zarasų kautynės*. *Karys*, 36: 1049-1051.
Atskiras gudų batalionas (1921). *Karys*, 12: 133.
Baltgudžių klausimu (1921). *Karys*, 46: 537.
B-us St. (1936). *Moteris, daug padėjusi artimui nelaimėje*. *Karys*, 23: 560-561.
Dar dėl mūsų gudų (1921). *Karys*, 13: 149.
Gardino gudų protestas (1921). *Karys*, 5: 54.
Generolas Balachovičius (1920). *Karys*, 46: 429.
Gerulaitis Z. (1938). *Būrio vadui žuvus, stojo į jo vietą*. *Karys*, 14: 410;
Gerulaitis Z. (1939). *Grioviais užlindo į priešų užnugarį*. *Karys*, 21: 613-614.
Girtus V. (1939). *Naująją įvyktą akivaizdoje*. *Kardas*, 19: 474.
Gudai ir lenkai (1921). *Karys*, 19: 54.
Gudai sieną naikina (1921). *Karys*, 32: 378.
Gudai skundžiasi Šv. Tėvui (1921). *Karys*, 29: 342-343.
Gudijos sukilimas (1921). *Karys*, 28: 331.
Gudų darbuotė (1921). *Karys*, 34: 401.
Gudų memorialas (1921). *Karys*, 40: 474.
Gudų memorialas Genujos konferencijai (1922). *Karys*, 21: 246-248.
Gudų tautinis susirinkimas (1921). *Karys*, 36: 425.

- Gudų vakaras (1921). *Karys*, 6: 67.
- Istorinis žygis į Vilnių (1939). *Kardas*, 21: 520.
- Iš gudų gyvenimo (1921a). *Karys*, 44: 520.
- Iš gudų gyvenimo (1921b). *Karys*, 48: 571-572.
- Iš gudų gyvenimo (1922). *Karys*, 9: 110.
- Iš savanorių gyvenimo (1930). *Karys*, 29: 570.
- Iš Vilniaus (1921). *Karys*, 33: 390.
- Kareivių švietimas (1926). *Kardas*, 21–22: 332–335.
- Karininkas Jurgis Pliska (1934). *Kardas*, 17: 333.
- Kariuomenės šventė Vilniuje (1939). *Kardas*, 21: 568.
- Kastantas Ostrogiškis Lietuvos vyriausiasis etmonas (1922). *Karys*, 4: 37.
- Kinai Lietuvių armijoje (1921). *Karys*, 12: 140.
- Kraunaitis (1928). Kavalerija nepriklausomybės 10 metų sutiktuvių šviesoje. *Kardas*, 4 – 5: 62.
- Kubiliūnas (1936). I-os gudų kuopos kautynės ties Suseklių kaimu. *Karys*, 17: 395.
- Laisvės šventė laisvoje žemėje (1939). *Karys*, 8: 247.
- Lenkijos gyventojų mainai (1939). *Karys*, 55: 1365.
- Lietuvos gudai paminėjo 20 metų apsisprendimo sukaktį (1938). *Karys*, 13: 389.
- Manskis J. (1923). Kam reikalingi mums Vilnius ir Klaipėda? *Karys*, 2: 17-18.
- Minską užėmė (1920). *Karys*, 44: 417.
- Nutildė prieš baterija (1939). *Karys*, 58: 1464.
- Pasaulio žinios (1928a). *Kardas*, 16–17: 248.
- Pasaulio žinios (1928b). *Kardas*, 16 – 17: 506.
- Persekioja gudų mokyklas (1921). *Karys*, 39: 460.
- Pleirys J. (1921). Lenkai ir Vilnius. *Karys*, 26: 297.
- Raštų apžvalga (1925). *Kardas*, 12: 16.
- Raštų apžvalga (1927). *Kardas*, 5 – 6: 100.
- Rusija. Stiprinama vakarų siena (1938). *Kardas*, 20: 470.
- Rusų mokslininkai Varšuvoj (1933). *Kardas*, 8: 148.
- Rutenbergas G. (1933). Vilniaus reikalai kaip tarptautinės teisės delikto atitaisymo problema. *Kardas*, 11: 205.
- Ružancovas (1922). A. a. vyr. puskarininkis Akimas Sazonovas. *Karys*, 21: 246.
- Skausmas (1926). Skaitytojų balsai. Svarbi žinutė. *Kardas*, 23: 361–362.
- Sovietų Gudijoje (1922). *Karys*, 9: 110.
- Špalių 9 dieną minėdami (1926). *Kardas*, 28: 434.
- Šarvuotininkas (1940). Dėl straipsnio “Lenkijos katastrofos priežastys ir vokiečių lenkų karo pamokos.” *Kardas*, 3: 65.
- Taikli ugnis – laimėjimo laidas (1936). *Karys*, 14: 334-335.
- Urbšienė M. (1931). Ukrainiečių tautinis judėjimas XIX a. *Kardas*, 11: 170.
- Užsieniai. Lenkija (1928). *Kardas*, 6: 106.
- Užsieniai. SSSR (1928). *Kardas*, 16 – 17: 248.
- Užsienis (1927). *Kardas*, 23: 338.
- Vasario 16-toji ir mūsų uždaviniai (1939). *Kardas*, 4: 89.
- Vasiliausias A. (1939). Zarasų operacijos 1919 m. *Kardas*, 18: 453.

Vienas seniausių 2 pėst. D. L. K. Algirdo pulko karių išėjo atsargon (1939). *Karys*, 20-21: 619.

Visos tautos protas ir širdis okupuotame krašte / (1937). *Karys*, 42: 1187-1188.

Visuomenės ir kariuomenės sveikinimai skaityti per radiją lapkričio 23 d. (1938). *Karys*, 48: 1391.

Žutautas V. (1926) Kauno karių kapinės. *Kardas*, 9: 71–72.

Błaszczak T. (2008). Baltarusių spauda Lietuvoje 1918 – 1940 metais. *Laikas ir žodis. Studentų mokslo darbai*. Kaunas, Nr. 1: 77-85.

Surgailis G. (2020). *Lietuvos kariuomenės gūdų kariniai daliniai 1918 – 1923 m.* Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.

Surgailis G. (2024). *Lietuvos kariuomenės istorija. Tomas 1, Nuo sukūrimo iki sunaikinimo, 1918-1941.* Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.

Ziņas par autoriem / Authors

Haralds Bruņinieks

PhD candidate

Daugavpils Universitāte (Latvija)

haraldsbruninieks@gmail.com

Maija Grizāne

PhD

Daugavpils Universitāte (Latvija)

maija.grizane@du.lv

Gintautas Jakštys

Dr. art.

Ģenerāļa Jona Žemaiša Lietuvas militārā akadēmija (Lietuva)

gintautasjakstys@gmail.com

Audrone Janužytė

PhD

Mikola Romera Universitātes Vadības un politisko zinātņu institūts (Lietuva)

audrone_januzyte@mruni.eu

Salvijus Kulevičius

PhD

Viļņas Universitāte (Lietuva)

salvijus.kulevicius@if.vu.lt

Ina Kirņičanska

PhD candidate

Daugavpils Universitāte (Latvija)

ina.kirnicanska@gmail.com

Vladislavs Malahovskis

Dr. hist.

Rīgas Tehniskās universitātes Rēzeknes akadēmija (Latvija)

Latgales Kultūrvēstures muzejs (Latvija)

vladislavs.malahovskis@rtu.lv

François-Pierre Melon

PhD candidate

Parīzes I Universitāte Panteona-Sorbonna (Francija)

Francois-Pierre.Melon@univ-paris1.fr

Olaf Mertelsmann

PhD

Tartu Universitāte (Igaunija)

olaf.mertelsmann@ut.ee

Aleksandrs Petrovs

PhD candidate

Latvijas Universitāte (Latvija)

a.petrovs96@inbox.lv

Zurabi Sanadze

Mg. hist.

Ivana Javakhishvili Tbilisi Valsts Universitāte (Gruzija)

sanadzez@gmail.com

Henrihs Soms

Dr. hist.

Daugavpils Universitāte (Latvija)

henrihs.soms@du.lv

Juris Urtāns

Dr. habil. art.

Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras un mākslu institūts (Latvija)

urtans@lka.edu.lv

Andris Uškāns

Mg. hist.

Daugavpils Universitāte (Latvija)

andris.uskans@du.lv

Manvydas Vitkūnas

Dr. hist.

Ģenerāļa Jona Žemaiša Lietuvas militārā akadēmija (Lietuva)

manvydas.vitkunas@gmail.com

•••••

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.

Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija